

Paládi-Kovács Attila

A BARKÓÓSÁG ÉS NÉPE

**BORSODI
KISMONOGRÁFIÁK**

15

Szüleimnek

Paládi-Kovács Attila

A BARKÓSÁG ÉS NÉPE

Herman Ottó Múzeum

Miskolc, 1982.

Lektorok: Barabás Jenő
Gunda Béla
Szerkesztő: Szabadfalvi József
Technikai szerkesztő: Veres László
Borítóterv: Valent Ede

ISSN 0324-4563

ISBN 963-01-3444-6

Felelős kiadó: DR. SZABADFALVI JÓZSEF

Borsodi Nyomda, Miskolc, 82 – 5961 – 2000

1. A TÁJ ÉS NÉPE

A magyar népcsoportok felfedezése a múlt század elején a palócok leírásával kezdődött, akikből köztudomásúan HORVÁT István és SZEDER Fábián „faragta” a magyarság egyik híres ágát. A *Tudományos Gyűjtemény*-ben az 1819. évi első közleményt SZEDER újabb dolgozatai követték 1821-ben, 1829-ben és 1835-ben, s a lelkes cikkírók és szerkesztők mind nagyobb területet soroltak a palócok földjéhez és a palóc dialektushoz. Az említett folyóirat 1834-es évfolyamában (IV. kötet, 130–131. lap) *Borsod Kebelének egy fia* aláírással azonban közöltek egy levelet, amelyben a kiletét fel nem fedő borsodi honfi tiltakozott a palóc elnevezés ellen: „A Tudományos Gyűjteményben olvasható egyhelyütt Borsod Vármegyei Palótzokról, mikre nézve jelentem ezen észrevételemet: hogy Borsodi Köznépnel itteni Palóztot hallatlan említeni. Jegyzésem ugyan tsak szóhagyomány lehet még is; – talán méltó figyelni ilyenekre. A Sajó mentiben ezt halljuk, hogy a Tserneli, Ománi és minden hegyi, azaz: a nagy bükkben lévő Helységek Lakóji *Barkók*, és Barkóknak neveztetnek, lakó földjüket ismét Barkóságnak.”

Mai ismereteink szerint a *Barkóság* tájnév legkorábbi írásos említése ez. Ebben a levélben találjuk az első konkrét helymegjelölést, falvak megnevezését is. Ugyanezen folyóirat előző számában a palócok nyelvéről értekező HORVÁT István még csak ennyit tudott a barkókról: „Itt-ott a’ Dunán innen és Tisza körül az ezen szóejtéssel élők *Barkóknak* is hivatnak, melly név szinte nem ismeretlen Ásia történetiben . . . a’ Barkók még kevésbé íratnak le a’ Tudósoktól, mint a’ Palótzok.”

A barkó népnév legkorábbi írásos említése KASSAI József 1833-ban kiadott *Származtató, ’s gyökerésző magyar-diák szókönyv* című munkájában található (I. 260–61.), de nem önálló szóként, hanem a gömöri Barka falu nevével összekapcsolva: „*Barka*: Possessio in Comitatu Gömör. Hujus incolae a loco hoc *Barkones* compellantur, sunt ex progenie Palotzonum, sicuti *Matyones* Oppidum Coronale Mezőkövesd incolentes. Tam *Matyones*, quam *Barkones* sunt Romano Catholici. Ex *Barka* fit *Barkó*, sicut ex *Apa Apó*, ex

Anya Anyó”. Az idézet magyar fordítása így hangzik: „Barka. Birtok Gömör vármegyében. Ennek a lakosai erről a helyről neveztetnek barkóknak, a palóc ágból valók, ahogy a Mezőkövesd királyi várost lakó matyók. Mind a matyók, mind a barkók római katolikusok. A Barka-ból lesz Barkó, ahogy az Apából lesz Apó, Anyából lesz Anyó.” Ez a naiv szófejtés természetesen nem helytálló, és a szádélői hasadék közelében élő Barka lakosai mit sem tudnak a barkókról.

A gömői barkókról az első bővebb híradást HOLLÓK Imrének köszönhetjük. *Észrevételek a' gömői barkók szójárásáról* című értekezésében (Tudománytár, 1836. IX. 60–64.) általa barkónak tartott települések nyelvi jelenségeit palóc adatokkal állítja párhuzamba és megállapítja, hogy a barkó és palóc „szóejtés jobbadán egyezik”. Példáit az alábbi barkó településekről közli: *Sajópüspöki, Szentsimon, Gesztete, Egyházasbást, Zabar, Deresk.* VÖRÖSMARTY Mihály a magyar dialektusokról értekezvén 1837-ben megjegyezte: „A barkó a palóctól abban különbözik, hogy az *au*-t *ó*-nak, az *eü*-t *ő*-nek mondja ki. . .”

Időben ezt követő, 1843. évi adalékunk arra utal, hogy a barkó embert – akárcsak a palócot – elmaradottnak, műveletlennek tartotta a korabeli nemesi, értelmiségi közvélemény. BRUJMANN Soma 1843-ban a *Regélő* lapjain a Sajó-völgy magyar népét velük összehasonlítva értékeli: „. . . nem olly buták mint a' mátrai palócok, vagy mint a' barkóság embere (melly innen alig három óra járás)”. PETŐFI, az 1845-ben Gömörben vendégeskedő költő egyetlen településükről emlékezik meg csupán: „Várgéderől a második kirándulást tettük többen *Vecseklőre* (egy barkó faluba).”

A barkó ember azonban, akárcsak a palóc, továbbra is furcsa egzotikum maradt. VAS Gereben egyik anekdotája a Balog-völgy emberével szembeállítva élcelődik a barkó együgyűségén: „A Rima-melléki barkónak eszébe jut, hogy apjától is mindig azt hallotta, hogy a Balog-völgyön okosabb emberek teremnek, mint a Rima mellett. . .” (Pest, 1856). Rátótiádákra emlékeztető írásokat olvashatunk a barkókról a korabeli lapok hasábjain is. A *Vasárnapi Újság* 1858-ban MINTAI aláírással közli a „Barkó gyűlés” (8. lap) és az „Egy barkó család beszélgetése” (175–176. lap) c. tárcát. ARANY Jánosnak a tiszántúli nyelvjárásról 1855-ben közölt dolgozatában „barkó szóejtés”-ről találunk említést; Hamlet-fordításában pedig *'ostoba, együgyű'* jelentésben találjuk a barkó szót. (Hamlet kérdezi a II. felvonásban a színészektól: „. . . tán csak nem velem birkózni hozod azt a barkót Dániába?”) JÓKAI *A lőcsei fehér asszony* című regényében népcsoportként említi, és az Andrássyak krasznahorkai várában 1710 körül tartózkodó hadnépek között szerepelteti a barkókat: „. . . már fel voltak állítva hadnagyaik által a vár-

udvaron . . . Külön a kálvinista, külön a pápista barkók, palócok, s mindkettőtől elkülönítve a mohamedán hitű tatárok és arnótok.” Ezekből az irodalmi utalásokból világosan kitűnik, hogy a 19. század dereka tájára a barkó népnév bekerült az irodalmi köztudatba és élt elmarasztaló jelentéstartalma is (’együgyű, ostoba, illetlen, paraszt’).

Vogul nyelvrokonainktól megtérvén, REGULY Antal 1857 őszén a palócok közé ment összehasonlító néprajzi és antropológiai anyagot gyűjteni. Mintegy másfél hónapos utazása során a Barkóságot is érintette, s számos adalékot, értesülést jegyzett fel. Töredékes jegyzetei szerint: „A Barkóság Gömörben a hegyekbül a Rima fele, a partok aljáig (tart) . . .” A pétervásárit „palóc járás”-nak említi, ezzel szemben „Barkó járás (a gömöri járás egész Rimaszombatig)”. Máshol azt írja: „A barko eleveőbb, nem oly gyáva, mint a Palocz, annál fogva szeret lopni. A Domaháziaiak öszveköttetésbe vannak az alföldi ló tolvajokkal . . . Hangonyban az Anna napi búcsún van gyülekezete a barkóságnak. Szent Simony rátz telep, földes ura telepítette azt, őket a Hangonyi ember nem tartja Barkónak.” REGULY egyetlen szóval sem említi, hogy a barkó megnevezést szégyelné, elutasítaná a Hangony-völgyi nép.

A HUNFALVY János szerkesztésében 1867-ben kiadott, Gömör vármegyét bemutató monográfia pedig a barkók etnikai öntudatáról szól: „Különös, hogy semmi öntudatjuk arról, hogy ők palócok vagy barkók, de *a mely barkó tudja magát annak, arra büszke.*” (88. lap.) Településükről, nyelvükről szólva újat nem közöl e kötet néprajzi szakírója, KISS Antal sem, sőt láthatólag zavarban van a néprajzi csoportokat illetően: „A magyarok a megye déli felét lakják, legnagyobb részben tiszta magyarsággal szólnak: *palócok* dél-nyugaton Sőregen, Almágyon, Péterfalán, Czereden, Dobfeneken és Báston laknak, a *barkók* pedig délen az ún. *Erdőhát*at foglalják el; szójárásuk tisztább a palócokénál, ezeknek mégis sok szavaival és kiejtésével élnek.” Ezt a közlést – noha bizonytalanságban hagyja az olvasót az Erdőhát holléte felől – később szinte szószerint átvették a lexikonok (Pallas-, Révai-, Új Magyar Lexikon) és a néprajzi összefoglalások is (MALONYAY, VISKI, GUNDA). Kicsit zavaró, hogy a barkókat, palócokat úgy emeli ki, mintha nem lennének éppoly magyarok, mint a dél-gömöri reformátusok. Palócnak minősíti a Medvesalja falvait, amelyeket előtte HOLLÓK és PETŐFI már barkónak nevezett.

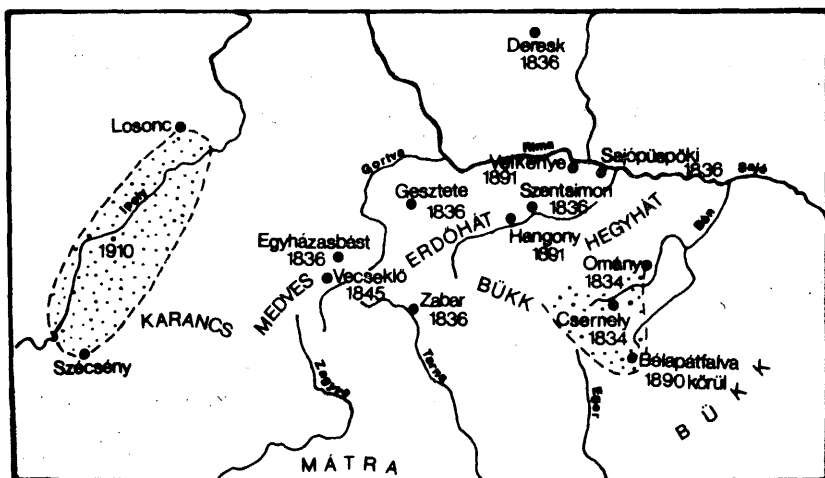
A 19. század második felében a nyelvészek nem szenteltek figyelmet a kérdésnek és a barkókat többnyire a palócok egyik ágaként említik meg (CZUCZOR és FOGARASI szótára, BALLAGI szótára, ALBERT, BARTA és mások szakcikkei a *Magyar Nyelvőr*ben stb.). A magyar nyelvjárásokat osztályozó úttörő művében BALASSA József 1891-ben a Barkóságot is az ún. „Mátravidéki nyelvjárás”-hoz sorolja: „. . . ehhez a területhez tartoznak a

Gömör megye déli részén (Szent-Simony, Velkenye, Hangony, stb.) lakó barkók is.”

Felsorolt forrásaink szinte kivétel nélkül a Gömörben élő barkókat említik. A borsodiakról csak a 19. század végén írtak ismét. Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* XVIII. kötetének cikkírója a Borsodhoz tartozó (Bél)Apátfalva népéről szólva közölte: „E községben, valamint a tőle éjszakra fekvő helységekben kun fajta nép települt le, melynek szokása, s nyelvjárása sokban elüt a szomszédos vidék lakosságától. Legközelebb áll a palócsághoz, melytől barkó névvel különböztetik meg. Vallásra nézve mind római katolikusok.” HÍDVÉGI Benő további falvakat nem nevezett meg, de egyértelmű, hogy nem a református Szilvásváradra, Nagyvisnyóra, hanem a katolikus Bükk-szentmárton, Balaton, Bükkmogyorósd népére kell gondolnunk. Ismeretes, hogy Borsod és Heves megye határvonala a középkortól 1950-ig az Eger-patak mentén húzódott. Apátfalva volt a központja a 18–19. században az egri papi szeminárium uradalmának, amelyhez Uppony, Bóta, Mercse, Királd és Bánhorvát is tartozott. Vásáros, igazgatási és búcsújáró helyként is vonzást gyakorolt a borsodi barkó falvakra. Az 1910 előtti irodalomban barkónak nevezett területet mutatja be az *1. térkép*.

A századforduló táján több írásában foglalkozott a barkók néprajzával és népnyelvével KOMORÓCZY Miklós. Bemutatta Gömör megye népét a BOROVSZKY-féle megyei monográfiában, s ott néhány településük nevét is felsorolta (*Sajópüspöki, Szent-Simony, Alsó- és Felső-Hangony*). A budapesti Néprajzi Múzeumban őrzött kézírataiban („Keresztelő, lakodalmi és temetési szokások a Barkóságban, Borsod megyében”; „Aratási szokások” stb.) a barkókat tisztán római katolikusoknak tartja. A Bán-völgy református népét palócnak nevezi és nem sorolja a barkókhoz. Egyik kéziratában falvak felsorolásával kívánja körülhatárolni a borsodi Barkóságot, melynek települései eszerint a következők: *Uppony, Bóta, Mercse, Csokva, Sata, Királd, Center, Sajóvárkony, Ózd, Csépany, Arló, Nádasd, Sikátor, Domaháza, Balaton, Apátfalva, Mónosbél*. A *Magyar Nyelvőr*ben is megjelent két közleménye a barkókról (1903, 1915), de az utóbbiban már kevesebb határozottsággal különíti el őket a palóctól: „A barkó palócnak palóc, de nem csupán gömörmegyei . . . hanem kizárólag a Borsod, Gömör és Heves vármegyék összeszögellésében, az úgynevezett *Erdőhátságon* fekvő, s ethnográfiailag teljesen elszigetelt területet képező *Barkóföld* eredeti magyar fajnépe.”

ISTVÁNFFY Gyula 1909-ben a Bükk északnyugati előterében 14 községet keresett fel. Gyűjtését *A borsodmegyei palócok* címen adta közre 1911-ben az *Ethnographia* lapjain, s csak a bevezetőben említette futólag, hogy az itt elszigetelten élő népet „barkók”-nak nevezik. MALONYAY Dezső

1. térkép. Az irodalomban 1910 előtt barkónak nevezett terület

és munkatársai többek között a borsodi-gömöri barkó népcsoport sajátos kultúráját kívánták felderíteni, de a népművészetben nem találtak a barkókat a palócoktól megkülönböztető vonásokat. Megfordult a századforduló éveiben ezen a tájon a magángyűjtő DÉRI György is. A debreceni múzeumban őrzött híres néprajzi gyűjteményének egyik tárgycéduláján írta: „A katolikus palócok, melyeket ottan Barkocoknak neveznek, szeretik a feltűnő viseletet” (ltsz. 720). Gyűjteménye másik darabjához jegyezte fel: „Barkoczok nevet viselték az Ózd és Putnok közeli Gömör megyei katolikus palóc népek ... Ilyen rókaprémestérig érő mentét magyar honban csupán itt viseltek. Főleg a következő helységekben viselték: Hangony, Domaháza, Szentsimon, Gömör-péterfalva, Vecseklő, Velkenye, Dobfenék, Bolyok, Bást.” Ezzel a felsorolással az Erdőhát és a Medves vidékét jelölte meg.

A két világháború közötti időszakból számos adalék található a borsodi barkókra vonatkozólag a Néprajzi Múzeum kéziratárában (EA 3456, 4799, 4829). A borsodbótai tanító például az alábbiakat írta: „... általánosan elmondhatjuk a Csernely–Uppony völgyéről, hogy lakói barkók ... Tájszólásuk azonos Csernelytől Upponyig.” A vidéken gyűjtő SEEMAYER a barkó vidékhez sorolta Bolyok, Szentsimon, Hangony, Domaháza községeket is.

Áttekintve az eddigi irodalmat, kitűnik, hogy a múlt századi szerzők és a századunk első harmadából származó források kizárólag római katolikus falvakat soroltak a Barkósághoz. Először 1937-ben HERKELY Károly emlí-

tette barkó faluként a református Mályinkát és Tardonát is. Ugyanazon évben LAJOS Árpád a barkó népelnevezést magyarázó cikkében Dél-Gömör és Nyugat-Borsod mellett Észak-Hevesre is kiterjesztette a barkó népcsoport határait. Későbbi munkáiban is állandó bizonytalanság észlelhető a barkó terület körülhatárolását illetően. Egyik, 1965-ben közölt cikkében barkó falunak nevezte a református Sajóvelezdet, Bánhorvátot és Bántapolcsányt is. A Szárazvölgy református falvakkal megült térségét a barkók távolabbi területének tartotta. Talán nem is teljesen önkényesen, mert a Szuha-völgyi Felsőnyáráról egy nyelvészeti szakmunkában olvasható: „A palócsághoz tartozás tudata nem él a lakosságban. Barkónak, barkósan beszélőnek tartják magukat.” GUNDA Bélának Jósvafőn mondták adatközlői: „Mi itt barkósan beszélünk.”

Úgy látszik, a barkókkal ugyanúgy járt a népnyelvi és a néprajzi kutatás, mint a palócokkal, egyre tágabban keretezte települési területüket. Hiszen FÁBIÁN Gyula 1910-ben az Ipoly vidékéről jegyezte fel „Szajon forog itt a barkó nevezet is, melyet legtöbbször csúfnév gyanánt használnak.” Ekkora területen település- és népiségtörténeti egységet, felekezeti és kulturális azonosságot, összetartozás- vagy csoporttudatot természetesen nem lehet kimutatni. Mindenesetre a kutatás eddigi történetéből levonható néhány tanulság.

Fontos körülmény, hogy a nép Borsod és Gömör vizsgált tájain a palóc elnevezésről mit sem tudott. Ezzel szemben a barkó népcsoportnév megszokottan él a múlt század elejétől, s a lakosság koronként, esetenként még vállalta is a barkó nevet. A palóc népnév kiterjesztése az itt élő népre főként a nyelvjárást vizsgáló kutatók műve. Úgy látszik, a kritériumok megválasztásától függően, lényeges eltérések adódhatnak a barkó népcsoport körülhatárolásában is. Nyelvjárási alapon lehetséges a Barkóság tágabb keretezése, de a felekezeti hovátartozást alapul véve szűkebbre vonhatóak a határai.

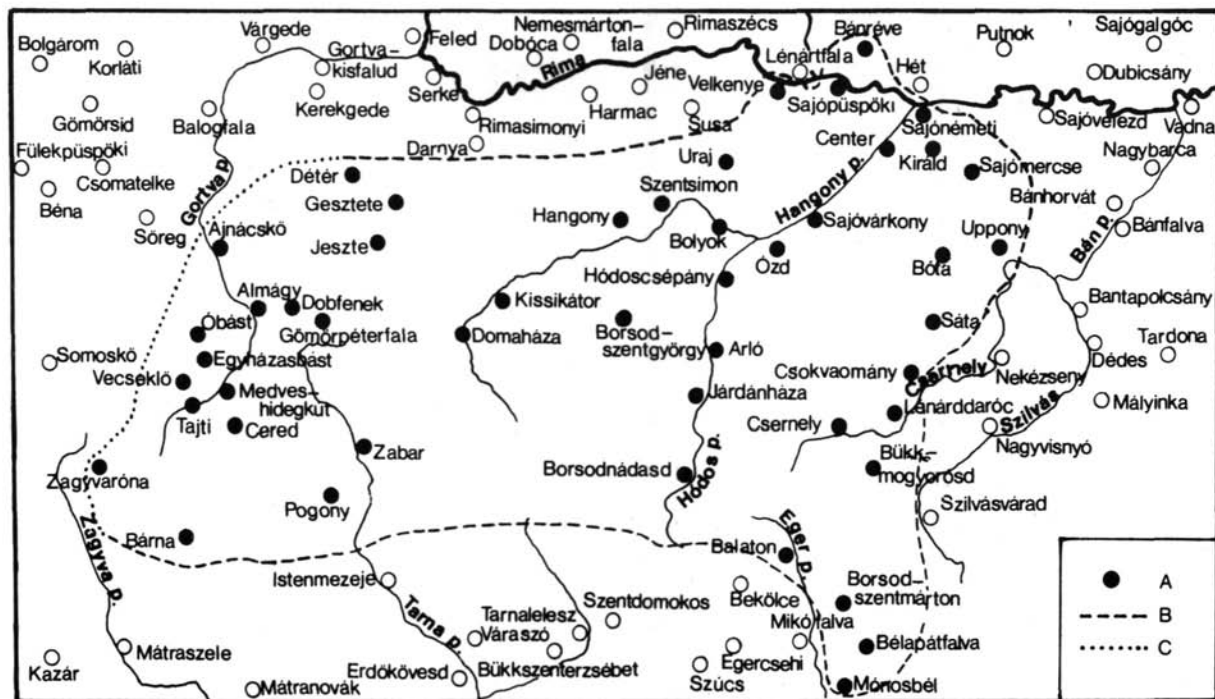
Célravezetőbb lesz a szűkebb körülhatárolást választani és a figyelmet azon falvak néphagyományainak szentelni, amelyeket már a 19. századi források is barkónak neveztek. Így járt el TÓTH Zoltán György a barkók öröklési jogszokásairól írott dolgozatában. Helyszíni tájékozódása alapján úgy találta, hogy a barkó csoport déli határa Bélapátfalva, Mikófalva vonala, nyugaton Domaháza, keleten a Bán völgye, északon a Sajó vonala. UJVÁRY Zoltán 1957-ben falvak felsorolásával lényegében ugyanezt a területet jelölte meg.

Olyan határozottan megvont határokkal a Barkóságot nem lehet elhelyezni a térképen, mint a történelem hosszú szakaszán át közjogilag, közigazgatásilag elkülönült Jászságot, a kunok, hajdúk kerületeit, a székely széke-

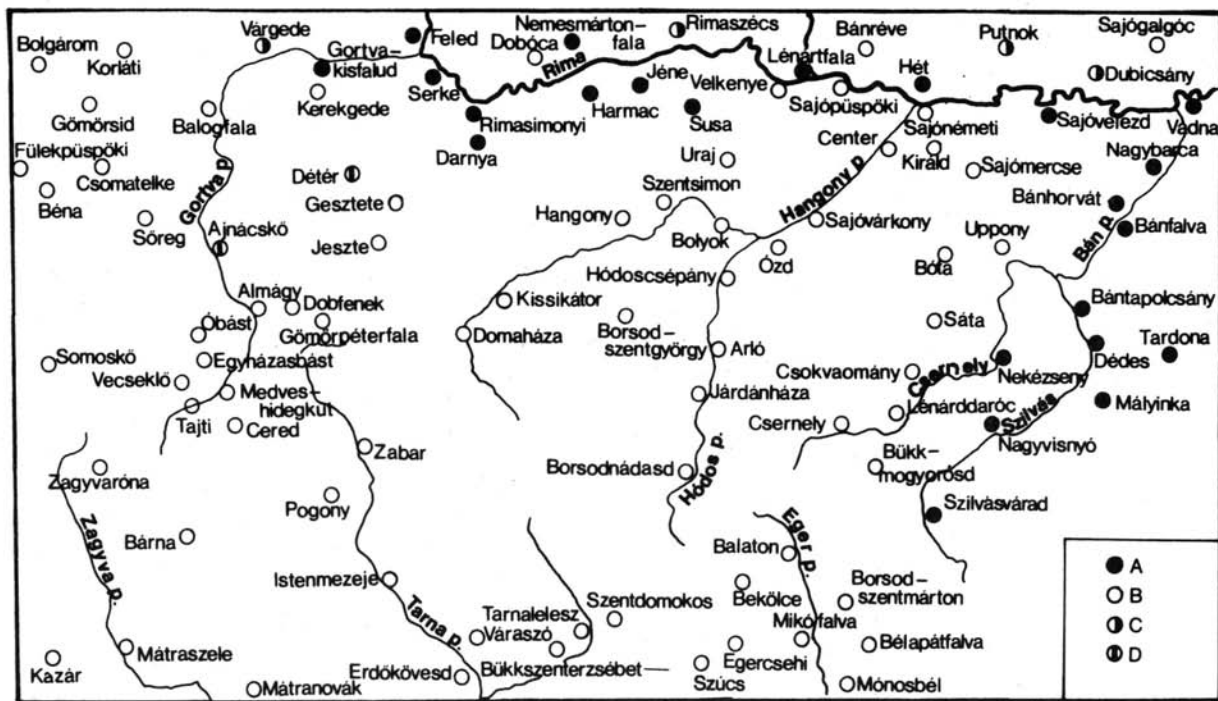
ket vagy az Őrséget. A *Barkóság* tájnév és a „barkó járás” mindig is pontatlan földrajzi megjelölés volt. E terület hozzávetőleges körülhatárolása főként a helyi lakosság – a barkók és szomszédságuk – véleményére alapozható. Ezek a vélemények az idők folyamán változhattak. Éppen ezért a különböző időpontokban a Barkósághoz sorolt terület nem tekinthető egyszer s mindenkorra meghatározottnak. A 19. század elején szűkebben keretezhetnék, mint napjainkban. A megadott területen belül is léteztek olyan települések, amelyeket régebben nem neveztek barkónak. Annál is inkább, mert a feudális társadalmi struktúrában a jobbagyság és az egész falvakat benépesítő kisnemesség, majd később a vidékre települt idegenekkel is felszaporodott nagyipari munkásság és a vidék parasztsága között lényeges társadalmi és kulturális eltérések, sőt időnként komoly ellentétek is voltak. A különbségeket koptató, az eltérő értékeket összemosó táji fejlődés, a kulturális, társadalmi integráció azonban a Barkóság egyöntetűbb arculatát formálta ki az utóbbi másfél–két évszázad folyamán.

LAJOS Árpád és UJVÁRY Zoltán úgy találta, hogy a nép nem szívesen vállalja a barkó megjelölést. Elhallgatja, „restelkezik” miatta. TÓTH Zoltán György viszont még azt is vitatja, hogy a barkó jelző gúnynév volna, mivel ő nem tapasztalta, hogy szégyelnék a vidék lakói. Forrásaink többsége, köztük REGÜLY is, az utóbbi magatartást örökölte meg. HUNFALVY-ék szerint „amely barkó tudja magát annak, arra büszke”. E sorok írója az 1960–1980 közötti két évtizedben a térség minden települését bejárta és helyszíni tudakozásai alapján szerkesztette meg a Barkóság határait mutató térkép vázlatot (2. térkép). Azt tapasztalta, hogy a barkó népvét leggyakrabban a katolikus és a református tömb érintkező zónájában emlegetik (3. térkép). Onnan délnek és nyugatnak haladva a barkók csoporttudata halványul. Igen vitális az Omány, Csokva, Sáta, Bóta, Uppony, Csernely, Daróc, Mogyorósd falucsoportban. Itt általában egyetértenek azzal, hogy a Bán- és a Sajó-völgyi reformátusok nem barkók, de vitáznak arról, hogy a Hangony-völgy falvai közül melyeket lehet a Barkósághoz sorolni. Az elnevezést saját falucsoportjuknak tartanak fenn, ugyanakkor kizárnának olyan településeket, mint Szentsimon vagy Sajópüspöki. Ezek a népi vélekedések csupán saját lakóhelyükre és a szűkebb szomszédságra nézve fogadhatók el. Ugyanis a Barkóság akkora terület, amelyet nem lehet „belátni” a vidék egyetlen falujából sem. A távolabbi falvakat, amelyekkel alig van kapcsolatuk, csak bizonytalanul ítélik meg.

Az egykori kisnemesi települések (pl. Sajónémeti, Center, Bolyok, Domaháza stb.) kevésbé vállalják a barkó nevet, mint a hajdani jobbagyfalvak lakói (Szentsimon, Velkenye, s a fentebb említett Csernely-völgyi falvak).

2. térkép. A nép által barkónak nevezett terület a szerző gyűjtései alapján. A. barkónak tartott falu, B. a barkó terület valószínűsíthető határa. C. bizonytalan határvonal

3. térkép. A fontosabb felekezetek térbeli tagozódása a 19. század közepén. A. református falu, B. római katolikus falu, C. református és katolikus közel egyenlő arányban, D. katolikus többség, református kisebbség

Az ózdi kohászatban és a bányákban dolgozó bejáró munkásság zöme általában véve vállalja, de a kolóniakon élő, illetve a Barkóságon kívül eső körzetből bejáró dolgozók elhárítják a barkó jelzőt. Heves megye régi határain belül semmi nyomát nem találtam a barkó csoporttudatnak. Az észak-hevesi falvakat a szomszédos borsodiak és nógrádiak sem nevezik barkónak. A pétervásári, tarnaleleszi, istenmezei palócság a ma Nógrádhoz tartozó Zabar, Cered, Pogony, Bárna lakosságát ismeri ezen a néven. Megismerték őket a viseletükről, szőjésükről és nem hagyták megjegyzés nélkül, ha vásárban, búcsúban meglátták őket: „Jönnek már a ceregyi szalagosok, jönnek a ceregyi barkók.” Mikófalván, Egerbocson az Eger-patak keleti oldalán fekvő Bélapátfalva, Bükkszentmárton, Bükkmogyorósd, Balaton népét „egy törzsről származónak”, barkónak tartják. Azok is „rokonnak ismerik egymást”, s Mónosbél is maguk közé számítják.

Zabaron a következő falvakat sorolják a barkó csoporthoz: Zabar, Cered, Bárna, Pogony, Domaháza, Péterfala, Gesztete, Tajti, Óbást, Egyházasbást, Medveshidegkút és Vecseklő. Rima- és Balog-völgyi falvakban ma is úgy mondják, ha Gesztete, Détér, Ajnácskő irányába indulnak: „Megyünk a Barkóságnak!”. Így nevezik a dél-gömöri Erdőhát és Medvesalja katolikus falvait Velkenyétől Ajnácskőig. Fülel körzetében barkónak a medvesalji falvakat tartják. Ott úgy tudják, hogy „Ajnácskőtől felfelé kezdődik a Barkóság”. A medvesalji falvakban szívesen vállalják a barkó elnevezést, de Ajnácskőt, Almágyot nem sorolják a Medvesaljához. Hat faluból álló csoportjuk összetartozás-tudata igen erős.

Ezek után felmerül a kérdés, miért nevezik ezt a magyar népcsoportot barkónak, honnan ered az elnevezés. Sajnos a névnek megnyugtató etimológiája nincs. A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Bp., 1967.) szerint is bizonytalan eredetű. Tévesnek minősíti a szótár a 'pofaszakáll' jelentésű szóból, a *Barka* helységnévből és valamely ősi magyar népcsoport állítólagos *vrhun*, *barhun* nevéből való származtatásokat. Lehetségesnek tartja viszont, hogy a *Barkó* személynév köznevesülésével jött létre a barkó népnév. Ez a személynévi eredeztetés már korábban is felmerült – az *Albert* kicsinyített alakját látták benne. Az említett szótár ezt elveti és a *Bertalan*, *Bartalan* férfinev kicsinyítő alakjaként magyarázza a *Barkó* személynévet. Felteszik a szótár írói, hogy ez a személynév valaha különösen gyakori lehetett a szóban forgó vidéken. Ezt a feltevést azonban semmi sem támasztja alá. Egyáltalán nem bizonyítható, hogy a *Barkó* személynév Gömör és Borsod határos területein valaha is gyakori vagy egyáltalán ismeretes lett volna.

A szótárírók gondolatmenetéből elfogadhatónak látszik, hogy a barkó népnév valamely személynév köznevesülésével jött létre. Az is erősen való-

színű, hogy nem az 'ostoba, illetlen' másodlagos jelentés kialakulásával vált gúnyolódó jelzővé, hanem már kezdettől fogva közösségsúfoló népnév, akár csak a *matyó*. Azonban ahhoz, hogy egy személynév köznevesülése megfogható legyen, helytörténeti tényeket kell találni a folyamat feltáráshoz. Esetünkben, mivel csúfolódó névről van szó, ismerni kell a gúnynévadás, a falu- és egyéb közösségsúfolók természetét is.

A szentsimoni plébánia egyik anyakönyvi bejegyzése talán megadja a hiányzó helytörténeti fogódzót, amely a kérdés nyitjához közelebb visz. E bejegyzés szerint Szentsimonban 1784. november 7-én házasságot kötött Kovács József hódoscsépányi születésű ifjú, aki „*ex legione Barko miles licentia Legionis Barkoianae et capellani Regimis.*” Magyarul: „katona a Barko ezredből, a Barkó ezred és az ezred káplánjának szabadságolási engedélyével.” A kérdésünk most már úgy hangzik, volt-e a 18. század végén „Barkó regiment”, s ha volt, honnan kapta a nevét. A választ hamar megkapjuk a korszak történeti irodalmából: Barkó regiment valóban létezett a 18. század utolsó két évtizedében. Talán még hosszabb ideig is így nevezték a 10. magyar huszárezredet, a monarchia 35. lovasezredét. A 10. huszárezred tulajdonosa az olasz származású Barco Vince tábornok volt évtizedeken át. Ugyanis az ezredtulajdonosi méltóságot a 18. században adomány útján kapták az egyes főurak és az ezred addig viselte a nevüket, amíg más nem vette át az ezredet. Barco tábornok az 1780–90-es években Magyarország főhadparancsnoka és a császári titkos rendőrség vezetője volt egyben. Ilyen minőségében göngyöltette fel a Martinovics-féle összeesküvést. Martinovics Ignác fivére, Vincze a Barco huszárokkal részt vett a hétéves háborúban (1756–63), s még az 1789. évi török háborúban is a Barco lovasezredben szolgált. Eszerint a 10. magyar huszárezred sokáig viselte Barco tábornok nevét.

A katonaállítás a 18. századi Magyarországon szabad toborzáson alapult. Legtöbb ezrednek állandó újoncutánpótlási területe volt, 1-2 megyényi vidék. A Nádor huszárezredet a Jászkunságban toboroztatta az ország nádora, az ezred tulajdonosa. Úgy látszik a Barco ezred toborzási területe Dél-Gömör és Nyugat-Borsod volt. Igen valószínű, hogy a barkó népnév a Barco ezredről veszi eredetét. Az újoncok többségét a jobbágyszervezetek, az elszegényedett, zsellér szinten élő családok adták. Eredetileg a jobbágyszervezetek, közösségek illették a barkó névvel a megyei politikát vivő nemesek, papok és az ezrednek katonát nem adó falvak. Ezzel magyarázható, hogy csak „a köznép” számított barkónak az 1830-as években, és érthető a barkók HUNFALVY által említett büszke csoportöntudata is. Az obszitos katonák és utódaik büszkesége lehetett ez, amelynek nyomait FINDURA Imre még 1885-ben is megtalálta a gömöri népnél. „A volt huszár — írja — a katonaságnál viselt dol-

mányát annyira tiszteletben tartja, hogy ünnepies alkalommal vagy táncz-
vigalomban abban jelenik meg . . . , aki közöttük huszár nem volt, az szeré-
nyen visszavonul, s csendesen, sokkal egykedvűbben mulat.” A huszár múlt
nemcsak az obsitosok magatartásában – talán háryjánoskodásában – nyilván-
ult meg, hanem ezek szerint a férfi viseletben is.

A *Barco* ezredben eltöltött szolgálattal, hadi tettekkel kérkedő atyafia-
kon könnyen rajta maradhatott a barkó jelző, s így érthető a személynév
köznevesülésének folyamata. Búcsúban, lakodalomban, vásárban mondhatták
róluk: „Jönnek már a barkó huszárok”. Néhány évtized múltán már népnév-
ként került be a barkó szó KASSAI szótárába, s fél század elegendő ahhoz,
hogy egy szó születésének folyamata elhomályosuljon. Mindenesetre a népnév
és a népcsoport kialakulását a 18. századnál nem tehetjük előbbre, amíg
korábbi létezését bizonyító forrásadatok nincsenek.

A népnévből tájnév is alakult, s a *Barkóság* 1834. óta gyakran használt
megnevezése a vidéknek. Ez a megyehatárokkal is széttagolt terület azonban
több kisebb tájból, patak völgyek szerint csoportosuló falvak együtteséből áll.
Egészében egy völgyekkel tagolt dombvidék. Geológiai paleogén medence,
amelyet a harmadkorban felhalmozódott tengeri, szárazföldi üledékes kőze-
tek építenek fel. Bélapátfalvánál a Bükk magas tönkje határolja, s mészkőből
áll a lényegesen alacsonyabb *Upponyi-hegység* is (Kövestető 456 m), a Barkó-
ság másik határpontján. Ezek felszínét a karsztos térszínformák jellemzik.
A terület legnagyobb részét kitevő harmadkori tönkösödött dombságot a
tektonikus mozgások sakkáblaszerűen feldarabolták. A táj morfológiai arcu-
latát a korrázios és suvadásos eredetű bizarr felszínformák jellemzik: dom-
ború és egyenes lejtők, katlan- és tálfülkék, páholyokkal teli cirkusz-völgyek,
nyergek, kúpok, gerincek. Legismertebbek az Arló környéki suvadások, ahol a
Csahó-hegy déli fele századunk elején megcsúszott, és a völgyet eltorlaszolja,
az ott folyó patak vizét tóvá duzzasztotta. A dombság legmagasabb pontja
Borsodnádasd határában van (*Vajdavár*, 525 m). A Hangony és a Hódos men-
tén a dombok alatt barnaszénmezők húzódnak. Ezek bányaművelése az 1830-
as évektől folyik, s a meddőhányók, a beszakadt tárnák is alakítólag hatottak
a táj képére. Ózdtól északnyugatra oligocén kori agyag, márga, homok, ho-
mokok, délkeletre viszont miocén kori laza szerkezetű kőzetek (agyag, ho-
mok, kavics) üledékes rétegei építik a térszínt. A Barkóságot észak, északnyu-
gaton a Karancs folytatásában álló *Medves* és az apró harmadkori vulkáni kú-
pok (*Ajnácskő*, *Ragács*) határolják.

Ezen a medence jellegű tájon a csapadék évi átlagos középértéke mind-
össze 600–650 mm. Természetes növénytakaró az erdő. A kiemelkedőbb
hegyek, dombok északi oldalát bükkösök, a kisebb dombokat kevert töl-

gyesek, cseresek borítják. Sok a túlzott erdőirtásra emlékeztető kopár. Ezen a talajerózió előrehaladt stádiumban van.

Történeti forrásaink több tájnevet is használnak e vidékről szólva. Az *Erdőhát* tájnév első említését Borsod megye 1693-ban és 1699-ben készült malomösszeírásaiból ismerjük. Az összeírást a szepesi kamara számára készítették, feltehetőleg a hadinép ellátásának megszervezéséhez. Kétfajta ürmértékkel számolnak benne, az „egri” kilával és az „erdőháti” kilával. Utóbbit a megye Gömörrel határos részén, Bélapátfalvától északra, az Erdőhát vidékén települt falvakban használták, s csaknem azonos volt a kassai félköböllel (41,5 liter). A 19. századi források szűkebben értelmezik e táj kiterjedését és többnyire csak a gömöri Erdőhátat értik alatta (FÉNYES Elek, HUNFALVY János). Általánosságban a Sajó, a Rima, a Gortva és a Hangony vize által határolt dombságra vonatkoztatták.

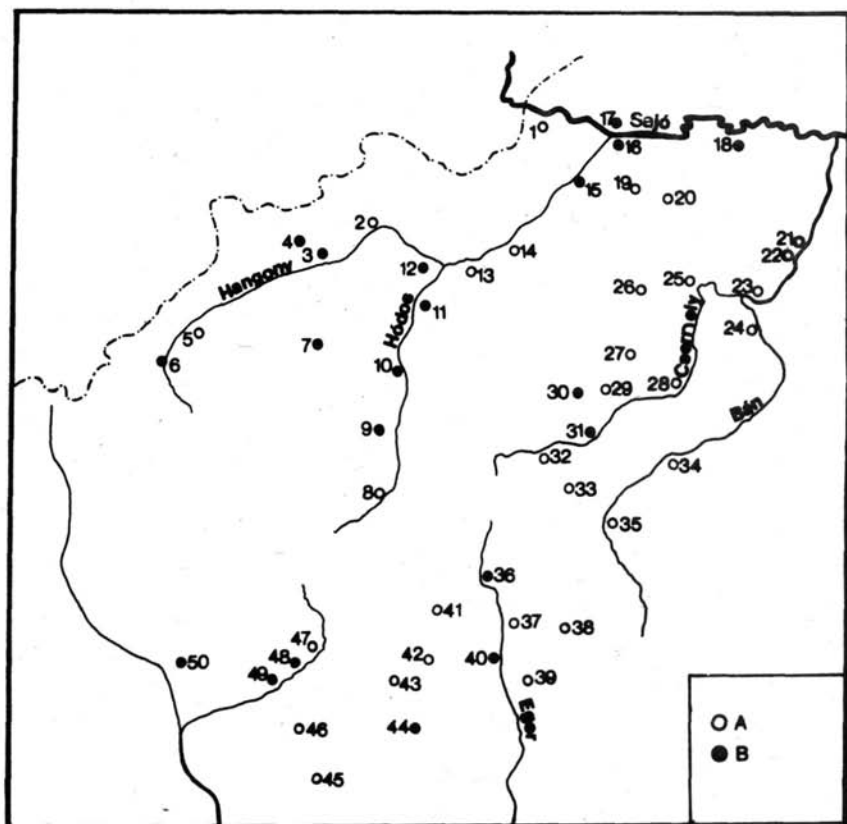
A Barkóság borsodi dombvidékét a múlt századi források *Bikknek*, *Bükknek* említik, a nép pedig *Hegyhátnak* nevezi a Sajó, a Bán és a Hangony által határolt területet. Népi tájnév a *Homok*, — a Tarna észak-hevesi, Pétervására környékén kiszélesedő medencéjét nevezik meg vele. Természetes kistáj a *Medvesalja* apró medencéje is.

Saját központ hiányában ennek a széttagolt területnek a falucsoportjai más-más városi központokkal tartottak kapcsolatot. Egymással főként az ökológiai viszonyok hasonlósága és a megyéjükön belüli peremhelyzet kapcsolta össze e kistájak népét. Gömör és Borsod protestáns többségéhez képest kisebbségben, a katolikus palóc tömb keleti határán éltek. A Barkóság nagyobb fele a várossá fejlődött Ózdban találta meg a központját, míg a dél-szlovákiai barkó falvak továbbra is határszéli, peremhelyzetben alkotnak külön színteret Szlovákia magyar nemzetiségének térképén.

A táj korai néptörténetét megrajzoló kutatók műveiből az derül ki, hogy a Barkóság területén a honfoglalást megelőzően csak gyér számú szláv település létezett. Erre utal a mai falunevék egyik csoportja (Arló, Csernely, Csokva). KNIEZSA István a helynevek, földrajzi nevek elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy az Erdőháton, a Hangony-völgyében a magyarság volt az ősfoglaló. Ugyanis a Sajó, a Hangony és a Gortva által bezárt kistájon, a Susa falunév kivételével, a víz- és helységnevek mind magyar névadásról tanúskodnak (Sajó, Hangony, Hódos, Ózd, Várkony, Bolyok, Uraj, Jéne stb.), s a határrészek névanyagában is egykori törzsek, nemzetségek nevei találhatók (Aba, Berény, Ladány stb.). ILA Bálint meggyőző feltevése szerint a dél-gömöri Erdőhátat a 10–11. században kabar nemzetségek szállták meg, akik ott, mint az ország akkori határszélén, gyeput tartottak fenn. Legfontosabb csoportjuk a Barkóság néptörténetében nagy szerepet játszó *Hangonyi*

nemzetség volt, amely hét falut alapított a Hangony felső völgyében. Ezek közül a későbbi alapítású Domaháza és Sikátor a 14. században már Borsod megyéhez tartozott. Nemzetségi várak a Berényvár, monostoruk a Szent Annáról elnevezett pálos kolostor volt. A Hangony alsó völgyén a *Hanva* nemzetség volt az ősfoglaló, de itteni birtokait igen korán elvesztette. A 13. század első felében Sajópüspöki és Velkenye már az esztergomi érsek, Center és Sajónémeti a király birtoka, Várkony pedig 1327-től az egri káptalan tulajdona volt. Korai szerzeménye a káptalannak Csokva is. Az Eger-patak forrásvidékén a *Bél*, más néven *Ug* nemzetség az ősfoglaló, amelynek kabar (kun) eredete szintén igen valószínű. Ez alapította a mai Mónosbél, Bélapátfalva, Mikófalva, Bükkszentmárton, Balaton falucsoportot, s egyes családjai később Sajónémetibe, s Gömörbe is elszármaztak. A Bél nemzetségből eredő Bekény család első ismert őse 1246-ban már birtokos volt Sajónémetiben. Címeres nemesi levelüket 1553-ban újíttatták meg, s a 16. században Péterfala, Dobfenék, Sáros barkósági falvakban is birtokot nyertek.

Az első adománybirtokos a kabar nemzetségek által benépesített területen a Miskolc nemzetség volt. Oklevelek 1372-ben említik először a Bolyky család nevét, amely a Miskolc nemből származott és sok ágra szakadva, Bolykon és Urajon napjainkig megmaradt. Nincs terünk a vidék birtok- és családtörténetének vázlatos áttekintésére sem, csupán néhány fontosabb ténytet emelhetünk ki. Az ősfoglaló és adománybirtokos nemzetségek mellett korán megjelent az egyház is, mint adománybirtokos. Legnagyobb összefüggő birtoka a bélháromkúti apátságnak volt, amit az apátság 16. századi pusztulását követően Telekessy püspök az egri papi szemináriumnak szerzett meg 1700-ban. Ennek az uradalomnak Apátfalva volt a központja, hozzá tartozott Uppony, Mercse, Királd, Bóta, Bánhorvát és jelentős részjóságok Sátán, Ományban, Mogyorósdon. 1750-ben az uradalom jobbágysai megtagadták az úrbéri szolgáltatásokat hivatkozással korábbi (kun) kiváltságaikra, s 95 pontban foglalták össze sérelmeiket (malmok, regáléjogok elvesztése stb.). Vezetőjük, Holló Mátyás uradalmi ispán Bécsbe utazott, s a kancelláriának nyújtotta be panaszukat. „Az apátfalvi jobbágysok lázadása, az *erdőhátság* más helyeire is kezdván átterjedni, a megye (... a) szolgabírónak meghagyja, hogy a vidéki nemességet fegyverre szólítván, azokkal a lázadást csillapítsa le...” – írta FÉNYES Elek 1851-ben. A fellázadt parasztoknak azonban négyszáz fegyverese gyűlt össze Apátfalván, amihez a nemesi bandérium ereje kevés volt. Végül a király a Borsodban állomásozó Dessewffy lovasezredet vetette be ellenük, s az állandó katonaság verte le őket. Tudomásunk szerint ez volt a Barkóság történelmének legnagyobb jobbágyláza. Várkony és Csokva mindvégig az egri érsek birtoka volt, de Sajópüspöki és Velkenye az eszter-

4. térkép. Nemesi és jobbágyfalvak a 19. század közepén. A = jobbágyfalvak, B = kisnemesi falvak. 1. Sajópüspöki, 2. Szentsimon, 3. Alsó-Hangony, 4. Felső-Hangony, 5. Kissikátor, 6. Domaháza, 7. Disznósd (ma Borsodszentgyörgy), 8. Borsodnádásd, 9. Járdánháza, 10. Arló, 11. Hódoscsepány, 12. Bolyok, 13. Ózd, 14. Sajóvárkony, 15. Center, 16. Sajónémeti, 17. Hét, 18. Sajóvelezd, 19. Királd, 20. Sajómercse, 21. Bánhorvát, 22. Bánfalva, 23. Tapolcsány, 24. Dédes, 25. Uppony, 26. Borsodbóta, 27. Sánta, 28. Nekézseny, 29. Csokva, 30. Omány, 31. Lénárdaróc, 32. Csernely, 33. Bükkmogyorósd, 34. Nagyvisnyó, 35. Szilvásvár, 36. Balaton, 37. Bükkzentmárton, 38. Bélapátfalva, 39. Mónosbél, 40. Mikófalva, 41. Bekölce, 42. Egercsehi, 43. Szúcs, 44. Egerbocs, 45. Hevesaranyos, 46. Fedémes, 47. Szentdomokos, 48. Tarnalelesz, 49. Bükkszenterzsébet, 50. Váraszó

gomi érsek kezéről a 18. században átkerült a rozsnói püspökség birtokába. A 18. század közepétől 1945-ig a jászói prépost tulajdonában állt Kissikátor.

Világi nagybirtok a Barkóságban viszonylag kevés volt (pl. Ózd és Csernely a 18–19. században a Sturmann család, Szentsimon ugyanakkor a Csáky

grófok birtoka), annál jelentősebb uradalmak találhatók a határai mentén: pl. a Serédi grófok birtokában Putnok, Málé, Dédes; Keglevich, majd Pallavicini birtok Szilvásvárad, a Károlyiaknak és Orczyaknak kiterjedt birtokai voltak a Tarna mentén (Szentdomonkos, Pétervára, Erdőkövesd stb.).

A Barkóság sok falujában kisnemesi családok, nemzetségek birtokolták a földet. Ezekben a kisnemesi falvakban (4. térkép) bizonyítható leginkább a népesség folytonossága. Hiszen a Bekény nemzetség 1246 óta, a Bolyky nemzetség 1372 óta adatolhatóan él ezen a tájon. Domaházán az Elek nemzetség 1625-ben, a Holló 1631-ben, a Kisbenedek a 17. század elején, Urajon a Csák nemzetség 1639-ben, Lénárdarócon a Bárdos nemzetség 1647-ben kapta nemesi levelét. Nemesi fészek volt Center (11 nemesi telekkel) és Sajónémeti is. A birtokos Széles, Bán, Gecse, Bodó, Kovács, Kerekes, Ujházy, Szorg család a 16–17. században már ott élt, de legnépesebb a Farkas és a Boros nemzetség volt Németiben. Járdánházán a Csomós, a Berencsi, a Nemes, a Vályi-Nagy nemzetség, Hódoscsépányon a legnépesebb Csépányi nemzetségen kívül a Császár, Beretky, Dálnoky, Somoskövy család említhető. Détériben a Borbás nemzetség 1657-ben kapta címeres nemesi levelét. A mónosbéli Szabók 1635-ben újították a kutyabőrt. Borsodszentgyörgyön a Csépányi és Császár családnak is voltak földjei, helyi nemesség a Németh nemzetség. Az említett családnevek ma is nagy számban találhatók meg nemcsak a nemzetségek egykori településein, hanem Ózdon és a szomszédos községekben is. BOROVSZKY szerint a falvak többsége nevet adott az ott lakó nemesi családoknak (Csépány → Csépányi, Hangony → Hangonyi, Várkony → Várkonyi, Omány → Ományi, Csernely → Csernelyi). Jobbágytöbbségű falvakban is számos elszegényedett, zsellérsorsra jutott kisnemes élt, akik sok esetben elpusztult falvak nevét őrizték meg családnevükben (Kóródi, Utassy). A kisnemesség nagy többsége már megnevesítése idején is paraszti életmódon élt, maga művelte a földjeit, pásztorkolta jószágait.

Szerencsés esetekben a jobbágyok nemzetségeinek kontinuitása is megragadható. Például Szentsimonban 1455-ben feljegyezték már a Bíró és a Kónya családnevet, 1551-ben a Bellér és a Kovács, 1564-ben a Mak családot, s ezek máig követhető, napjainkban is népes családjai a falunak. Béláptátfalván 1851-ben ugyanazok a családok éltek, mint 1686-ban, a török kiűzése idején, s nyilván már azt megelőzően. Várkonyon, Ózdon a mai törzsökös családok a 17. század végén, s talán előbb is ott éltek már. FODOR Ferenc Nagyvisnyó családtörténetét 1556-tól 1916-ig követte, s azt találta, hogy a község népe a letelepülés óta nem cserélődött ki, sőt nem is keveredett. Eredményeit általánosítva megállapította: „... a Bükk mögötti palócság egyenes leszármazottja az itteni első települőknek.” Megállapítása a ma még hézagos történeti kutatá-

sok fényénél elfogadhatónak látszik, de ennek a kérdésnek a végleges eldöntése beható néptörténeti tanulmányt igényel. Ma úgy látjuk, hogy a Barkóság a kevésbé bolygatott területek közé tartozott, s átmenetileg elpusztult falvai a közeli vidékről töltődtek fel. Eredetét tekintve a Barkóság magyar népe egységesebbnek látszik Nógrád, Észak-Heves vagy a Sajó–Hernád közti terület népénél.

A 18–19. században néhány uradalmi faluban megtelepedett a Barkóságon kívülről érkezett népesség is. Például Kissikátor egyes családairól (Maruzsi, Medve, Kocsik, Frecsko) a domaháziak azt tartják, hogy „az elődeik tótok voltak”, de a magyar környezetben, a Bekölcéről beszármazott Csuha, és a Domaházáról jött Holló családok révén észrevétlenül elmagyarosodtak. Hasonló módon ment végbe Dédes és Zabar jövevényeinek hasonulása is.

Észrevehető betelepülést, kolonizációt csak a bányászat és a nagyipar 19. századi kibontakozása vont maga után, amikor a vasgyárak és bányatelepek kolóniáin idegen ajkú, német és szlovák lakosság jelent meg. Számarányuk Ózdon volt a legmagasabb. 1890-ben 821 fő (14,9%), 1900-ban 822 (9,1%). Századunk elején a „Rima” Ózd vidéki bányászainak 17%-a volt nemzetiségi, többségében szlovák. Nádasdra a lemezgyár első szakmunkásai Poroszországból, Sziléziából származtak, róluk nevezték el az első gyári lakótelepet *Porosz kolóniának*. A „telepiek” s a falusiak között sokáig a kölcsönös elzárkózás uralkodott, amit a vállalat politikája is támogatott. Ennek ellenére, a nem magyar anyanyelvű népesség egyetlen nemzedék alatt asszimilálódott nyelvében, ha kulturálisan nem is hasonult a vidék népéhez. A nyelvváltást a vállalat magyarosító törekvései bizonyára siettettk, de ez a folyamat mindenképpen végbement volna.

A vidék népi összetételéhez a 17. század óta hozzátartoznak a cigányok, s ma ők alkotják a legjelentősebb nem magyar etnikai eredetű réteget. Az 1754–65. között készült cigányösszeírás szerint a barkó falvak többsége cigány kovácsot alkalmazott (Ózd, Várkony, Arló, Center, Mercse, Uppony, Csokva, Omány, Daróc stb.). A kovácsok, rézöntők, fúró- és sarlókészítő cigányok mellett a 19. század elejétől a tapasztó és vályogvető foglalkozásuk rétege is egyre népesebbé vált. Más tájakhoz képest korán, a 19. század közepén foglalták el a muzsikus, hegedűs cigányok a korábbi dudások helyét, s a lakodalmakban, bálokon már ők szolgáltatták a zenét. A múlt század végén felfogadták a cigányokat mezőőrnek, disznó- és csordapásztornak, s megjelentek az ipari munkahelyeken is. A vidék cigánysága már a múlt században is teljesen magyar nyelvű volt, s átvette a tradicionális paraszti kultúrát. Ennek egyes elemeit (újévköszöntés, betlehemezés, búcsú, farsang stb.) a paraszti

lakosságnál is kitartóbban, tovább megőrzi. Vallási tekintetben is hasonult a vidék római katolikus parasztságához.

Borsod és Gömör megyében egyébként a reformáció annyira sikeres volt, hogy a 16. század végére alig maradt bennük néhány katolikus parókia. Gömörben a megye legnagyobb oligarchái (a Bebek és Perényi családok) támogatták a reformáció terjedését. „Azonban, ha a vármegye helységeknek legnagyobb része református lett is – írja BOROVSZKY Samu Borsodról – még mindig maradtak, különösen Eger vidékén, katolikus parochiák. Így biztosan tudjuk, hogy Várkonyban 1597-ben, Balatonban 1600-ban, Nádasdon 1608-ban és Csernelyben 1616-ban katolikus plébános volt a pap.” Várkonyon és Apátfalván az egyházi birtokos volt a reformáció legnagyobb akadálya. Gömör megyében az 1636. évi canonica visitatio mindössze három római katolikus papot talált. Ezek közül egyik a szentsimoni volt. (A 14. században épült szentsimoni templom madonnafreskója, a „barkó Madonna” 1423-ból maradt ránk.) Nem ért el állandóbb eredményt a reformáció Hangoynon, Gesztetén, Détéren, Jesztén, Péterfalán sem. Forrásaink nem említik, de Arló is minden bizonnyal végig a katolikus plébániák közé tartozott. Az említett plébániák többségéhez még 2–3 filia, leányegyház is tartozott (pl. Várkonyhoz Ózd és Bolyok, Arlóhoz Csépany, Járdánháza és Borsodszentgyörgy). Ilyenformán az említett falvak felölelik a mai Barkóság legnagyobb részét, s joggal mondható, hogy ez a vidék a 16–17. században megmaradt katolikus szigetnek.

Ezzel már a 16. század végére megteremtődött a népi társadalom és kultúra differenciálódásának egyik alapja. Eltekintve az egyházak ideológiájától, szellemiségétől, ami nemcsak a folklórra, de a társadalmi magatartásra, mentalitásra, paraszti erkölcsre is hatással volt, elegendő itt a felekezeti endogámia következményeire utalni. Ugyanis az egyházak olyan szigorú korlátokat emeltek a különböző vallású emberek házasságkötésének útjába, amelyek a felekezeti csoporton belüli házasodás, endogám gyakorlat kialakulását vonták maguk után.

A Barkóság északi és keleti határvonalát ma a protestáns és a katolikus tömbök érintkező zónájában lehet meghúzni (vö. 2. és 3. térkép). Dél és nyugat felől viszont a hevesi palócság nagy katolikus tömbjével határos, ahol az egri püspökség szintén meg tudta akadályozni a protestantizmus elterjedését. Később is kérelhetetlen ellensége volt a reformációnak, s az egri püspök, aki egyben Heves megye főispánja is volt, II. József türelmi rendeletét egyszerűen törvénybe ütközőnek nyilvánította a megyei közgyűlésen. Gömörben a katolikus restauráció irányítói a jezsuiták voltak, s nem egy esetben fegyveres erőszakkal kényszerítették ki a rekatolizációt. „Herkó páter” jezsuita atya Putnokról irányította a kálvinisták elleni akciókat. Véres zavar-

gások voltak Rimaszombaton, a Dobócáról elűzött reformátusok helyébe katolikus szlovákokat telepítettek stb. A 17–18. században már a gömöri nagybirtokosok is erőteljesen támogatták az ellenreformációt (Andrássy, Csáky, Koháry, Wesselényi, Serédi, Coburg stb. család). A református köznemesség azonban ellenállt, s Gömörben, Észak-Borsodban a katolikusok kisebbségben maradtak, csak kisebb szigeteket alkottak. Ilyen katolikus sziget a Barkóság közelében Baraca, Cakó, távolabb Deresk és Lévárt. Ezeknek a szórványoknak a Barkósággal szorosabb kapcsolata volt. A megyék nemesi közvéleményét, a politikai életet a túlnyomólag kálvinista kismemesség irányította a 18–19. században is.

A vallásgyakorlat körüli évszázados feszültségek, ellentétek nem múltak el nyomtalanul. Egyik kifejeződése volt az állam és katolikus egyház által szított gyűlölködésnek a kölcsönös gúnyolódás. Kitűnik ez a helytartótanácsi iratokból és kitért rá a türelmi rendelet is. A Helytartótanács nem mulasztja el megjegyezni felterjesztésében, hogy a protestánsok „vallási gyűlöletből” bántalmazzák a katolikusokat, őket „pápistáknak” nevezik. Javaslatok hangzanak el arról, hogy a hatóságok ügyeljenek a protestánsok csúfolásának megakadályozására, s viszonzásképpen a protestánsok is tartózkodjanak a katolikusok gúnyolásától. Az 1781-ben kiadott türelmi rendelet kimondta: „... a földesurak utasítsák jobbágyaikat, hogy a protestánsokat ne becsméreljék, viszont a protestánsok is tartózkodjanak ettől.” A vallási villongások idején született gúnyneveket és a különállás tudatát máig sem mosta ki teljesen az idő a borsodi, gömöri nép emlékezetéből.

Az egyházi élet függvénye volt az iskolázás is. Református falvakban az elemi népoktatás jóval korábban elkezdődött. Az 1770–76. évi iskola-összeírásból az derül ki, hogy a borsodi barkó és hevesi palóc falvak többségében akkor még nem volt iskola. Ott csak a 18. század végén, a 19. század elején kezdődött el a népoktatás. A *főúr* (plébános) felügyelete alatt álló *mester* vagy kántor, helyenként a *jegyző* tanította a betűvetést.

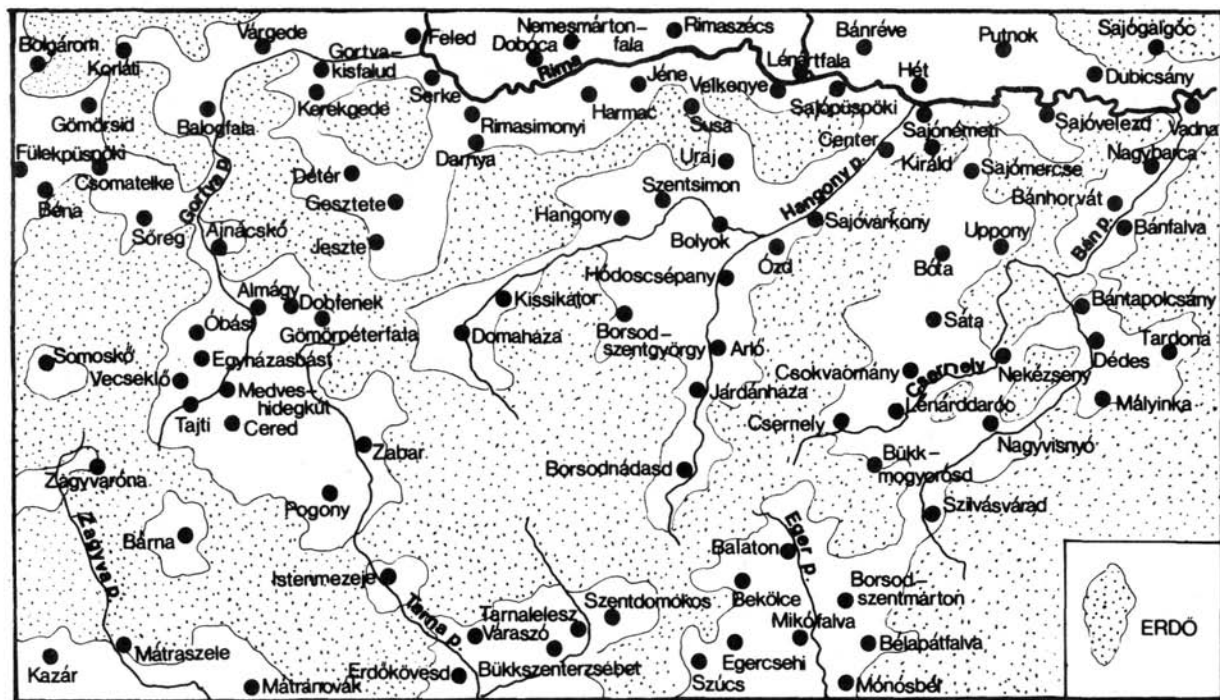
Az egri minoriták és jezsuiták által meghonosított flagelláns körmene-tek a jezsuita rend 1773-ban történt feloszlata után is tovább éltek az egri egyházmegye területén, s az 1810–20-as években a belpátfalvi kerület csaknem minden falujából jelentették a nagypénteki korbácsolás szokását. Sánta, Uppony, Csernely, Csokva, Balaton, Domaháza lakóinak egy-egy csoportja (férfiak és nők is) fejét letakarva korbácsolta testét a nagypéntek estéjén tartott körmenetben. Arlóban 40 férfi gyülekezett a Nepomuki Szent János szobornál és magukat korbácsolva vonultak a temetőhöz. A bigott katolicizmusnak ezt a középkori maradványát csak hatósági és egyházi közbelépéssel tudták megszüntetni az 1820-as években.

2. ERDŐHASZNÁLAT

Hajdanában az egész Barkóság egybefüggő erdőség volt, mint arra egyik résztájának neve, az *Erdőhát* is emlékeztet bennünket. A művelhető szántóföldeket az Árpád-kortól megújuló, az 1910-es évekig folytatódó erdőirtásokkal szerezte a vidék népe. Az 5. térkép érzékelteti az erdőség 19. század végi kiterjedtségét. 1851-ben még sok barkó falu határának 2/3, 3/4 részét erdő borította. FÉNYES Elek adatai szerint például Arló 10 728 holdas határából 7680 holdat, Kissikátor 2160 holdjából 1590 holdat tett ki az erdő. Kivételnek számított Ózd szomszédságában Bolyok és Uraj, ahol már korábban kiirtották a lankás dombok erdeit. A legtöbb bolyki gazdának volt azért erdeje is, de 10–15 km-re a falutól, Borsodszentgyörgy határában. A vidék erdeiben uralkodó fanem a tölgy, csertölgy és a bükk. Ezek a vegyes lombú erdők jó legelőt kínáltak, s a múlt századi feljegyzések, illetve a visszaemlékezések szerint az állattartás jórészt az erdei legelőkre volt alapozva.

A birtokelkülönítést megelőzőleg a földesurak és jobbágyaik közösen használták az erdőt, utóbbiak némi szolgáltatások ellenében. Az 1848 után kialakult úrbéres közbirtokosságok többsége a birtokelkülönítést követően is rendelkezett erdővel, s ezek jogutódai napjainkig fennmaradtak (pl. Sajóvárkonyon). Dél-Gömörben 1867 táján a szakszerű erdőgazdálkodást „az erdei legelőnek tekintetnélküli gyakorlása” akadályozta. Ugyanis „a volt úrbéri jobbágyoknak barmai egyesülve a földbirtokosok barmával, nevezetesen birkaival, rongálják az erdei serdényeket.” A szomszédos észak-hevesi falvak még a századfordulón is hasonló helyzetben voltak, mint az kiderül a BOROVSZKY szerkesztette vármegyei monográfiából. „Nagy átká ezeknek az erdőknek, hogy a birtokos rendszerint az egész falu népe . . . miáltal egészen ellepik a legelő marhák.”

A birtokelkülönítések, tagosítások újabb erdőirtások kezdőpontját jelentették. Helyenként soha nem látott méreteket öltött az erdők letarolása. Zabar és környéke 1867-ben már kopár dombjairól nevezetes. Meggyorsult a vizek lefolyása, a *kopárok* eróziója. A nagyobb patakok árvizei egyes falvak

5. térkép. Erdősültség a 19. század végén

átépítését idézték elő, mert a házakat távolabb kellett vinni a medertől (Cered, Zabar).

Az erdők felparcellázása hosszú folyamat volt, s inkább csak a volt kismanesi falvakban ment végbe. Elsőnek talán a Sajó- és Rima-völgyi reformátusok kezdeményezték a nemesi közbirtokosságok erdeinek felosztását. A tulajdonosok erdőtulajdonukat *határfákkal*, *fajegyekkel* jelölték. Erről esik szó egy 1842. évi peres ügyben is. Czékus Lajos és Osváth Ádám sajóvelezdi közbirtokosok viszályában kihallgatták az erdőkerülőket és a parasztokat, akiknek vallomása szerint a vitatott erdőbirtok *határfákkal* volt kijelölve. Ezeknek mindkét oldala keresztrel volt megjegyezve, tehát közös határt jeleztek. Az ilyen határfák a szomszédok közös tulajdonában álltak, és ha egyikük önkényesen kivágta, abból pereskedés származott. Más esetekben a fának csak azt az oldalát jelölték meg faragással, amelyik *lénű*hoz tartozott. Az erdők felosztása falvanként más időpontban történt (pl. Domaházán 1900-ban darabolták fel a nemesi közbirtokosság erdeit). A szomszédos észak-hevesi falvakban a századfordulón „az erdők nagyrésze magánbirtokosok kezén van . . . nagyrészt volt nemesi közbirtokossági erdőkként, a részlettulajdonosok között hihetetlen apró részletekre elparcellázva. Ezeken a szétparcellázott erdőkben rendes fahasználat nincs . . .”

A volt úrbéres községek többségében az erdőközbirtokosságok századunkban is megmaradtak. Ügyeiket évenként megválasztott tisztségviselők (*elnök, erdőbíró, pénztárnok, hitesek*) intézték, közösen fogadták fel és fizették az erdőkerülőket. A közbirtokossági erdőkből évenként váltakozó mennyiségű fát vágtak ki, és a tagok *erdőjoguk* alapján – amit eredetileg szántóföldjük után állapítottak meg – részesedtek belőle. A *faizás* még ott is komoly anyagi érték, ahol a piacos városoktól való távolság miatt nem volt mód fakereskedésre. Domaházán 1843-ban egy bírói zár alatt levő 1500 holdas erdő évi haszonvételét 8570 forintra becsülték. Egy-egy háztartásra évente 20 szekér tűzifát számoltak, szekerenként 30 krajcárjával, a makkoltatást is 200–300 forintra értékelték, amihez még hozzájárult a marhalegeltetés haszna és a helyi lakosság épületfa-felhasználása is.

Erdei munkában a barkók leleményesek és szívósak. A közbirtokossági erdőkben a tulajdonosok maguk vágták a fát, úri birtokon, nagybirtokon pedig szegődött favágókat fogadtak. Fagyban, hóban dolgoztak, a favágás jellegzetesen téli munka volt. Távoli erdőkben hetekig kint éltek, csak vasárnapra mentek haza. *Kolyibát* építettek maguknak, ami nem tért el a pásztorok szelemenese kunyhójától (9. kép).

Legszívesebben párban dolgoztak, akkor tudtak a legjobban keresni. Két favágó együtt naponta 8-9 *méter* fát tudott kivágni és összerakni. (*Méter*

a hasáb- vagy dorongfából karók közé felrakott egy méter széles, két méter hosszú farakás neve.) A 4-5-6 tagú *partiban* rosszabbul kerestek. Ilyen esetben kettő fűrészelt, döntötte a fát, a harmadik darabolta, a negyedik gallyazta, az ötödik rakodott, s a kialakított kereseten egyenlően osztottak. (Az uraság 1920 táján egy méter fáért 80–90 fillért fizetett.) A favágók munkavezetőjét *faktornak* nevezték. Ajnácskőn rendszerint négyen voltak egy *partiban*. Az itteni erdőkbe távolabbi falvakból, még Domaházáról is jártak ölfavágók az első világháború előtt.

Ritkítást a 15–20 éves fák között végeztek, s ezt a munkát felébe-harmadába, azaz részes munkába szokták kiadni. Saját részüket a favágók pénzért eladták; legjobb áron a hasábfát. Olcsóbb volt a dorongfa, legolcsóbb a gally. Az öreg fákat mindig „tallóra vágják”, azaz egy sem maradt lábön az egész *léniában*. Ezeket előbb fejszével két, esetleg három oldalról *belékolták* (Gömörben *hókácsolták*, *hókicsolták*), aztán nagy *karajfűrész*szel ketten fűrészték. A *nagyfűrész* mintegy 130 cm hosszú, közepén kb. 20 cm széles, két végén rövid fanyéllal készült szerszám két ember számára. Tölgyfát könnyű dönteni, cserfát nehezebb, *agácfát*, *gyurtyánfát* (gyertyán) még nehezebb. A fa dőlését a fűrész mögé apránként bevert ékkel tudták irányítani. A fa tövénél elért 2–3 cm-es emelés a koronánál 50–70 cm dölést eredményezett. A kidöntött fa darabolása nagyfűrészszel és hajlított kávas *cserfűrész*szel, gallyazása baltával, hasogatása vas- és faékekkel, illetve a hozzájuk használt *fabunkó*val, *vasbunkó*val (Gömörben *bakó*val) történt. A nagyon vastag fatörzset Ajnácskőn puskaporral robbantották, s ha jól adagolták, csak elhasították, de nem szórta szét a fát. A méretre aprított hasábfát általában a helyszínen rakták *méterbe*. Onnan vagy szekérre rakták – egy fuvarra 2 méter fát számítottak –, vagy láncba kötve vontatták, kézi szánkára rakva húzták le a szekérrel megközelíthető helyre. A *vágást* (tarvágás) 4–5 évig nem legeltették, amíg az erdő ismét felsarjadt. Az 1930-as évekig előfordult, hogy *slippert* (vasúti talpfát) és bányafát kellett az erdőn faragniok. Ez hetekre, hónapokra szóló munka volt.

A *cserhántást* májusban–júniusban végezték. Többnyire a sima, nem göcsörtös, méterbe szabott dorongokat „hajalták”. Ajnácskő környékén volt *cserhántó kanál* ehhez a munkához, amit kb. 30 cm hosszú fanyéllal lehetett tolni a kéreg alá. Dédes környékén régebben *kétnyelű késsel* húzták le a cserkérget, az 1920–30 as években kopogtatással szokták fellazítani a fakérget. Végül a *nyüzött fát* méterbe rakták, s kérget pedig dróttal kb. 40–50 kg súlyú kévékbe kötözték össze, úgy szállították el.

A kitermelt fa javát a 18–19. században helyben hasznosították, mint épületfát. Ipari felhasználása főként a közeli hámorokhoz (Tapolcsány,

Nekézseny) kapcsolódott. Két velezdi köznemes 1842. évi periratából kiderül, hogy egyikük a tapolcsányi vashámornak adta el a kivágott fát. Ismeretes, hogy a hámorok üzemeléséhez igen nagy mennyiségű faszén kellett (100 kg kovácsoltvas előállításához 450–500 kg szénre volt szükség).

Ennek ellenére a szénégetést a Barkóságban idegenek, többnyire Észak-Gömörből hozott szlovákok végezték. Az ózdi gyárhoz tartozó szénégetők 1858–59-ben főleg Csernely és Arló erdősegeiben dolgoztak, és kivétel nélkül gömöri szlovák származásúak voltak. Ugyanakkor a vasüzem és a kőszénbányák dolgozóinak többsége a Barkóságban született. Borsodnádason a szénbánya 1852-ben, a lemezgyár 1864-ben indult, s már az első bányászok helyből és néhány szomszéd községből (Balaton, Arló) kerültek ki. Ugyanakkor a szénégetők származáshelye Hosszúrét, Nagylehota, Chizno, Stósz. Az 1880-as években az Ózd melletti erdőkben a szénégetés már megszűnt, csupán a vidék peremén élt tovább. Legtovább Mályinkán, ahol a helyi szólásfordulat szerint: „A pap kivételével mindenki égetett szenet.” Úgy tudják, hogy elődeik a Felvidékről a bükki háromokhoz hozott szlovákoktól tanulták el a szénégetést, s azóta is folytatták. Manapság a bükki erdőgazdaság részére végzik ezt a munkát. Legjobb szenet bükkfából és gyertyánfából égetnek. Miután 20–40 m³ fát felhalmoztak a *szénhely* közelében, rakni kezdik a *milét*. Közepébe leütnek egy *tengelykarót*, ettől mérik ki a *mile* kerületét körbe-körbe. Lefektetnek egy 6–8 m hosszú egyenes *vezérfát* a földre, amit a rakodás, takarás végeztével kihúznak a rakásból, s a helyén maradt üregben, mint gyűjtőcsatornán dugják be a meggyújtott *gyújtóst* a *mile* közepéig. *Takarónak* harasztot, *falaput* használnak, s az *abroncs* fölött – ami 50–60 cm magasan földbevert ágasokra fektetve övezi a boksát – az egészet leföldelik 5–6 cm vastagon. Miután begyűjtötták, éjjel-nappal vigyáznak rá, amíg csak az égetés tart. Egy napig fojtva ég a *mile*. Időnkint létrán felmásznak a tetejére, lábukkal megtapossák és vizsgálják „megérett-e már a hegyi”. Ha belyukad és *kilángol*, csak hamu és *lavenka* (üszkös favég) marad belőle, ezért a lyukat gyorsan be kell tömni.

Amikor a tűz fentről lefelé haladva a földhöz közelít, maguk a szénégetők vernek lyukat a *mile* oldalán, hogy levegőt kapjon. Az égetés – a rakás nagyságától függően – 5–7 napig tart. Amikor kialszik a tűz, nagy fogú fagereblyével, kapával lehúzzák róla a földet, a gatz, és finom porral fedik be, hogy ne kapjon levegőt. Huszonnégy óráig állni, hűlni hagyják, akkor kezdik el bontani, rétegesen haladva rajta körben. Ez is napokig eltartó munka, végül a közepét rúd végére szerelt vashoroggal *plészálják* szét. Közben figyelik a szenet, mert ha valahol felizzik, rögtön locsolni vagy porozni kell. A mályin-

1. kép. A cserfa erének megcsapolása fejszével.
Domaháza. Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1964.

kaiak nemcsak a Bükkben, de egyes barkó falvak határában is vállaltak szén-égetést (Domaháza, Hangony).

Sok tűzifát használtak fel mészégetéshez, különösen a Barkóság peremén, Uppony és Bélapátfalva határában, ahol évszázadok óta ismert erdei ipar. Mészégető kemencéket lehet látni távolabb, Ózd környékén is, de oda a mészkövet és a munkásokat a Bükkből viszik. A kemencéket mindig olyan helyen építették, ahol elegendő fa volt az égetéshez. Először alkalmas, nagy gödröt ásnak, azt körben nagy kövekkel felfalazzák, majd a talajszint fölött építik tovább, míg kb. 2 m magasan boltozatosan tetőzik. Hagyományosan a követ *stangával* (vasrúddal), csákánnyal termelték ki, az apraját kosárban, a

nagyobb darabokat *saroglyán* vagy szánra emlékeztető csúsztatón, *korcsolyán* hordták össze. A mészégetés ősi mesterségét BÉlapátfalván gyári keretekben folytatják, az upponyiak pedig más megélhetést találtak maguknak.

A vidék erdősegeiben a nyírfá nem gyakori, de ahol előfordul (Dédes, BÉlapátfalva), a pásztorok tavaszanként megcsapolják és megisszák a levét. A *nyírlét*, *viricset* étvágygerjesztő hatásúnak tartják. Ismeretes a tölgyfa megcsapolása is, levével Dél-Gömörben a szarvasmarhát gyógyították. Domaházán a *buddogó*, erdőt kajtató emberek messziről felismerik a csapolásra alkalmas csertölgyeket (*Quercus cerris* L.) a törzsükön látható karvastagságú *érről*, fagylécről. Ebben ugyanis a nedvkeringés sokkal élénkebb, mint a fa törzsében. Egy-egy nagyobb érből rövid idő alatt kicsurog egy liter *boza* is, ahogy a csertölgy nedvét nevezik. Áprilisban—májusban csapolják a *bozát*, nyáron nem, mert kevesebb nedvet ad a fa, és az már nem ízletes. A fiatal fák *bozája* olyan, mint a „világos ser”, de az öreg fa nedve vöröses színű, mint a „maláta ser”, s az már nem is jó, mert érződik rajta a „bűdös cserfaszag”.

A legegyszerűbb nedvcsapoló eljáráshoz elegendő egy hosszú nyelű fejsze vagy balta, és egy edény a boza felfogásához. Először is a kiválasztott *nagyhasú bozaeret* a talajtól 60—80 cm magasságban vízszintesen *tányérosra* bevágják. Azért csinálják meg először a tányért, hogy a lé felülről is oda folyjék, majd nagyobb *lékot*, *hókácsot* vágnak (1. kép). Ha ügyesen eltalálják az eret, sugárban ömlik a boza, gyorsan kell odatartani a kandlit, kulacsot vagy jobb híján a kalapot. Voltak olyanok is, akik nem baltával dolgoztak, hanem fúróval. *Bocfából* (bodza) *duduját* (kb. 15 cm hosszú csövecskét) csináltak magunak és azt a furatba helyezve az utolsó cseppig felfogták a fanedvet. Bartucz Pesta domaházi *bíbányos ember* (bűbájos) csakis így csapolta a fanedvet. Otthon is tartott belőle, mert még a tizedik faluba is hívták gyógyítani, hol emberhez, hol állathoz, s gyógyszerként használta. Pásztorok, favágók szívesebben itták a bozát, mint a forrásvizet, mert jobban oltotta a szomjukat, elősegítette a szalonna, a száraz ételek emésztését. Szokták adni véres tejet adó tehénnek, „vért hugyozó” ökörnek, lónak. A *tudósasszonyok* mindenféle gyomorbántalomra hasznosnak mondták.

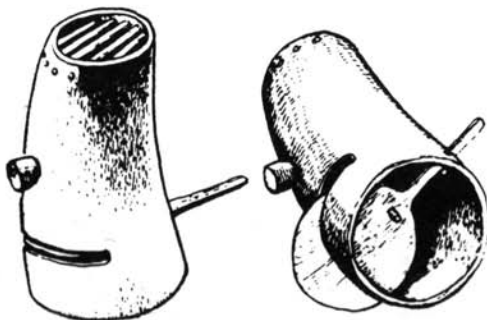
A boza emlékét helynevek is őrzik a vidéken (pl. *Bozás lápa* Domaházán, *Boza* Egerbocson), ami azzal magyarázható, hogy egyes erdőrészekben — fagyzugokban — a faállomány zöme sérült, fagyléces, azaz *bozás* csertölgyekből állt. Az erdőgazdaságok tiltják a fák rongálását, 1963-ban mégis 21 darab megcsapolt cserfát számoltunk össze néhány négyszögölnyi területen. A *boza* az Alföldön, különösen a két Kunságban, kölesből erjesztett, enyhén szeszes ital neve, amivel régebben a barkók is élhettek. A *Boza* szó családnévként és ragadványnévként is előfordul a barkó falvakban.

A vadászat kismemesi falvakban régi passzió, őzre, szarvasra, vaddisznóra, rókára mindig szívesen vadásztak. A farkas és a medve már a múlt században kipusztult. Hajtóvadászataikon a szegények is részt vettek, mint hajtók. Fennmaradtak löfegyvert nem kívánó vadászgató módok is. Kisebb vadakat, nyulat, sőt őzet tudnak elejteni a csapásukon elhelyezett törökkel, hurkokkal. Télen a hóban meglátszik a nyúl csapása, megmutatja, hová kell a dróthurkot kirakni. *Őzjárás* mellé magasabban helyezik el a hurkot, hogy az állatnak a feje akadjon bele. Nem bokor tövéhez kötik, hanem egy fiatal fa koronáját hajtják le közel a földhöz, s ahhoz rögzítik. Amikor az őz beleakad a hurokba, rángatózásával kioldja a biztosító pecket és a felcsapódó fa a vadat is a magasba emeli. Kisebb csapdákat vasból a kovácsok is készítettek. Ezeket varjú-, patkány- és egerfogásra használták. Kicsi, a lyukhoz elhelyezett szőrvagy dróthurokkal fogták a cigányok az ürgét, akik az ürgehúst csemegének tartották. Farkasvermekről csak a múlt században élt öregek elbeszéléseiből tudnak és helynevekből következtetnek. Hegyes karókat, nyársakat helyeztek el a verem fenekén, vékony ágakkal fedték be és a tetejébe dögöt raktak csaléteknek. Valamilyen lépőcsapdát neveznek *törnek*, ami a vigyázatlan állat lábára csapódik.

A múlt század végén borsodi barkó falvak erdeiben a vadorzók baromfi lábszárcsontból készült sípot, *nyéklőt* használtak a vad (szarvas) csalogatására. A baromfit pusztító *ravaszt* (rókát) és a *girindet* (gőrényt) vasszállal szűrták le, ha sarokba tudták szorítani. Gyakran ejtettek fogságba mókust és *mátyásmadarat* (szajkót). Ezeket kalickába zárva tartották otthonukban a család szórakoztatására. A szajkónak a nyelvét is felvágták, hogy „jobban beszéljen”. Akadtak szenvedélyes madarászok is (Sajóvárkony), akik lépesszőket készítettek, enyvet főztek fagyöngyből és énekes madarakat fogtak be. Sokan tartottak kalickában *stiglincet* (pinty), mint kedves énekesmadarat.

Madarakat és madártojást gyerekek, pásztorok, erdőmunkások szedtek ki a fészkekből. A feketerigóból ízletes levest főztek, a varjúfiókát pedig belezés, mosás után csipkefából készült nyársra húzták és szalonnával megtűzdelve pirították meg. Tavaszkonként sok varjúfiókát megettek a pásztorok. Gyakorlott bojtárok botjukat elhajítva verték le az ősszel elnehezült fácánokat.

A Barkóságban az erdőséghez kapcsolódott a méhészet is. Századunk elején a falusi méhesekben még főként odvas fatörzsekből kivágott *köpi*ket lehetett látni. Szalmából font *kas*okat alig használtak. Deszkából készült *kap-tárak* csak az utóbbi fél században jelentek meg. Domaházán a falusi méhesekben még ma is látni lehet olyan *odókat*, amelyeket, mint a vadméhek eredeti lakását fűrészelték ki az élő fa *derekából* (törzséből). Az ilyen köpű *gancsos* (göcsörtös, púpos), nem tetszetős. Ezért a méhészkedők többsége ma már

2. kép. Vadméhek befogására szolgáló tülök, méhfogó. Domaháza, Borsod m. Molnár B. nyomán

3. kép. Mézrablás. Domaháza, Borsod m. Molnár B. nyomán

csak őszig hagyja meg az erdőről hazavitt méhcsaládot az odóban. Akkor kifüstöli, és áttelepíti kasba vagy kaptárba. Az újonnan befogott rajt egy-két hétre bezárják, rendszerint *ragadványt* (növényi termés) tömnek a köpű szájnyílásába. Az első raj, amit a méhcsalád aratásig, nyár végéig „ereszt”, *parajraj*-nak nevezik. A *méhe* kiölése, amikor szükség van rá, *büdöskövel* történik. Sokszor megesik, hogy a méhek erdei lakását nem ismerik, de a rajzó vadméhet leszállásra tudják kényszeríteni és alkalmi edénybe zárva, levetett ruhadarabjukba kötve viszik haza a méhrajt. Vannak olyanok, akik a falun kívül, földbe ásott gödörben helyezik el a méhes köpűket, mert portájukon sok a fecske. Tulajdonjogukat a közösség tiszteletben tartja, de a rajzáskor gazdáiktól megszökött méheket bárki befoghatta.

Méhészettel sokan foglalkoznak — gazdák, pásztorok, bányába és gyárba eljáró munkások is —, de az erdei méhrajok felkutatásához, a vadméhek mézének elvételéhez kevesen értettek. MOLNÁR Balázs részletesen bemutatta ezt a tevékenységet Domaházáról. Ott úgy tartják, hogy az erdei méheket augusztus közepétől érdemes megkeresni, amikor már elegendő mézet gyűjtöttek *odóik*ba. A méh vadász először is egy erdei tisztásra megy, a virágokról befog egy méhet, s azt ráengedi a magával hozott lépre, amit előzőleg mézes vízzel lelocsolt. A lépet, *sonkolyt* vagy egy magával vitt nyárskaróra vagy egy bokor ágára tűzi. Legfontosabb eszköze a *méhfogó*, abban tartja a fogságba esett méheket. Tehén vagy ökör szarvából készült, csonka kúp formájú egyszerű eszköz ez (2. kép), amelynek egyik lefűrészelt vége eltolható

deszkalappal fedhető be, a másik végét fapálcikákból készült rácsozat zárja. A tülökdarab hossza 8–10 cm, átmérője 4–5 cm, tehát zsebben elfér. A befogott méhet a tülökből a csalétekre engedi, s megvárja, amíg az visszatér a társaival. A visszatérés idejéből már következtetni tud az odú távolságára is. Akkor a lépen gyűjtő méhek közül befog 6–7-et és szerszámaival elindul az odú irányába, amit már az első méh kiengedésekor megállapított. Amikor elbizonytalanodik, újabb méhet enged ki, s annak röptéből ismét megtudja, merre kell mennie. A méhfogó rostélyát tenyerével letakarva, a deszkalapocskát elhúzza és a tülökbe ezáltal fényt engedve szabadít ki egy-egy fogoly méhecskét. Amikor az odút megtalálja, egy lecsonkolt gallyas fát, mint rög-tönzött létrát támaszt neki a fa törzsének, majd a fa ágain mászik feljebb. Pipáját szájában tartva füstöt ereget, hogy a méheket távol tartsa magától. Vagy kikopogtatja őket az odúból vagy *büdöskő*vel füstöli ki. Akkor baltájával kiszélesíti a röplyukat és egy fakanállal kimeregeti a mézet a fa ágára – vagy bal karjára akasztott vederbe (3. kép). Fűrész is visz magával, hogy kisebb zajt csapjon, ne hívja fel a kerülő figyelmét. Néha egy–másfél méter magas *ablakot* kell vágnia. (Az olyan odú, amelynél csak 50–60 cm-es nyílás kivágása szükséges, szerény zsákmányt ad.) Az erdei mézvadászat lenézett mesterség volt. Jobb gazdák csak titokban üzték, kizárólag saját szükségletre.

4. kép. Méhes fonott szalmakasszal.
Hangony, Gömör m. Paládi-Kovács A.
felv. 1962.

Eladásra a pásztorok, szegény zsellér, napszámos emberek zsákmányoltak mézet erdei rajoktól. Sokuknak azért otthon is volt méhesük, s napjainkra a házi méhesek mellett (4. kép) az erdei mézszákmányolás már elvesztette korábbi jelentőségét.

Ma sem elhanyagolható viszont a gyűjtögetés, különösen a *gombázás* haszna. A sok tölgyeserdő aljnövényzete dús és különösen gazdag, változatos gombafajok tekintetében. Kora tavasszal *kucsagomba*, *tővisalja gomba*, majd májusi *pereszke* található nagy mennyiségben. A nyár pedig ontja a legfinomabb „piacos gombákat”. Ezek között a sok ehető *tinóra* (vargánya) fajta áll az első helyen, de a *rókagomba*, az *özláb-gomba*, a *kékhátú* és *piroshátú galamb-*

gomba és a finomnak mondott *császárgalóca* is bőven kerül a gombázók kosaraiba. Az Upponyi-hegység erdeiben szekérszámra lehet szedni a *csupros gombának* nevezett gyűrűs tölcsergombát. Ősszel szedik a vágásokban termő *csirkegombát*, *szekefügombát*, *rizikét*, s néha még a tél küszöbén, novemberben is gombáznak. Késő ősszel mohos tölgyek alján, a haraszt között, tuskón terem a buggyos kalapú, fényes *gévagomba* (tőkegomba, laskagomba). Szokásban volt, hogy a gévagombát termő tuskókat kivágták és hazavitték. Otthon árnyékos helyen, pincegádorban leállították, vízzel és néha trágyalével megöntözték. Még karácsonykor is friss gombából főzhetek levest. A kora tavaszi *szentgyörgygomba*, a *harmatgomba*, a *csiperke* inkább a legelőkön terem meg. Tejelő *keserű gombát* is gyűjtenek olykor, tűzön vagy a hamujában piritják meg. Újabban olajban sütik ki a kalapját. A *vajgomba*, *cepegomba*, s az *ózláb* sem kell mindenkinek.

A gombázás a szegény családok fontos jövedelmi forrása volt. Hajnali 3–4 óra tájban már az egész család indult az erdőbe, s az összegyűjtött *tinórut* hátikosárban vitték eladni a legközelebbi piacra (Ózdra, Egerbe). A piactól távoli falvak lakói 20 km-t is gyalogoltak 20–25 kg gombával a hátukon. Ezek inkább aszalva vitték a gombát piacra. Felszeletelték és vagy a napon aszalták meg deszkára, polcra kiterítve, vagy a kemencében. (Régebben a kemence fenekén elterítve, ma inkább tepsiben aszalnak.) Ma már kevesen piacolnak a gombával, inkább az erdei termékeket gyűjtő vállalat fiókjainak adják el friss vagy szárított állapotban. Olyan jól jövedelmez, hogy az ózdi iparvidék falvaiban, Hangony, Arló, Borsodszentgyörgy határában ipari munkások is foglalkoznak gombázással.

A vadgyümölcsök közül a *vackor* (vadkörte) és a *vadóka* (vadalma) gyűjtögetését kell első helyen említeni. Istenmező lakóit ma is „vadkörtés hasúaknak” csúfolják a *homokiak* (Pétervására környékén élők). A bükk-szenterzsébetieket azzal ingerlik, hogy vadkörtét vittek ajándékba az egri érseknek. Tény, hogy a Barkóság falvaiban ősszel zsák-, sőt szekérszámra hordták a vadkörtét. Domaházán a századelőn még csak két darab szelíd, nemesített körtefa (*nyakaskörte*) volt. A legelőn és a közbirtokosságban álló fákról mindenki szabadon vihetett a vadkörtét, de a *tagban* álló fák termését őrizték a dézsmálóktól. Amikor a tulajdonos családja hazavitt már egy-két szekér *vackort*, nem őrizték tovább, „rájárhattak mások is”. A határban álló vadkörte- és vadalmafákat mindenki jól ismerte, számon tartotta. Már hajnalban elindultak otthonról a gyűjtögető asszonyok és nagy *csatlókkal* (póznákkal) verték le a gyümölcsöt. Még a nyájak előtt kellett érkezniük, mert azoknak is a fák alatt volt a „terülj asztalkája”. Rövid zsákokba gyűjtötték és *hamvassal* a hátukra kötve cipelték haza a körtét.

Otthon a *pad* (padlás) földjén elterítve tárolták, amíg *megívedett* (megpuhult). Az *ívet* körtét kenyérsütés után a meleg kemencébe hányták és megszálták. Télen aszalt vadkörtét főztek reggelenként. Nagy cserépfazékban tartotta a gazdasszony a főtt vackort, rájárt az egész család. Ették kenyérral is. Édes, pirosas színű levét víz helyett itták. A szeletelt aszalt körtét és almát a vidék népe *susinkának* nevezi. A vadkörtefák növelték a tagosított földek, erdők értékét, s ha osztozkodásnál nem tudtak rajta megegyezni, inkább kivágták, minthogy a másik fél kapja. Az 1920-as évektől fogva a határbeli *vackorfákat* kezdték *beojtogatni*, de azért az 1950-es évekig becses maradt a vadkörte is.

Vadókából (vadalma) csak 1–2 vékát gyűjtöttek őszinte a domaháziai *nyálítónak*. A nyálképződés serkentése végett eszegették az asszonyok fonás közben. Ezt is a padláson tárolták, pelyvába rakták, hogy ne fagyjon meg. Tartották a *dikóban* (ágyban) is. Az ágydeszkára zsúpot fektettek, egy sor *vackort* elterítették a zsúpon, rárakták a szalmazsákot, arra pedig a *derekalfat*. Amikor nem lehetett ecethez jutni (háborúk idején), vadalma levével *poszajtották* (savanyították) az ételeket is. *Sotulni* (préselni) nem szokták. Előbb két-három cikkbe felszeletelték, és egy nagy cserépfazekat félig megtöltöttek vele. Vízet öntöttek rá, vászonruhával letakarták, fedőt raktak rá, amit le is kötöttek az edény füleihez. Két hét múlva már használhatták, mert meg-erjedt, s ha elfogyott, újat *poszajtottak*. Sok kellett belőle, mert ez a lé inkább volt savanyú bor, mint ecet.

Nyár elején felkeresték az erdei vadcseresznye-fákat, más cseresznye nem is volt. Gyűjtötték a szamócát, majd a málnát, a szedret; mind csemege volt. Ősszel a *csipkét*, a somot és a *vadszilvát* (kökény) gyűjtögették. Utóbbi *nyálítónak* használták, bort erjesztettek belőle. A somból pálinkát főztek, a csipkéből – sütőtök hozzáadásával – főleg lekvárt főztek. Lekvárt főztek a *borbolyacserje* savanykás ízű, piros fürtű bogyóiból is (Uppony környéke). Hársfavrágot és csipkét használtak teának. Domaházán gyűjtögették a borókamagot is. Egy csipőjüknek támasztott, kerek kosárba ütögették az asszonyok *burókaverő botval*. „Jó pénzt lehetett érte kapni.”

A csertölgy makkján nemcsak a *gyisznónyá* és a gulyát hizlalták, de amikor jó termés volt, szekérszám hordták haza az állattartó gazdák is. Asszonyokat, gyerekeket fogadtak fel, akik kezükkel kosárba kaparták és zsákokba gyűjtötték a makkot. Otthon sírvermekben vermelve el a gazda, és tavasszal, amikor a makk már csírásozott, kibontotta. Jó takarmány volt, igen szerette a szarvasmarha. Gyűjtöttek *bikkmakkot*, sőt inséges időkben emberi tápláléknak használták. A mogyorót eladták a piacon vagy tésztákat ízesítettek vele.

5. kép. Idős gazda saját készítésű kosarakkal. Csokvaomány, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

Eladásra gyűjtötték a *suskát* (cserfagubacsot) is, a bőrcserzés fontos alapanyagát (Dédes, Uppony).

Sokan gyűjtögettek a réteken termő *madársóskát*, vadsóskát. Levest, mártást főztek belőle. Orvosságként adták el az *édesgyökerű páfrány* gyökerét. A *bábaguzsalyt* (zsurlót) az asszonyok főként edénysúrolásra használták. Állatnak, embernek egyaránt ajánlották hashajtóként is. Gyógyászati célokra, kuruzslásra (rontás, szemverés ellen) szintén sokfajta fűvet, virágot használtak (*kakukkfű*, *tisztesfű*, *pimpó*, *vérfű*, *farkasalma*, *kopotnyik*, *útilapu* stb.). A *pöfeteg* gombát is vérzés elállítására szedték. Gyerekek keresték és ásták ki a szaporá *csicsókát* (*Helianthus tuberosus*), amelynek édeskés ízű, burgonya formájú gumóit nyersen ették (Hangony-

völgyi falvak). Dédesen és környékén a *turbujka* gyökérgumóját tavasszal csak addig fogyasztották, amíg az ég először megzendült.

A szegények rendszeresen gyűjtögettek az erdőn téli takarmánynak való fűvet — amit kézzel *nyőttek* vagy sarlóztak —, leveles faágakat és lehullott falombot. A zsákokba tömött, lapos kötéllel a hátukon hazavitt erdei avart, harasztot *ajjazónak* (alomnak) használták, a megszáritott leveles ágacskák lombtakarmányt adtak juhoknak, kecskének.

Az erdőn szedték össze a seprőkötésre, kosárfonásra alkalmas vesszőket, a kosárkávéának való husángokat, amiből hosszú téli napokon kosarakat fontak gazdaságuk számára (5. kép). Faragó hajlamú emberek, kivált a pásztrok az erdőn barangolva keresték a botnak, szerszámnyélnek alkalmas fát, a gazdasági és konyhaeszközöknek való puhafát, s faragtak sótartót, fakanalat, habarófát, ivócsanakot, guzsalyt és orsót, s a paraszti élet megannyi szükséges tárgyát. Különösen a dédesiek híres fafaragók. A Dédesen készült csörgős orsó, ólmozott guzsaly három megyében terjedt el. Erdőséggel rendelkező községekben a szabad gyűjtögetés, az erdölési lehetőségek és munkák folytán még a föld nélküli szegénység is jobb helyzetben volt, mint az alföldi agrárproletariátus.

3. GAZDASÁG ÉS MUNKA

A Barkóságot jellegzetesen állattartó, pásztorkodó nép lakta, amíg a vidéken kibontakozó bányászat és nagyipar át nem formálta az egész körzet gazdasági szerkezetét. Földművelő gazdaságuk az önellátást szolgálta csupán, s a helyi lakosság szükségleteit sem volt képes minden időben kielégíteni. A piaci áruforgalomba állattartásuk révén tudtak bekapcsolódni. Az állattenyésztés ágazatai közül a 19. században – a gyapjúkonjunktúra következtében – a juhtenyésztés került az első helyre, de mindenkor jelentős volt e tájon a szarvasmarhatartás és a sertéstartás is. Dél-Gömörrel írja az 1867-ben kiadott monográfia: „Virágzóbb volt a marhatenyésztés . . . s jelentékenyebb lehetne most is, ha tenyésztését a terjedelmesebb és jobb legelőkkel bíró községekben a juhtenyésztés nem korlátozná.” Egy másik megjegyzése a birkatartás csökkenését jelzi: „Az Erdőháton, vagy a másképpen úgynevezett Barkóságon az úrbéres birtokosok által is jelentékeny számban tenyésztetett a kétnyíretű birka. Szentsimon községben, melynek legelője e célra kiválóan alkalmas, igen szép, s gyapjas birkákat lehetett a lakosoknál látni, hasonlóképpen a két Hangonyban, Gesztetén, Détértben . . ., de a behozott tagosztály által a legelő tér bekövetkezett korlátoltsága miatt most már egészében megszűnőben van.” A csökkenő tendencia ellenére az 1895-ben, 1911-ben és 1935-ben készült országos állatösszeírások az ország egyik legnagyobb, legfontosabb juhtenyésztő körzetének mutatják a Barkóságot mind az állomány abszolút létszámát, mind pedig ezer holdra és ezer lakosra kiszámított arányszámait tekintve. Volt a juhászat fennmaradásában kényszerűség is, hiszen Sátáról, Bótáról 1851-ben is azt írták már, hogy legelőjük csak juhoknak felel meg, egyéb marhájuknak a visnyói Bükkben bérelnek legelőt.

A paraszti juhtartás – miként az állattenyésztés egyéb ágazatai is – főként az erdei legelőkre, a parlagnak, ugarnak hagyott területekre volt alapozva. Erdei irtványokon, kopár ormokon a barkó juhász nem terelte, hanem vezette a nyáját (7. kép). A sodronyos, hosszú szőrű, csavart szarvú magyar juhot a 19. század derekán általánosságban felváltották az értékesebb gyapjút

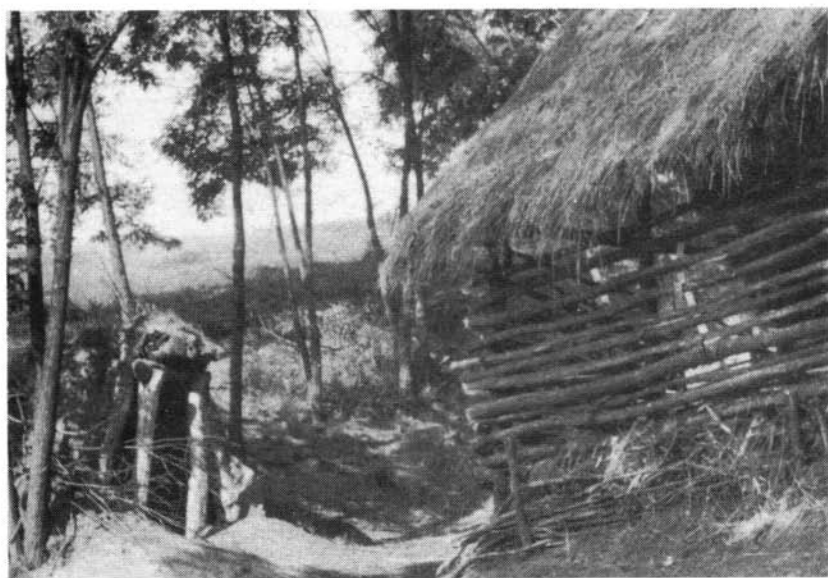
6. kép. Erdei irtás
tisztítása.
Gyökerezés
ortókapával.
Domaháza,
Borsod m.
Paládi-Kovács A.
felv. 1959.

7. kép. Nyáját
vezető juhász.
Domaháza,
Borsod m.
Paládi-Kovács A.
felv. 1962.

8. kép. Erdei karám juhok részére. Bükkszenterzsébet, Heves m. Paládi-Kovács A. felv. 1962.

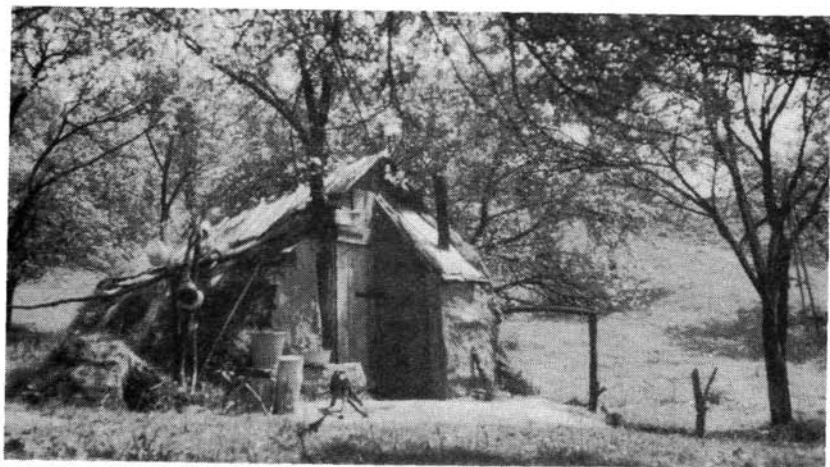

9. kép. Erdei juhakol és jármos kunyhó, *kolyiba*. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1961.

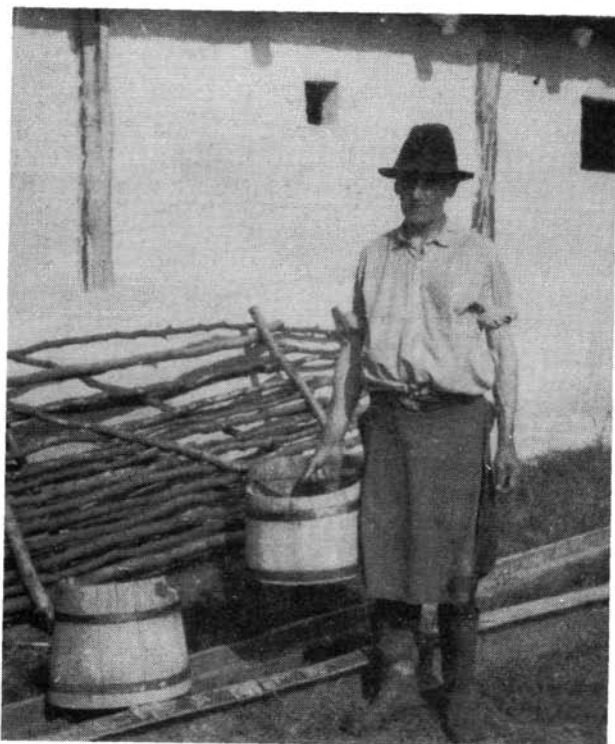
adó merinói birkával. Az erdőkben ezentúl nemcsak fedetlen *karámokat* építettek a juhalkák egyben tartására (8. kép), hanem szalmával fedett *akolt* is (9. kép). A szállást kiegészítő *kolyiba* – ahol a pásztor húzódott meg – az akol közelében volt, s a szállást lehetőleg forrás, kút közelében építették fel. A megváltozott tartásmódot jelzi, hogy télen meleg *hodályban*, a faluban tartották legalább az anyabirkát. A *meddőt* télen is kihajtották az erdőre, az *örüket* (herélt) éppúgy makkoltatták, mint a sertéseket. Elterjedt a merinó juhajtával a juhászkampó is a beteg (rühös, sánta) birkák kifogására a nyájból. A juhászok sokat bajlódtak az érzékeny juhajtva gyógyításával (himlő, rüh, bűdössántaság, kergeség), de amellett közülük kerültek ki a legügyesebb fafaragók. Botokat, ivócsanakot, juhászkampót (12–13. kép), mindenféle konyhaeszközt faragtak. A *keringős* (kerge) birkát *meglékolták*, azaz koponyaüregét felnyitották, hogy a kórokozótól megszabadítsák. Nagypénteken szokták a jerke bárányok *farkalását*, farkának megkurtítását és a kosbárányok herélését elvégezni, utóbbit foggal. Az állomány nagy hányadát tette ki a *meddelék*, a főleg *örükből* álló meddőnyáj. Csak nagyobb, uradalmi juhászatokban volt *kosnyáj*, a paraszti nyájsszervezetben a kosok együtt jártak az anyajuhokkal. Nyár végén *kecelét* (kötényt) raktak rájuk az idő előtti *üzödés* megelőzése végett. A szaporulatot egyéves koráig *báránynak* nevezték, egy és két éves kor között *toklyónak*, s a *toklyósághoz* a *jerketoklyók*, *örütoklyók* egyaránt hozzátartoztak.

A merinói birkát gyapjúnyírás előtt elhajtották a közeli folyón vagy bővizű patakon létesített juhúsztatóra. Csak az 1920-as évek elején szűnt meg a gyapjúmosásnak ez a régi és kezdetleges módja. Sok helyen maguk a gazdák végezték a juhnyírást, de az úri birtokokra, a nagygazdák tanyáira darabbérben dolgozó munkások jártak juhot nyírni. A Barkóság környezetében Serényfalva, Dédes, Dobóca, Fedémes, Mikófalva juhnyírói voltak a legismertebbek. Említést érdemel a tejgazdaság is. A juhtejet *geletának* nevezett dongás faedénybe fejték, az *esztrenga* (fejőnyílás) előtt ülő juhászok. Domaházán a gazdák maguk fejték, és a fejőedényt *vendelnek* nevezték (11. kép). A juhtejből – bárány- vagy borjúgyomorrból készült *oltó* segítségével – *gomolyát* csináltak, a visszamaradó *savót* pedig felhevítették, mert a *zsendicét* is kedvelték. Nyár végén *keserő túrót* raktak el dongás faedényekbe (*putyina*, *kupa*), miután a gomolyát sóval alaposan összegeyűrték. Juhtejfelt, vaját csak a *bacsok* feleségei használták, a tehenet tartó gazdáknak volt elég tejfelük, vajuk.

Fontos haszonvétele származott a juhtartásnak a vásárokon eladott élőállatból, s a bőrökből is. Főként az őszi időszakban maguk is sok juhhúst fogyasztottak. Értékes volt mindig az agyagos földeket javító juhtrágya. Az 1930-as évekig szokásban volt a tarlók kosarazása. *Kosárnak* nevezték a

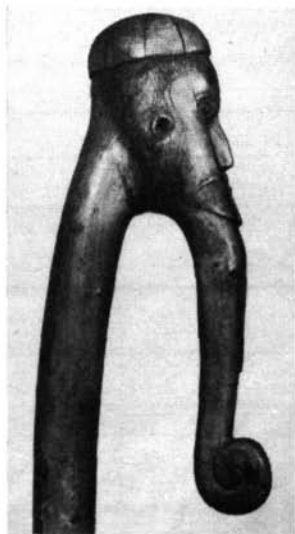
10. kép. Gulyás
kunyhója.
Borsodszentgyörgy,
Borsod m.
Paládi-Kovács A.
felv. 1962.

11. kép. Juhfejő
vendel. Domaháza,
Borsod m.
Paládi-Kovács A.
felv. 1962.

12. kép. Ivócsanak a múlt századból. Hódoscsépány, Borsod m. Déri Múzeum, Debrecen.

13. kép. Juházkampó. Múlt századi fafaragás. Sajóvárkony, Borsod m. Déri Múzeum, Debrecen

hosszú kerítésdarabokból (*dranka, lécka*) gyorsan összeállítható karámot, amiben a juhalkát néhány napig éjszakáztatták, majd újabb helyen állították fel. A tehetős nagycsaládok a *válakozások* előtt külön-külön oldották meg juhalkáik legeltetését, a nagygazdák a tagosítások után juhásztanyákat építettek és saját juhászt fogadtak, a csupán néhány juhot tartó kisgazdák pedig közösen fogadtak juhászt. Az uradalmi juhászok vezetőjét, számadóját *bacsonak* nevezték, aki valóságos úr volt a *sorkoszt*on élő *falujuhász*hoz képest. Sokuk meggazdagodott a juhászatból, míg mások *feles, harmados, árendás juhászként* próbáltak lendíteni a sorsukon.

A dél-gömöri és borsodi Erdőhát magyar parasztsága – ősi hagyományait folytatva – a 17–18. században is főként *járó- és vágómarha* tenyésztésével foglalkozott, az volt fő jövedelmi forrása. A barkók mindig büszkéek voltak szép alkatú, címeres, bojtos vagy gombos szarvú, fehér szőrű ökreikre. Az első világháború előtt mást, mint magyar fajta marhát nem is tartottak. A fajtaváltás az 1920–30-as években történt, de falvanként eltérő ütemben haladt. Dédesen 1940 előtt még csak mutatóban akadt néhány pirostarka tehén, ugyanakkor Domaházán többségben volt már a magyartarka. A közbirtokosságok, legeltetési bizottságok többsége csak az 1940-es években cserélte ki magyar fajta bikáit pirostarkára vagy *svájcer* bikára. Az utolsó magyar fajta ökrök az 1950-es évek elejéig maradtak meg.

Várkonyon, s a vidéken általában, a bikák 1950-ig a csordával jártak ki a legelőre. Amikor a tehén *futtosott, folytatott* szabadon *üződött* a legelőn. (A hírt megvivő csordást áldomás, egy pohár pálinka illette meg.) Domaházán a két bika nyáron a falu közt, az utcán hált, mert nem volt, aki bekösse. Pedig a szarvuk hegyére rézgolyókat erősítettek. Sokszor előfordult, hogy a legelőn ellett meg a tehén, hiába üzengetett a pásztor a gazdának. Kéthónapos koráig *szopós borjú*, neme szerint *üsző- vagy bikaborjú*. Akkor elválasztják az anyjától, de egyéves koráig *bornyú* a neve. Utána kétéves koráig *tinó, ökörtinó* vagy *üsző*. Gyakoribb tehénnevek: Szekfű, Virág, Piros, Rózsa, kedvelt bika- és ökörnevek: Samu, Sanyi, Bukros, Dallos, Szennyes, Bredár.

A tartásmód a fajtaváltással keveset változott, továbbra is a legeltetésen, a közösségileg szervezett nyájpásztorláson alapult. Nagyobb falvakban nemcsak gulyát, de csordát is többet tartottak. Külön jártak az uradalmak, a nemesi és az úrbéres közbirtokosságok gulyái és csordái (Arló, Dédes). Legelőik is el voltak egymástól különítve. Domaházán a tagosítások előtt két csorda és egy gulya volt, utána egy csorda és egy gulya maradt, mert a nagyobb gazdák kiváltak és egyénileg szervezték marháik legeltetését. Még *hodály*okat is építettek a távoli határon fekvő *tagban*. Az 1950-es években még a barkó falvak többségében tartottak gulyát, de gulyást már nem mindenütt fogadtak, s a gazdák sorban, egymást váltva őrizték a jószágot. A gulya tavasztól őszig, az első hó leestéig kint hált az erdőn. Augusztus végétől októberig a *tallón* háltak, s a parasztok pár véka búzával fizettek a gulyásnak a trágyázásért (*szaratás*). Nagypénteken hajtották ki először, de a tényleges legeltetési időny György naptól (ápr. 24.) András napig (nov. 30.) tartott, és nov. 1. után a gulya is naponta hazajárt a faluba.

A csorda május 1-től (ritkábban május 15-től) járt ki a legelőre. Pünkösdig az ugarnyomáson legelt. A teheneket reggel és este megfekte a gazdasszony. Négy lábú fejőszéken ült az ólban a tehén jobb oldalán, miközben valami takarmányt szórtak a *jászolba*. Az 1920-as évekig fenyődeszkából készült *zsétárt* használtak, később ezt nagyobb méretű, zománcos fejtetőre váltotta fel. Csordára a teheneket és egyévesnél fiatalabb borjaikat hajtották. A csordának csak itatókútja, delelőhelye volt, építmények nélkül.

A gulyába az 1–2 éves *ünőket, tinókat*, a fiatal *nevendéket* gyűjtötték össze, ezért nevezték *szűzgulyának*. Amikor az ökrökkel nem dolgoztak, azokat is „kicsapták a gulyára”. Nagygazdáknak 10–15 marhára járt a gulyába, a kisebbeknek 3-4 darab (Sajóvárkony 1930-as évek). A gulyaszállítás nagy *hagyásfák* alatt mindig ugyanazon a helyen volt. A gulyások vagy *kunyhót* vagy nyeregretetős *kulibát, kolibát* építettek maguknak. Alkalmasabb volt a *fészeres* (féleresz) jármos kunyhó. Annak féloldala nyitott, jobban szemmel

tartható alóla a pihenő jószág. Kunyhóikat ágasfákra fektetett szelemenestetővel, hasábokból, dorongfából építették, harasztott hordtak rá és gyep-téglát, marhatrágyát raktak a tetejére (9. kép). Legutóbb már ajtóval zárható, zárt tüzelőjű kunyhókat (10. kép), sőt felmenő falazatú *kisházakat* is építettek. A jószág egybentartására általában nem volt épületük, ha mégis, akkor körhöz hasonló, sokszögű alaprajzú, fedetlen *karámot* csináltak, aminek a falazata élőfák vagy leásott oszlopok közé font, szögezett hosszú karókból (*csatló, drugár*) készült.

A gulyát naponta kétszer szokták itatni, délben és este. Sok vizet kellett a gémeskútból felhúzni a gulyásnak és bojtárainak, amíg az egész gulya szomját oltotta. A szózás a gazdák dolga volt. Vasárnap délutánonként kedves elfoglaltságuk volt a szózás és marháik megtekintése. Kis *fáteken* vitték a sós korpát. Egy alkalomra 10 deka sót számitottak minden jószágra. Kéthetente jártak ki az itatókúthoz és olyankor a gulyásnak is vittek egy-egy pakli dohányt, gyújtót.

A gulyásnak barkócafából készült *gancsos botja, binkós botja* volt, szép pirosas színű a *pállítás* után. *Karikásostort* is használt, s általában egy *pulit* és egy *kuvaszt* tartott (Sajóvárkony). A gulyát is a pásztor szokta felcsengőzni, tartott egy tucat rézcsengőt és egy féltucat kolompot. Előbbit rézőntő vándorcigányoktól szokták venni, kolompért Jolsvára jártak el, de régebben a rimaszécsi vásáron is lehetett kapni. Értettek a marha szarvának alakításához is, és ha *csajla* volt, forró répát kötözték rá. Amikor megpuhult a szarva, hajlították, kikötötték, hogy úgy álljon, mint a másik. Hegyes végét leráspolyozták vagy rézgombot tettek rá.

A lótarthatás történeti változásait kevésbé ismerjük. Forgalmotól félreeső településeken mindvégig az ökör volt a fontosabb igavonó állat. Domaházán például 1956-ban mindössze 30 lovat írtak össze, ugyanakkor 702 szarvasmarhát, amiből 190 volt a tehén, a többi ökör és *nevendék*. A népi emlékezet szerint is mindig sokkal több volt az ökrös gazda, mint a lovas gazda. Tehetősebb gazdák három pár ökröt jármoltak századunk elején. Az 1920–30-as években tartottak egy-egy lófogatot is az ökörfogat mellett. Forgalmas utak mentén fekvő falvakban viszont a lófogat már a múlt század derekán elterjedtebb lehetett, mint az ököriga. Gömörben a Rima és a Sajó-menti református magyarok nagy számban tenyésztették a 13–14 és fél markos, zömök, kitartó lovakat (Simonyi, Jéne, Rimaszécs), és a földművelést is lovakkal végezték. Jó parasztlovakat tartottak a Balog-völgyi falvak is (Radnót, Zsíp, Tamási), de a parasztoknak ott méneseik nem voltak. Sok lovat hoztak az Alföldről a putnoki, rimaszécsi vásárokra és a lókereskedelembé a barkó kupeccek, hajcsárok

is bekapcsolódtak. Falvaik közül Sajópüspöki, Sajónémeti bizonyára lótartó volt már a múlt század közepén is.

A vasutak kiépítése előtt a gömöri áruk, különösen a vas távolsági fuvarozása hatott serkentőleg a vidék lótartására. Hódoscsépányról már 1851-ben írják, hogy az ózdi gyár alapítása óta lakosai részben fuvarozással keresik a kenyerüket. A távoli Mikófalva és Zabar lakói is eljártak fuvarba, szállították az ózdi vasat Pestre. A szilvásváradai, tapolcsányi hámorok, a nagy építkezések és erdőirtások fuvarosai között is előnyben voltak a lovasgazdák. Ők jártak el az Alföldre részes nyomtatást vállalni. Bizonyára e lehetőségekkel magyarázható, hogy Nekézseny gazdái 1851-ben kevés ökröt, több lovat tartottak, ugyanakkor Bélapátfalva lakosai is erős, csontos lovakat neveltek. A 19. század végén a régi lehetőségek megfogyatkoztak, s a lovak száma is megcsappant, mert a földek megművelésében az ökörnek több hasznát lehetett venni.

A lovakat az év nagyobb részében legelőn tartották a legények őrizete alatt, akik még decemberben is legeltettek a réten. Nagy tüzeket raktak és játékokkal szórakoztak (pl. *guncsa*). Nagyobb községekben az 1910-es évekig paraszti ménesek is voltak (Arló, Dédes), később már csak az uradalmak tartottak méneseket a vidéken (Szilvás, Szentdomonkos). Az igáslovakat éjjel szokták legeltetni. Mindenki a saját lovait őrizte. Télen réti szénán és zabon tartották a lovakat, a századforduló után már vetett takarmányból is több jutott (*bökköny*, *luterna*). Lóistállóban *zabló* állt a fal mentén, fölötte pedig *fogas* volt a falra szerelve a szalastakarmánynak. A csődöröcsikót pásztorok, helyi specialisták herélték. Három lábára kötelet hurkoltak és nagy vigyázattal az oldalára döntötték az előkészített szalmára. A vágott sebet két pálcából fabrikált *cserepcsíkkal* fogatták össze.

Nagy változásokon ment át az 1850-es évektől fogva a sertéstartás is. Addig kizárólag a nagy testű, vörös szőrű szalontai fajtát tenyésztették. Kiadósabb volt a szalonnája, ízletesebb a húsa, mint a kisebb testű, zsírosabb *mangalicának*, de hizlalása hosszabb időt kívánt. (A szalontai sertést a barkók *magyar disznónak* nevezték, szemben az észak-gömöri hegyekben honos fajtával, aminek *lengyel disznó*, *hegyi disznó* volt a neve.) A vidék egyik jellegzetes falujának 1935-ig *Disznósd* volt a neve, ami szintén a sertéstartás jelentőségét bizonyítja. Dél-Gömörben 1867 táján a régi szalontai sertést és a mangalicát is tenyésztették, de akkor a mangalica már kezdte kiszorítani a régi vörös disznót. A századfordulóra a fajtaváltás befejeződött, s a BOROV-SZKY szerkesztésében megjelent Gömör megyei monográfia szerint csak itt-ott lehetett látni a csaknem teljesen kipusztult szalontai disznó kereszteződéseit. Közli a kötet azt is, hogy a disznónyájak egész éven át az erdőségekben legelnek, s a hizlalás makkoltatással történik. Az Erdőhát és a Medvesalja

hatalmas cseres és bükkös erdeiből a hízott disznókat falkaszámra hajtották a gömöri, szepesi bányavárosok piacaira, sőt a pesti és bécsi vásárookra is jutott belőlük.

A hajdani veres disznó nagyon hamis volt, jól tűrte a hideg telet. Télen is kint hált a szabadban, fedetlen karámokban. A kondások a karámmal szemben földkunyhót építettek, és egész télen tüzeltek. A *fias koca* félrevonult, gödört túrt magának, vagy nagy fa odvában pihent és ott fiadzott meg.

Makkoltatni szept. 8-án, Kisasszony napján hajtották fel a disznónyájak az erdőbe, addig az ugart túrátták, trágyáztatták vele. Az erdőről csak kéthetente hajtották haza a faluba szózás és számbavétel végett. Disznónként 1-2 deka sőt keverték a korpához, és híg mosléknak felengedve öntötték a *válóba*. A *disznónyáj* vagy *konda* nagysága változó volt, rendszerint 150–200 db jószág volt benne, esetenként 250–300 darabig is „felment” a létszám. A *kondás* két-három *bojtárral* őrizte a nyáját. Minden kondának meghatározott legelőterülete, állandó *tanyája* volt. Általában karácsonyig, újév napjáig makkoltattak, de néha még a januárt is az erdőn töltötték. A kondákat falurészek szerint szervezték meg. Várkonyon az 1950-es évek elejéig két konda volt, külön járt a Felvég és a Kálló nyája. Ügyeiket a gazdák közül választott *kondásbírók* intézték.

Domaházán a századforduló után is nemzeti alapon szervezték meg a sertésnyájakat. Az azonos nemzetségből való hadak, nagycsaládok többnyire egymás szomszédságában éltek és disznóikat is közös nyájban őrizték. Kondásuk rendszerint a nemzetségből került ki. Az Elekek kondása az 1930-as években *Elek tope* Ernő volt, a Holló szögé a *Holló leleszi* hadból szokott kikerülni, csak a Kisbenedek nemzetség kondásai jöttek más falukból. Ezen felül a falunak is volt egy kondája, abba bárki hajthatott disznót (zsellérek, új betelepülők).

A Barkóságban a makkoltató sertéstartás az 1930–40-es évekig maradt fenn (Arló, Disznósd, Hangony, Domaháza). Ezzel szemben a dél-gömöri reformátusság korán áttért a házi hizlalásra. FÉNYES Elek 1851-ben Hét faluról közölte, hogy sok kukoricát termeszt és „... a héthi sertés még soha sem volt makkon, csak otthon hizlaltatik”. HUNFALVYék 1867-ben azt írták, hogy „Rimaszécs és Putnok között a búza és a kukorica a művelés alatti földterületnek majdnem felét foglalják el, míg Zabaron (barkónak tartott falu) már a talaj miatt csak annyi vétetik művelés alá, amennyit trágyázás által bírnak e célra használni. Itt tehát túlnyomó a rozs.”

A zárt *hidasokban*, *rajcsúrokban* (kifutó karám) hizlalt disznó orrába gyakran kellett drótkarikát fűzni, pedig főként *ártányt* „fogtak hízóba”. A kocák petefészkének eltávolítása (miskárolás) régebben nem volt szokás-

ban, s ma sem túl gyakori. Takarmányon hizott disznóból azonban a vidék már behozatalra szorult, s az 1950–60-as években a legtöbb hizott sertést a kukoricával jól ellátott hajdúsági városokból szállították az ózdi piacra. A baromfitartásnak is akadálya a takarmányhiány, s a barkósági állomány – különösen viziszárnyasokból – soha meg sem közelítette a Sajó- és Rima-völgyét, a folyókat ellepő libák hatalmas seregét. A *tolyúfosztás* az éltes asszonyok és gyermeklányok téli estéken végzett társasmunkája volt, mindig másik háznál gyűltek össze a szomszédságban.

Az állattartáshoz fűződő hiedelmek, népszokások gazdagsága a parasztok és a pásztorok körében egyaránt megfigyelhető. Ebből a roppant méretű anyagból a folklór fejezetek is csak apró részleteket nyújthatnak a későbbiekben.

* * *

A Barkóság terméketlen, hideg agyagtalajain, kavicsos domboldalain a földművelés mindig is sovány eredménnyel folyt, s csak a kiszélesedő patak-völgyekben volt igazán sikeres. Az 1767-ben kibocsátott rendeletet követő úrbérrendezések a szántóföldeket általában a negyedik osztályba sorolták ezen a tájon. Borsod megye arlóí járása már a 16. században is a megye egyik legszegényebb vidéke volt, ahol a szántás-vetés mindenkor csak az önellátást szolgálta, de azt sem elégítette ki. Lakosai eljártak az Alföldre aratni, csépelni, nyomtatni, hogy a hiányzó gabonát, az „életet” részes munkával megkeressék.

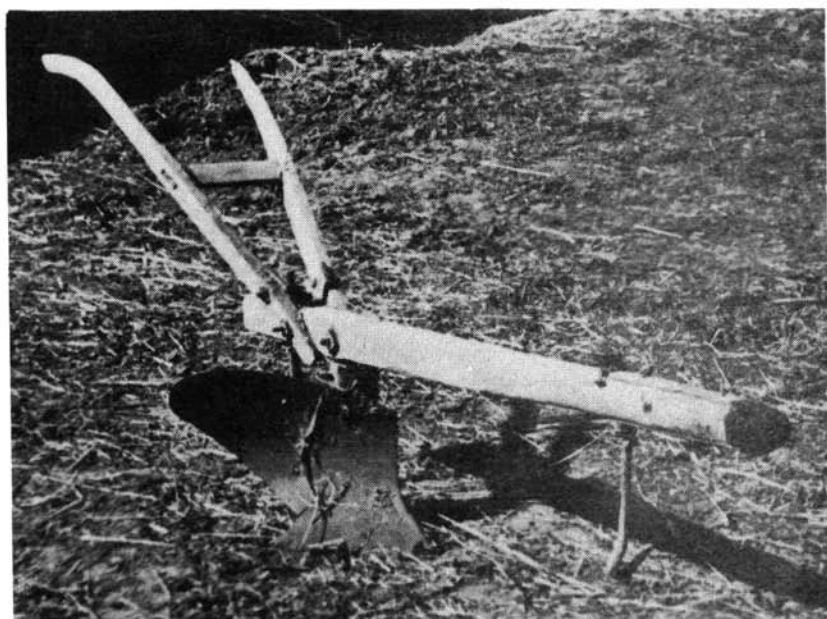
A szántóterület bővítésének egyetlen módja az erdőirtás volt. Sok dűlő-név (*Ortás, Ortvány, Aszó*) emlékeztet ma is az erdővel vívott sok évszázados szakadatlan küzdelemre. A megművelt földek nagyobb része, a telki földek, a települések közelében terültek el, s ezeket az 1700-as évek elején már bizonyíthatóan három nyomásban művelték. Távolabb a falutól, erdők, szűk völgyek zegzugaiban voltak az irtványok, amelyekre a nyomáskényszer nem terjedt ki. A majorsági irtványokat többnyire földnélküli zsellérek művelték szerződésben meghatározott dézsmá (heted-, sőt negyed dézsmá) ellenében. Istenmezeje határa csaknem teljes egészében irtvány volt, Szilvásváradon 1851-ben 400 *kila* irtvány egészítette ki az 1260 hold szántóterületet, Domaháza, Cered, Zabar, Bárna, Kissikátor határában is kiterjedt irtványföldek voltak. A vidék erdőszültségi térképe (*5. térkép*) is megerősíti az irtásgazdálkodás jelentőségét.

A szántók kiterjedését telekrészben, illetve ürmértékekből alakult területmértékekben számolták. Az egész telekhez a Barkóságban általában 24 hold föld tartozott, a *fertályos* (1/4 telkes) gazdának 6 hold földje volt.

A tényleges helyzet azonban településenként változott, s például Ózdon 1731-ben az egész telekhez egy *köböl* vetés és 2 szekér szénát adó rét tartozott. *Kilásnak* nevezték azt a földdarabot, amelynek a bevetéséhez egy kila (kb. 54 liter volt az *erdőháti kila*), *köblösnek* pedig azt, amihez egy köböl (kb. 94 liter) gabona kellett. Napjainkban a *vékás föld* 300 négyszögöles, a *köblös föld* pedig 1200 négyszögöles, megfelel egy *magyar hold*nak. A réteket *embervágóban* számolták (kb. 1000–1200 négyszögöl), s akkora területet értettek rajta, amit egy jó kaszás egy nap alatt levágott.

Az utolsó jelentős erdőirtások 1900–1920 között urasági erdőkben történtek Domaháza, Kissikátor, Ajnácskő határában. Egy-egy család 1/2–1 hold erdő kiirtását vállalta, s a föld megtisztításában apraja-nagyja részt vett. Télen kivágták a fát és a helyszínen szemet égettek belőle, vagy szálinként és ölfaként szállították az ózdi, ajnácskői vasútállomásra. Legnehezebb munka a tőkék kiemelése volt a földből. Előbb körül kellett ásni csákánnyal, a gyökereket elvágni fejszével és *ortókapával*, majd rudakkal kiemelni. A tuskó mindig azt illette meg, aki a földből kiszedte. Végül a gyökereket, apró gallyakat rakásokba gyűjtötték és elégették, hamuját pedig elhintették. Tavasszal a földet *ortókapával* felkapálták, ahol lehetett ekével szaggatták fel, s kukoricát ültettek bele. A meredek lejtésű *ortások*at csak kapával lehetett művelni (6. kép). Esős nyarakon a kukorica jó termést adott, s az első termés mindig az irtást végző családoké volt. Ősszel – többszöri szántás után – búzát vetettek az új irtványba, de annak a termésén már fele-fele arányban osztozott a földbirtokos és a munkás. (Megesett, hogy csak tavaszi búzát vetettek, mert őszig nem tudták megfelelően előkészíteni a talajt.) Az első búzatermés a 15–16 mázsát is elérte holdanként, ami a szokásos termésátlag kétszerese volt ezen a vidéken. Egy 13 *kívés csomó* (kereszt) egy köböl búzát adott az új ortáson. A felesművelés szerződés szerint 3–6 évig tartott, s eközben a föld ki is merült. Utána parlagon hagyták, s bár a *pallagokat* rendszeresen legeltették, hamar *elcsepjésedtek*, felverte a kökény, a szeder, a csipke. Ezért tavaszanként felgyűjtották a száraz fűvet, irtották a tüskés bokrokat, elégették az irtásról a gazt. Néhány (4–6) évi pihenés után ismét kitisztították, felkapálták vagy felszántották a *pallagot*. Az 1880–90-es években sok rétet, legelőt is feltörték. Először kukoricát, utána három egymást követő évben búzát vetettek a felszántott rétföldbe.

A telki földek az öröklések, *válakozások* folytán sokszor osztódtak, s esetenként egészen apró, keskeny parcellákra aprózódtak el. Némely település határában többször is volt tagosítás (pl. Dédesen 1848-ban elkezdődött, Domaházán 1900-ban, 1927-ben és 1940-ben zajlott), de sok faluban sohasem tagosították a birtokokat. Ezekben évszázados hagyományokat követve folyt

14. kép. Fagerendelyes kerülő eke. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

a háromnyomásos gazdálkodás egészen az 1950-es évekig. Egyik *járásba* őszi gabonát vetettek, a másikba tavaszi kalászosokat és kapás növényeket, a határ harmadán pedig *fekete ugart* hagytak, amit sertés-, juh-, ökör- és libalegelőnek használtak. Az ugart háromszor szántották meg őszi vetés alá. Pünkösdkor volt az *ugarszántás*, július elején a második szántás és szeptemberben a harmadik. Tavaszra alá csak egyszer szántottak. Tagosított határokból több takarmányt termesztettek, megsaporodott a marhaállomány, a juhnyájuk pedig az erdőre szorultak. Az 1910–20-as évektől a nyomásos határokból is megszűnt a fekete ugar, helyette takarmányt vetettek (*szarvaskelet*, lucerna, bükköny, herefélék).

A szántás helyenként — Domaháza, Sikátor, Zabar — még az 1950-es években is fagerendelyes *kerülő* ekével történt (14. kép). Ennek fontos alkatrészei (*ekefej, kormány, ekevas, talp, farszlóf*) vasból voltak, de az *ekeszarv*, a *gerendely* és az *ekecsők* fából készültek, akárcsak a *talyiga* alkatrészei (*vezérfa, csákató, vánkös, tengely*). Az ekét a gerendely végébe szúrt *ragasztószög* és a *patying* kapcsolta a talyigához, a *tézlát* pedig a vezérfa végén levő vashorogra (*csikótó*) akasztották. Domaházán és környékén még az 1960-as évek elején is

15. kép. Fogasborona farámával. Szentsimon, Gömör m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

ökrökkel szántottak, tehenet nem igáztak. A párosával befogott ökrök járma a *tézsrafejre* volt kapcsolva a járomhoz tartozó *nyakszöggel*.

Hegyoldalakon 3-4-5 méter széles, még ma is látható teraszokat alakítottak ki, amelyeket széles, „szőrös mesgyék” választottak el egymástól. 14 *fogatás* (ekeforduló) tett ki egy ilyen *borozdát*. (Parlagból, gyepből kisebbet fogattak, s csak sekélyen [kb. 10–15 cm-re] forgatták meg a talajt.) Szántás közben az ökröket vezetni kellett. Gyerek, családtag volt az ökörvezető, esetleg szegény emberek siheder fiát fogadták fel *hidónak* (Sajóvárkony). Szántás után favázás, vasfogú *boronával* (15. kép) porhanyították, simították a talajt. Ennek fogait a helyi kovácsok csinálták, rakták fel a gazdák által összeállított favázra. Nehezeknek követ, tuskót raktak rá boronálás közben. Gyári vasboronák voltak már az 1920–30-as évektől az Ózdhoz és a Sajóhoz közeli falvak jobb gazdáinak tulajdonában, de a „faborona” is használatban maradt az 1960-as évek elejéig. Tövisboronát az agyagos, kavicsos talajú földeken nem használtak. Domaháza környékén a századelőn is csak néhány gazdának volt *vadszilva* (kőkény) ágakból font boronája. Szánkótalp alakú keret rúdjai közé fonták a tüskés gallyakat (45. kép). *Ganajozni* (trágyázni)

főleg a tavasziak, a kapásnövények alá szoktak és késő ősszel, télen szállítot-
ták ki a mezőre a trágyát. A portán fonott *gúttal* határolt trágyatelepről sze-
kerre, szánra rakták és a földeken apró rakásokba, *tutusokba* húzták le.

A gabonaféléket *magvetőnek* nevezett vetőabroszból vetették az
1960-as évekig, — vetőgépük nem volt. Vetőabroszukat egyik oldalán össze-
hajtották és a két összefogott sarkától középig haladva összevarrták. Melles
részét a nyakukba akasztották, szabadon levő két sarkát a derekukra kötöt-
ték. Más célra ezt a háromszögletű zacskóra emlékeztető abroszt nem is
használták.

A 19. század végéig a Barkóságban a rozs (*gabona*) volt a fontosabb
kenyérgabona. Búzát keveset vetettek. Ezért mondja azt a bárnai harang (de
Ceredre, Zabarra és más falvakra is ráfogtak): hogy „rozskenyér, rozskenyér”.
Mire a kis *cincellő* (kisharang) azt feleli, „ha rozs is, csak sok legyen, sok
legyen”. Századunk elejéig volt szokásban a rozssal vegyesen vetett búza, a
kétszeres vetése. Csokváról 1851-ben feljegyezték, hogy bár szántóföldjeit
csak a negyedik osztályba sorolták „ezen járásban leghíresebb és legjobb
búzát terem, mely a putnoki piacon különösen kerestetik”, s a papi tizeddel
együtt a földektől *ötöd dézsma* adatott. Árpát 1900 előtt a hegyesebb, hűvö-
sebb határu falvak alig vetettek. Az elődök azt tartották, nem terem meg
náluk az árpa. Inkáb zabot és ma már jószerivel elfelejtett kalászosokat (*ten-
kely*, *gótér*) termesztettek. (*Tenkely* = *Triticum spelta*, *gótér* = *Triticum
dicoccum*, köznyelvi szóalak: tönköly és vótér.) Domaházán 1960-ban néhány
család még vetett tönkölyt, de csak apró, 1-2 vékás parcellákba. Egy vékás
(250–300 négyszögöles) hegyi földön 2 mázsa termést adott. Előnye, hogy
nem igényes, nem válogatós a talajt illetően, és nem fagy ki. Vetésidejét
rendszeresen váltogatták, egyik évben ősszel, a másikban meg tavasszal vetet-
ték el. Sarlóval aratták, kalászaiból kézcseppel verték ki a magot. A tönköly
kalásztalan szárát *alatkának* nevezték. Zabbal keverve, szemesen adták disznó-
nak, baromfinak. A tyúkok kiszemelték a zab közül, mert a *tenkelyt* jobban
kedvelték.

Az aratás a Barkóságban 8–10 napot szokott késni Eger, Miskolc vidé-
kéhez képest. Hagyományosan női munka volt, csak századunk első évtize-
deiben tértek át a kaszás aratásra. Az asszonyok fogazott élű, enyhén ívelt
sállóval dolgoztak. Markonként vágták el a gabona szárát, baljukkal megmar-
kolták és a jobbjukba fogott sarlót maguk felé húzva, kb. 15–20 cm-es *tallót*
hagyva vágták le. Három-négy menyecske és leány aratott együtt (a nagycsa-
lád nőtagjai), az öreg gazdasszony pedig 11 órára már vitte nekik az ebédet.
Olyan széles *pázmát* fogtak fel, ahányan voltak és egymástól kicsit elmaradva
haladtak. Mindőjük kb. 2 m széles „darabot vitt”, aratott le. Egy-egy asszony

naponta átlagosan 1 *vékás földről* (300 négyszögöl) tudta sarlóval learatni a gabonát. Fogazott sarlóikat cigánykovácsok készítették, vásárokon vagy házalóktól lehetett beszerezni. Legjobb alkalom volt rá a Sarlóskor (Sarlós Boldogasszony napján), július 2-án tartott egri vásár. Aratás előtt a régebbi sarlókat is elvitték a falu kovácsához „vágatni, fogztatni.”

Aratás idején a férfiak az *ugarszántást* végezték és a jószággal foglalatoskodtak. Csupán egyikük vett részt az aratásban, aki a kévekötetést végezte három-négy sarlós arató után. Nyolc-tíz „kézvel” lett egy *marék* és három-négy markot kötöttek be egy *kivébe*. Zabaron, Cereden és a Medvesalján hosszú *kötőbotot* használtak a kévekötők. Mintegy 120 cm magas, 3-4 cm vastag, egyik végén kihegyezett (vagy megvasalt), egyenes bot volt, amit leszúrtak az egyik marok mellé. Tartotta a rakást, amíg a másik két-három marokért mentek. Amikor bekötötték a kévét, a botot is tovább vitték.

Nagygazdák, ha az aratáshoz nem volt elegendő asszony a családban, részes aratókat fogadtak. Zsellérek feleségei álltak össze négyen-öten és együtt szegődtek el. Minden kilencedik *csomó* (kereszt) volt az övék. Más megállapodás szerint napi koszt és fél véka búza illette őket minden napi munkáért. A sarlós aratók magasabb, egyenetlenebb tarlót hagytak, mint később a kaszások. A századelőn az aratók mind bocskort viseltek és legtöbbször térdig érő lábszárvédőt is kötöttek. Maguk varrták vászonból és madzaggal kötötték meg bokánál és térden alul (Csokva). A két világháború közötti időben is használ-

16. kép. Tenkely sarlós aratása. Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1960.

tak a *harmadosok* (marokszedő nők) vászonból varrott karvédőt, amit *szukának*, *karszukának* neveztek (Hangony, Domaháza, Zabar). Egy madzag két végéhez varrták a vászonujjakat és a nyakukba vetették. A kéveköti férfiak csuklóját egy rövid, gyapjúból kötött *kesztyű* védte, amit a lányok szoktak kötni a „karácsonyi keresztapjuknak”. Így nevezték a szeretőjüknek választott legényt (Domaháza). Ritka búzát, árpát és tönkölyt a két világháború közötti években – özvegyasszonyok pedig még később is – arattak sarlóval a Barkóság elzártabb belső vidékén (16. kép). Általánosságban a kaszás aratás századunk első két évtizedében, de falvanként eltérő időpontban váltotta fel a sarlós aratást. Arlón, Borsodszentgyörgyön, Domaházán 1915–16-ban volt a váltás.

Urasági birtokokra (Csernely, Csokvaomány) *kepés aratók* más vidékekről is jöttek aratni az 1910–45. közötti időszakban. Jártak Eger környékéről (Noszvaj, Novaj, Felsőtárkány) és a Bán-völgyéből (Visnyó, Szilvásvár). Az előbbieket azért, mert otthon korábban megarattak, az utóbbiaknak pedig otthon kevés kalászosuk termett. A Barkóságból szintén jártak el *kepés aratók*, – legtovább Edelény, Szikszó vidékére. Dédesről még a bíró is elment *kepébe* dolgozni. Az őszi kalászosokat 11-ed, a tavasziakat 10-ed részért aratták. A *kepések* heti komenciót kaptak és részt kellett venniük a gépi cséplésben is. Szokásuk volt a tarlóra először kilátogató gazdát vagy képviselőjét szalmakötéllal megkötni, aki a kötelékből csak áldomás- és *pántlikapénz* árán szabadulhatott. Aratás végeztével *pántlikákkal*, virágokkal díszes *aratókoszorút* fontak tiszta búzából. Volt harang alakú „bordás” koszorú, és doboz alakú „táblás” koszorú. Vasárnap délután csinosan kiöltözve, cigánybanda kíséretével vonultak az uraság udvarára és az aratógazda rigmust mondván adta át koszorújukat az úrnak. Az megköszönte és meghirdette a *kepebált*, amelyen négy legény és négy leány először a *koszorú táncát* járta el.

A Barkóságban egy *kocsos* nyélre tett kaszát használtak, *kaszakarika* és *ék* szolgált az összeerősítésükre. Két- vagy háromágú vesszőt erősítettek fel *csapófának*, amire esetleg kis darab vásznat is tettek. A rendet rávágták az álló gabonára. Csak a *kepések* raktak 18-19 kévét egy keresztbe, – a vidéken hagyományosan 15 kévét szoktak *csomóba* tenni. A legfelső kévét *papnak* nevezték és az árpacsomóra „nyakba tették a papot”. Hordáshoz *nyári szekeret* használtak és minden fordulónál 8–10 csomó gabonát szállítottak be a faluba. Otthon a *csűrágba*, tető alá mentették vagy kerek *asztagot* raktak az udvaron, a *szűrő* mellett. A tarlón elhullott kalászosokat régebben a *takaráshoz* (szénagyűjtés) is használt gereblyével kaparták össze, csak a kaszás aratás elterjedése óta gereblyézik *bögővel*.

17. kép. Toldott favilla és kézi csép.
Bolyok, Borsod m. Paládi-Kovács A.
felv. 1959.

18. kép. Férfi szórólappáttal,
amit a gabona szeeléséhez használtak.
Szentsimon, Gömör m. Paládi-Kovács A.
felv. 1959.

A búzát kb. 1910-ig lóval nyomtatták el a barkó falvakban. Vagy az udvari *szíron* vagy a csűr szérűjén nyomtattak. Marhatrágyával, agyaggal tapasztott szérűiken körben – a csűrben inkább sorban – helyezték el a kévéket, kalászos véggel befelé. *Ágyat* csináltak, *beágyaltak* – szokták mondogatni – és két lóval jártatták körben vagy hosszában. Lovas-, fuvarosgazdák századunk elején még az Alföldre is eljártak részért nyomtatni (Bükkszentmárton), s egy kocsi búzával térültek meg. A Bán-völgyiek (Dédes) a Hajdúságba, Nánásra, Böszörménybe, Böcsre jártak és két *villást* meg egy *szekérhajtot* vittek magukkal. Otthon csak 2 lóval nyomtattak, de az alföldi nyomtatásra társult gazdák 4 lovat fogtak össze és nagy ágyásokat raktak.

A rozst, a kétszerest és a tönkölyt inkább kézzel csépelelték. Zsúpot még az 1950-es években is vertek ki kézi cséppel, egyébként az 1920-as évek elejéig dolgoztak vele. Nyele mogyorófából, *hadarója* gyertyán- vagy somfából készült, *kápája*, *telekszíja* marhalábszárbőrből volt (17. kép). A *törek*, *pelyva* elhúzásához hosszú, görbe fogakkal készült *szíró gereblyét* és *felező seprőt* használtak. A szemet régebben széles időben tisztították, *szórólappáttal* (18. kép) a levegőbe feldobálva szelelték ki. A századforduló óta már inkább *restával* tisztítják. Voltak szegény *restás emberek*, akik 5-6 tagú csoportokba álltak össze és a gazdáknál felvállalták a szemetisztítást. Munkájukért minden

véka után egy liter búza illette meg őket. Az 1920–30-as években már a kézzel hajtott rostáló gépek, *tiőrzők* is megjelentek a nagyobb parasztgazdaságokban. Különösen a vetőmagvakat kellett a konkolytól, a gyomok magvaitól gondosan megtisztítani. Mindamellett a kendermagot az 1960-as évekig kézi rostával tisztították (19. kép), s a babot is vagy szélben *pallották* vagy rostát használtak. A kiszelelt gabonát *szuszek*ben (ácsolt láda), *hambárban* (deszkarekesz) tárolták, a vetőmagot pedig a *padon* (padlás) fekvő *zsokk*ban (nagyzsák) helyezték el. Gabonásvermeket nem használtak.

A Barkóság peremén helyenként szőlőművelés is folyt a filoxera pusztítása előtt. Az ajnácskői zsellérek 1867. táján főként szőlőjükből éltek. „Up-pony, Bóta, Sata, nincs borának mása” – mondogatták dicsekedve e községek lakosai. Jelentékeny kiterjedésű dézsmás szőlőikről FÉNYES Elek is megemlékezett. A hagyomány szerint a bótaiak templomuk patrónusának a szőlők védőszentjét, Orbánt választották, és a szent faszobrát a faluládájával együtt őrizte a bíró. Amikor a *bírák*ok, meg a *hítesek* áldomást ittak, először mindig Orbán szentre köszöntötték poharukat. A múlt század végén azonban elfagytak a bótai szőlők, ezért a szentet is „ledegradálták” – a népies magyarázat szerint. Szobrát kidobták és Jézust választották a templom patrónusává.

19. kép. Kendermag tisztítása *restával*.
Bolyok, Borsod m. Paládi-Kovács A.
felv. 1959.

20. kép. *Kompérásás*. A burgonyát
kosarakból vászonzsákokba töltik.
Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A.
felv. 1961.

A Sajóhoz közeli falvak (Püspöki, Németi, Várkony) határában is voltak kisebb szőlőhegyek, ahol a bort lyukpincében tárolták. Ott a tavaszi határjárás *gyepükkerüléssel*, a szőlőhegy *garadjának* (tüskés kerítésének) megszemlélésével ért véget. Uppony környékén hegyközségek intézték a szőlők ügyeit, állapították meg a szüret idejét, fogadták a *szőlőpásztort*, aki *kereplővel* és puskával járta a hegyet. Szüret napján csak a kisdedek és az örökdő *soros-ángyok* maradtak otthon a faluban, mindenki más a szőlőbe igyekezett. A fűrtöket *zsétárba*, *rocskába* gyűjtötték a szedő asszonyok, lányok és kiáltoztak: „Puttonos, puttonos, itt a gohér, itt ugros.” A régi szőlőfajták közül csak néhánynak a nevére emlékeznek, s azt tudják róluk, hogy mind fehér bort adtak (*gohér, tökszőlő, sárfehér, hárslevelű*). Helyüket kisebb értékű, direkt termő szőlőfajták foglalták el a század eleji, igen hézagos újraterelítési idején (fehér és fekete *otelló, izabella, delevár, nova* stb.). Az újraterelítési gyökeres oltványokkal történt, a szőlők gyökereztetését maguk a gazdák végezték. Nagyobb dűzsába, vagy egy kis gödörbe rétegesen raktak szőlővesszőt és homokkal kevert mohát. Rendszeresen locsolták, míg megfelelő gyökereket nem hajtott. Szüret végeztével a szőlőt ritka szövésű zsákokban, nagy taposókádákban elhelyezve taposták, utána faorsós borsajtóban *sotulták* (préselték). Éjfél felé a munka végeztével venyigéből tüzet raktak, amit a legények egymás után ugráltak át. Minél magasabbat ugrottak, „annál hatalmasabb lett az új bor.” Szüret után a suhancok *mezgerelni* jártak, s éles szemük még felfedezett egy-egy *csillinget*, néhány *gírizd* szőlőt.

A kukorica meghonosodásának menetét nem ismerjük, de az bizonyos, hogy a múlt század közepén már kint a határban termesztették. Korabeli források szerint az ugar egy részét szántották fel a kukorica és a *kompér* (burgonya) számára. Köztesként babot, tököt termesztettek. A kapáskultúrák a gyors ütemben növekvő helyi lakosság élelmezéséhez nagyban hozzájárultak, de piacra nem jutott a termékeikből. Árutermelő dohány, zöldség, paradicsom stb. kertkultúrák sem alakultak ki a Barkóság falvaiban. Jobb lehetőséggel rendelkeztek a Sajó-völgy református falvai. Hét község lakói már a 18. század végén híres dohánykertészek voltak, s napjainkig foglalkoznak árutermelő káposzta-, zöldség-, paradicsomkertészettel. Uborkával, káposztával, hagymával, zöldségfélékkel ma is főként Hét, Sajóvelezd, s a Sajó-völgy szomszédos községei látják el az őszi piacot. A gömöri Erdőhát két faluját, Hangonyt és Szentsimont 1867-ben dinnyetermesztésről nevezetes településként említették. A Hangony-völgy homoktalajú *verőin* később is sikerrel folyt a dinnyekertészet (Sajóvárkony).

Az őszi betakarítás fontos eseménye a rokoni, szomszédi segítséggel, társasmunkában végzett *kompérásás*. Kapával fordítják ki a gumókat a föld-

ből, s mindjárt nagyság szerint osztályozva dobálják a néhány lépéssel előttük elhelyezett kosarakba. Onnan fehér vászonzsákokba öntik (20. kép), a teli zsákokat állva hagyják, s a termést aszerint tartják számon, hány zsákkal volt a burgonya. A kukoricatörés is vidám társasmunka. A fosztatlan kukorica-csőveket a vállukra kötött *hamvasba* gyűjtik és a szekéredékba hordják. Ott-hon éjszakába nyúlóan tart a kukoricafosztás. Párosával összekötve és hosszú *koszoróba* fonva hordták fel a termést a padlásra, s rakták fel a *kakasüllőre* száradni.

Mindkét kapásnövényt részes művelésben termesztették, *feles* vagy *harmados* földeken. A gazda dolga volt a szántás és a termés beszállítása a faluba, a részes munkásé az egész évi munka. Sorhúzó vagy eke után egyiket sem vetették. Kapával akkurátusan kiásott fészekbe, kis *güdrök*be ültették az összes kapásnövényt. Ültetéshez, kapáláshoz, *töltögetéshez* (a kukoricát is *töltögették*) háromszög alakú, lapos kapát használtak.

A *Kenderföld* általában rét melletti, fekete *ajföd* a települések közelében. (Helynévként minden falu határában ismeres.) Alapos talajművelést, három szántást kapott. Először ősszel, aztán márciusban, végül májusban szántották meg és az utolsó szántás előtt lóhúggyal szokták megöntözni (Bolyok). Az utolsó szántást követően mindjárt meg is boronálták és lehetőleg május 15-ig elvetették a kender magját. A vetést férfi végezte, a búzavetéshez is használt *magvető*ből. A vetéshez sok hiedelem, szokás kapcsolódott. Búzavetés előtt egy-két marok gabonát a háta mögé dobott a gazda „az ég madarainak” és feltúrte a gatyaszárát, hogy ne legyen gazos a vetése. Kendervetés napján rántottát früstökölt, hogy szép sárga legyen a kenderük. Mákos csikot aznap nem ajánlatos enni, mert akkor sok *bondorja* (apró, vékony egyede) lesz a kendernek. Vetés után a magvető abroszt magasra dobta, hogy olyan magasra nőjön a kender. A gazdasszony már a vetőmég tisztításakor elővigyázatos volt, s *restálás* után minden lépésnél letette a kendermaggal megtöltött zsákokskát. Ezzel azt kívánta elérni, hogy minél több *virágos* kender keljen majd ki, mert az értékesebb volt, mint az ősze maradó *magvas kender*.

Legfontosabb háziiparuk a szövés-fonás volt. A kender feldolgozása az asszonynépnek csaknem egész évben adott valami munkát, mert a virágos kendert (Borsodnádason *paszkonca*) már júliusban (Bolykon Szt. Anna, július 25. után) *kinyögték*, a szövés pedig tavasszal esedékes munka. A mar-konként kihúzgált kendert szárították a napon, majd *kívék*be kötözték (3-4 *marék*ból volt egy *kíve*). A magvas kendert csak nyár végén nyögték, s a

21. kép. Áztatás után a kender kisátorítják a *mocsolya* közelében. Kissikátor, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

22. kép. Kendertörés bitóval. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

magját előbb kicsépelelték, markonként *mosószék*hez csapkodva vagy *mosósük*-val ütögetve. A kender áztatása főként vízzel teli gödrökben (*mocsolya*) történt, csak a Sajóhoz, Rimához közeli falvak népe áztatta kenderét a folyók holtágaiban. A virágos kender 10–14 napig, a magvas kender négy hétig kellett áztatni. Mint a kenderföldek, a *mocsolyák* is száradokon át ugyanott, rendszerint egy vizenyős rét szélén, közel a faluhoz, csoportosan helyezkedtek el. Tulajdonjoguk hadakhoz, rokon családok gazdaságához kötődött. Nagyságuk a gazdaságok méretéhez igazodott. Oldaluk átlagosan 2×2 m, s a beomlástól sok esetben boronafából derékszögre ácsolt falazat, *mocsolyaravás* védte. Egyidejűleg 30–50 kéve kender lehetett áztatni egy-egy ilyen vizes-gödörben.

A kenderkévéket egyenként fektették a gödör vizébe (Gesztete, Domaháza, Bolyok, Borsodnádásd), majd két rudat fektettek rájuk keresztbe, s azokra nagy köveket vagy tőkéket helyeztek nehezéknak. Csaknem mindeütt szokásban volt 10–15 kender kévét „fa közibe” vagy *cserepecsik*ba összefogatni és karókhöz lekötözni. Áztatás után a kenderkévéket a közelben kisátorították, azaz tövénél széthúzva „lábra állították” és szárították (21. kép). Ha két harmat érte a száradó kender, fehérebb lett a vászon.

A magvas kendert rossz idő esetén *milén* kellett megszáritani. Ástak hozzá egy 2-3 m átmérőjű, kb. 150 cm mély gödröt, amibe lépcső vezetett le. A fenekén lassú tűz égett. A kendert a gödörre fektetett karókon helyezték el, s a felszálló meleg hatására 10–20 óra alatt megszáradt a kender. Ha vastag szárú, *léhás* volt, lassabban száradt. Némely falu szélén 8–10 *milehely* volt, s kenderszáritáskor 30–40 asszony is összegyűlt körülöttük. Egyikük a tűzre vigyázott, a többiek mézes bort ittak, mulattak, s előfordult, hogy kigyúlt a kenderük. A *milézés* emléke Gesztete, Zabar, Domaháza környékén, illetve Dédes körzetében, a Bán-völgyi falvakban a legelőbb.

A kender megmunkálása a bitolással kezdődött. A lábbal mozgásba hozható kölyű (*bitó*) törőnyelve föl-le billegett, miközben egyik asszony igazgatta alatta a maréknyi rostot (22. kép). Ez a nehéz faalkotmány az Ipoly és a Sajó közötti területen általánosan elterjedt volt, de csak a Tarna vonalától keletre nevezték *bitónak*, és a Barkóság keleti peremén levő református falvakban már teljesen ismeretlen. A Sajó és a Bán-völgyében egy *vágónak* nevezett, tilóhoz hasonlóan kézzel működtetett eszközzel végezték a kender első törését.

23. kép. Kendertilolás a csűr előtt.
Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

24. kép. Kendertörő bakó. Szilvásvár, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1964.

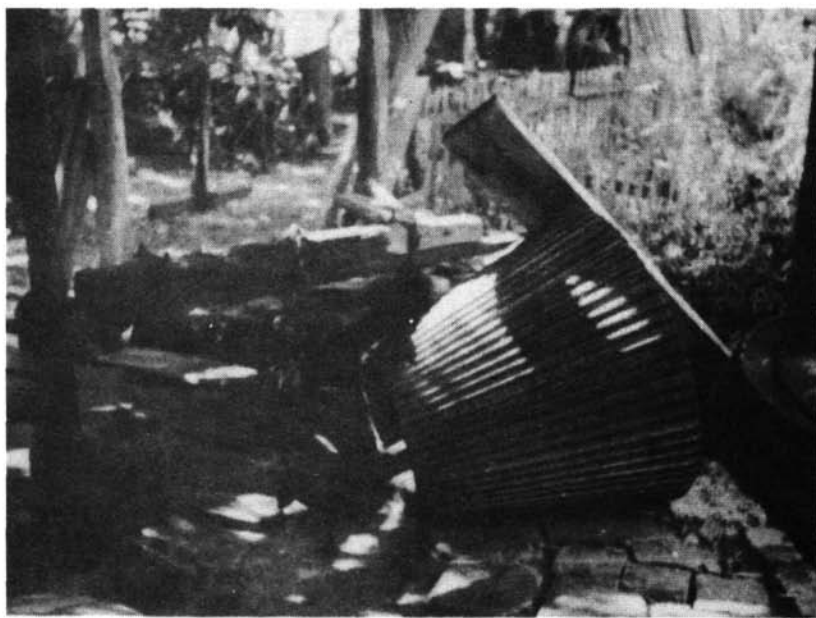
Bitolás után a kendent *elcsapták*, azaz egy-egy marékkal kézbe vettek és a meztelen talpukkal taposták. Tizenkét *csapómarokból* lett egy *nagy marok*, amit már lehetett tilolni. Sima élű, két deszkalap között járó *tilót* használtak (23. kép). „Előbb elcsapják a nagyját, aztán *elsimíjják*.” A kihulló por neve *tilóajj*. A durvább *pozderva*, *pazdernya* már a bitolásnál kihullt.

Az „elsimított kendent” négy markonként (= egy *bakóalja*) összekötve vitték a malomba törtetni. A Barkóságban és szomszédságában igen sok vízzel hajtott kendentörő, helyi nevén *bakó* működött még századunk elején is (Bolyok, Várkony, Feled, Serke, Sajópüspöki, Mónosbél, Bélapátfalva, Szilvásvár, Nagyvisnyó, Dédes, Uppony stb.). Ezeket a kalló típusú kendentörőket Nógrád keleti szélén és Gömörben *mallónak* nevezték. Malomkerékkel forgásba hozott köldökös tengely emelgette a függőleges helyzetű nehéz gerendákat, s ezek a fordulatonként lezuhanó *bakók* törték meg a kendent (24. kép). Közben az asszonyok igazgatták alatta a kenderüket, s végül egy *fej vámot*

adtak belőle a gépezet tulajdonosának. Vízben szegényebb falvakban *hendergő*nek nevezett csonkakúp formájú morzsolóhengerrel törették a kendert. Vasból készült, deszkapályán körben guruló, nehéz henger volt a *hendergő* (25. kép). Régebben lóval, ökrökkel húzták körbe, utóbb faszén tüzelésű gőzkazánra állították. Hasonló kendentörők voltak a vidék gőzmalmaiban (Putnok, Sajóvárkony).

Ezt követően szegrozás rostfésűn (*gereben*) folytatódott a kenderrost tisztítása, rostminőségek szerinti osztályozása. Ezt a munkát az egész Barkóságban *csinálás*nak nevezik, de a Sajó–Rima vonaltól keletre más elnevezések terjedtek el. Legjobb szösz a *feje*, *szála*, amit *fej*, *bábu*, *koszoró* nevű csomóba kötnek. Közepes minőségű a *palánt*, s ezt madzagra fűzve *perecbe* kötik. Az *aprószösz*t *kötet*be fogják össze, négy-öt *kötet* lesz egy *darab*. A visszamaradó *csepűt gongyolába* csavarják. Figyelmet érdemel, hogy a kendermunka szavai közül a *fej* és a *palánt* megnevezés a barkók lakta területre jellemző, sőt az utóbbi sehol másutt nem ismeretes.

A fonás kétszárnyú talpas *guzsalyról* történik, a fonalat ujjai között serdített *ossóra* tekerik. Az orsó hossza 25 cm, alsó szárára húzott karikájának

25. kép. Rostpuhító henger, törő. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

26. kép. Kenderfonás kerek guzsalon.
Sajóvárkony, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1959.

27. kép. Szöves szátyván. Sajóvárkony,
Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

átmérője 4 cm. Kenderfonáshoz csak kevesen használtak *kerek guzsalyt* (rokkát), mert a munka ugyan gyorsabb vele, de a fonál nem egyenletesen vastag (26. kép). A barkó vidéken csak az 1920–1940 közötti évtizedekben jelent meg és igazából el sem terjedt. Esetleg gyapjút fonnak vele.

A fonalat 5 fertály (125 cm) hosszú kézi *motolla* segítségével 6–8–10 pászmás darabokra hajtogatták, majd legalább egy fél napig lúgozták a lúgzókádban. (*Pállúgot* használtak. Hamvasba helyezett fahamura forró vizet öntözve nyerték.) Mosás után a fonalat *vertőkelevérnek* nevezett gombolyítóval gombolyították fel. Ennek négy szárnya – végein egy-egy *cifrafával*, amire a fonál tekeredett – vízszintesen forgott körbe egy lábakon álló tőke, egy függőleges helyzetű tengely körül.

A *szátyva* (szövőszék) sok barkó faluban még az 1960-as években is heteken át munkában volt (27. kép), s a fonál *csévélése*, felvetése *vetőfákra* a család segítségét is megkívánta. A fonalat a *nagy zugolyról* eresztették a szövőbordák alá, a kész vásznat, rongypokrócot pedig az ülés alatti *kis zugolyra* tekerték fel. Az 1940–50-es években már csak szegény sorsú asszonyok fog-

28. kép. Madzagszövés. Dédes, Borsod m. Herkely K. felv.
kb. 1940-ben, NM F 76962.

29. kép. Sulykolás a patakban. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

lalkoztak madzagszövessel (28. kép). Az itt-ott megmaradt szövőtlálk rendeltetését ma már csak kevesen ismerik. *Kötéleresztő* a legtöbb gazdaságban volt, s a nagyobb gazdák is maguk sodorták a szükséges köteleket, még az istrángot is. Csak a közelmúltban szűnt meg a vászonneműek mosása lúgzással és patakban történő sulykolással. Patakba állított mosószekeken *sukval* (mosósulyok) még az 1960-as években is mostak a Barkóság számos falujában (29. kép). Náluk az ősi eljárást nem a mosóteknő és a szappan, hanem egyenesen a mosógép és a szintetikus mosószer váltotta fel.

A férfiak szívesen foglalatoskodtak famunkával, de csupán saját gazdaságuk, háztartásuk szükségletére dolgoztak. Dagasztólábat, a kendermunka eszközeit, sok szekérralkatrészt faragtak maguk. Szerszámnyelet, gereblyét, kétágú, hasított villát is sokan csináltak. *Villaszoktató*, *kényelű kés* (vonókés), *vonószeke* a legtöbb gazdaságban volt, más szerszámokkal együtt. Maguk végezték a házak, gazdasági épületek famunkáit, s a gerendák csapolásához, zsílipeléséhez is szükséges *kötőfejszevel* legtöbbjük 30 perc alatt ki tudott vájni egy *malacváltót*. Jármokat, dézsákat, hordókat specialisták gyártottak a falu és a szűkebb környék számára. Csokvárról 1851-ben feljegyezték, hogy „a lakosok sok hordókat és faeszközöket készítenek.” Fakanalakat, sőtartókat, fogasokat a pásztorok faragtak a parasztok számára, s a pásztorfaragások között művészi értékű darabok is találhatók, mint a domaházi *tükrös*, a sajóvárkonyi juhászkampó (13. kép), a szebbnél szebb ivócsanakok (12. kép). Háromágú toldott favillákat vásáron vettek a cserépfalusiaiktól és a gömöri szlovák faragóktól, bordásoktól, kosárfonóktól is vásároltak századunk elejéig különféle gazdasági eszközöket. A Rima menti reformátusok Bellény, Feled, Jánosi, Pálfalva népe az 1880-as években még a szomszéd megyékbe hordta eladni a *csörgős* gereblyét, *szerűgereblyét*, favillát, felező seprőt. A famunka Dédes kivételével a Barkóságban sehol sem vált piacra termelő háziiparrá. Orsót, guzsalyt mindenütt a legények faragtak a szeretőjüknek, s a *jegy-guzsaly* a komoly szándék jele volt. Dédesen ezen felül százával készültek talpas guzsalyok a kis kézi esztergákon és a híres csörgős orsók még nagyobb számban. Ősz elején telerakták hátikosaraikat a két darabból álló, ólomberakással díszített guzsalyokkal, orsókkal és Felső-Borsod, Dél-Gömör, Abaúj vásárait, falvait járva adtak túl a portékán.

A kisipart a barkó falvak többségében a komenciós kovács és a kerékgyártó képviselte. Malomi és molnár kevesebb volt. Borsod megye 1693-ban készült malomösszeírása szerint akkor Várkonyon, Apátfalván, Arlóban, Dédesen és végig a Bán-völgyén már jelentős kapacitású (napi 16–20 kilát őrle) vízimalmok voltak. A Barkóság területén az ún. „erdőháti kila” mértékegységet használták, ami kisebb volt mint az „egri”, de nagyobb a „füleki” és a

„nógrádi kilánál”. A Barkóság belső falvaiból a Rima és a Sajó vízimalmaira is hordtak gabonát őrletni (Serke, Feled, Sajópüspöki). Alulcsapós malomkerekeiket 1950. táján bontották el, s a Bán-völgy felülcsapós vízimalmai is az 1950-es évek elején szűntek meg.

FÉNYES 1851-es adatai szerint Bolyok négy vízimalommal rendelkezett, Várkonyon lisztmalom volt, Járdánházán és Domaházán a vízimalmokon kívül szárazmalom is működött. A szárazmalmok 1890. tájkán szűntek meg a vidéken, formájuk nem ismeretes. A Vasvár-pusztai vízimalom 1830-tól 1890-ig működött és részletes leírással rendelkezünk róla. A Hódos-patak felduzzasztott vizét malomárok vezette a felülcsapós vízierékre. Huszonnégy óra alatt négy-öt mázsa lisztet őrölt és bütökös tengelyével kendertörő bakókat is emelgetett. Tartozott a malomhoz egy fogadó, melegedő helyiség is az őrletésre várakozó gazdák, a kendert törő asszonyok részére. Néha napokat töltöttek ott, amíg rájuk került a sor. Lovait a malomhoz tartozó fészerben, szélfogó színben szénáztatták addig. A molnár vékánként egy *ficsor* (kb. 2 literes faedény) vámot vett a gabonából. (A visnyói református egyház malomában a 19. században még egy acél sisakot használtak *ficsornak*.)

A vasművességnek a középkortól vannak nyomai a Barkóság peremén, az Upponyi-hegység falvaiban. Dédes, Uppony, Nekézseny régészetiileg megvizsgált tárnait a 10–12. században már művelték. A dédesi vasművességet 1247-ben oklevél is említi, Upponyban pedig középkori vasolvasztót ástak ki a régészek. A 18. században ismét megújult a vidék vasgyártása. Fazola Henrik 1770-ben a Dédes, Uppony, Tapolcsány környékén kitermelt vasércre alapozva építette fel vasolvasztóját Ómassán. 1778-ban az egri görög és szerb kereskedők bányatársulata épített vasgyárat Tapolcsányban *tót kemencékkel* és hárommal, 1790-ben pedig gr. Keglevich Ádám létesített háromokat Szilvásváradon a Szalajka-völgyben. FÉNYES 1851-ben közli, hogy a szilvási vashámor évente 4000 mázsa kovácsolt vasat és 8000 mázsa öntvényt állít elő. Ugyanakkor a dédesi vashámorban 10 kovácslegény dolgozott, Tapolcsány határában is több hámor gépeit mozgatta a Bán-patak vize és főként hordóabroncsot gyártottak. Ezek a kis manufaktúrák azonban az 1845-ben alapított ózdi vasgyárral nem sokáig bírták a versenyt. 1872 táján Tapolcsányon öt friss-tüzet és két kavarókemencét, Dédesen hámort és hengerdét tartottak üzemben, évi termelésük 12 000 bécsi mázsa kerékabroncs és laposvas volt. Az 1890-es években már csak tűnedező nyomai voltak az Uppony-hegységi vasbányászatnak és vasiparnak. Tárgyi emlékei (bányászmcsek, csákányok, fesztővasak, vaskosarak) még az 1950-es években is hányódtak a falusi portákon.

Az észak-borsodi vasművesség begyűjtő, elosztó központja talán már a középkorban *Vasvár* volt, és esetleg királyi birtokközpont is egyben. A múlt század közepén a közeli falvak (Várkony, Bolyok, Csépany) határában feltárt barnaszén vonzására Ózdra települt vasgyártás a 19. század végéig átformálta a vidék társadalmát. 1900 tájékán már bányászatból élt Királd, Bóta, Csokva, Omány, Lénárdaróc, Csernely, Bükkmogyorósd, Arló lakosainak nagyobb része, s egész sor bányász- és gyári kolónia épült fel a vidéken. A bányászok és a vasgyári munkások hagyományainak, életkörülményeinek, munkaeszközeinek, munkatechnikáinak bemutatása külön kötetet igényel. NEMCSIK Pál, VASS Tibor és mások szaporodó dolgozatai, a gyarapodó gyártörténeti gyűjtemények hamarosan lehetővé teszik a bányákban és vasgyárakban egymást váltó nemzedékek nehéz fizikai munkájának, életének részletező leírását is.

A kohászat folyamatos terjeszkedése, a települések fejlődése rendszeres munkalehetőséget nyújtott a hagyományos építőipari szakmák, az ácsok, kőművesek és segéd munkásaik számára is. Ezek nagy többsége a Barkóság falvaiban élt. Hangonyon kőművesek, Szentsimonban ácsok éltek számosan, s az ózdi gyár egyes üzemeiben is feltűnő csoportokat alkottak a bejáró munkások. Borsodszentgyörgyről hengerészek, Arlóról a gyári közlekedés dolgozói verbuválódtak nagy számban.

A vidék ipari jellegét egyéb iparágak is mutatják. Bélapátfalván a 19. században helyi agyagot feldolgozó kőedénygyár működött. Apátfalvi agyagot dolgozott fel a szilvásvárad kőedénygyár is az 1840-es években. Faze-kasok a Barkóságban nem működtek, Susa agyagművészete részleteiben nincs feltárva. A múlt század végén már számos falusi téglaegető kemence, kis üzem járult hozzá a vidék ellátásához. Az utolsó 1950 táján szűnt meg Csernely határában, termékét *cigánytéglának* nevezték. Bélapátfalván 1814–1847. között egy papírmalom is működött. A helység 1910-ben alapított cementgyára és mészműve a vidék mészégető ipari hagyományait folytatta. Ózdon 1912-ben salaktéglagyár épült, s a kohósalakból égetett szürke téglá egy időre a vidék jellegzetes építőanyagává vált.

4. KÖZLEKEDÉS, SZÁLLÍTÁS, PIAC

Ózd várossá fejlődését megelőzően (1949-ig) a vidéknek saját városi központja nem volt. Közelében is csak kisebb mezővárosok fejlődtek ki (Putnok, Rimaszombat, Fülek), s a jelentősebb városokig (Miskolc, Eger, Losonc) 50–60 km-es utat kellett megtenni. Az utak többsége a folyók, patakok völgyében fut, de sok szekérút kanyarog föl az erdők, dombok közé, s köztük vannak olyanok is, amelyeknek ma már csak a neve emlékeztet egykori fontos szerepére. Ugyanis majdnem minden barkó falu határában található egy-egy *Vásárút* nevű dűlő (Domaháza, Uraj, Sajómercse stb.), amelyeken földút vezet át. A szekérutak nyomvonala évszázadokon át alig változott, de a legutolsó száz évben egyeseknek megnőtt a jelentősége (pl. a Bánréve–Ózd–Nádasd vonalnak), másoké pedig elsovadt (pl. a Rimaszecs–Susa–Ózd útvonalé). Egykor ez utóbbit szállították a vasat a gömöri hámorokból Pestre a Barkóságon átnyikorgó *szekerek*. A vasutak megépülése után (1870-es évek) országos jelentőségű utak nem vágtak át ezen a vidéken, a forgalom a folyók völgyében haladt. Szállításokat a vasútállomásokig, a bányákig, malmokig, s a falvak határán belül kellett végezniök.

A Barkóság népe századunk első harmadában még főként gyalog közlekedett, a férfiak és a nők is rengeteget gyalogoltak. Gyalog jártak be naponta vagy hetente a bányákba, gyárakba. Gyalog indultak a vásárokra, búcsúkra, sokszor a kendertörőbe és a malomba is, hátukon batyuval. Saját határukban is gyalogoltak eleget. Az erdőre a jószág után, az aratóknak, kaszásoknak ebédet vinni gyalog mentek. Lovas fogat kevés volt, az ökrös fogat lassan haladt, s egyébként is a jószágot jobban kímélték, mint önmagukat. Az 1930-as évek végén kezdett megszorodni a vidéken a kerékpár. Bejáró munkások, bányászok százainak könnyítette meg a napi közlekedést munkahelyük és lakóhelyük között.

A Barkóság népe amilyen sokat gyalogolt, olyan sokat cipekedett is. Különösen az asszonyok voltak fáradhatatlanok a batyuzásban. Máig jellegzetes teherhordó eszköze a vidéknek a házivászonból varrott ponyva, a *hamvas*.

A nagyobb méretű, *hurcolkodó* vagy *óli hamvas* kb. 120x160 cm-es, a *kis hamvas* 125x125 cm. A hamvassal a hátukra felkötött teher neve *batu*. Minden komolyabb terhet a hátukon, *batuban* cipeltek a barkó asszonyok. Gyakran kötöttek ellensúlyként előre is kosarat, s ha kisebb terhet vittek, csak egyik vállukra, a hátukon átlósan fektetve kötötték fel a hamvast. Hasonló módon cipekedik a hevesi, nógrádi palócság, s a borsodi, abaúji, zempléni nép is. A Sajó-völgye, a Barkóság keleti határa azonban tárgy- és szóföldrajzi határ. A barkó és palóc területen a teherhordó ponyva neve egységesen *hamvas*, formája téglalap, s a sarkain nincsen kötőlék. Legfeljebb az *óli hamvason* található rövid *sallang, láb*. A Sajótól keletre viszont az elnevezés igen változatos (*korcos, pacókos, ponyvus, tracsonkos* stb.), a ponyva négyzet alakú, mérete kisebb (kb. 100x100 cm), s a négy sarkán 70–100 cm hosszú kötőlék lóg (*korc, pacók, láb, trak*).

A gazdaságban a durva kendervászonból készült ponyvát használják, de búcsúba, lakodalomba finomabb, pamutos vászonból varrott, díszes batyuzó lepedőt kötnek fel, amit *abrosznak* neveznek. A múlt században még piros, kék szőtt sávok (*síkok*) díszítették az abroszt, főleg a szélein, de a századfordulón már inkább *merkeléssel* (keresztzemes hímzéssel), *borsókázással* (aszúrozással) szépítették. Századunk elejétől fogva a sok színnel hímzett, szálöltéssel vagy tömött hímzéssel készült virágok jellemezték. (Az előrajzolás megjelelése, a motívumok és színek gazdagodása az 1910-es évekre tehető.) Csernyében, Csokván és környékén 20–25 nagy rózsát hímeztek az ünnepi abroszokra. Sajópüspökitől fel a Hangony völgyén és a Medvesalján is a nagy „barkós minták” voltak divatban. Motívumaik: rózsza, szegfű, rozmaring, pipacs, búzavirág, margaréta, szőlőlevél.

Az *asztalkendő, poszrikos kendő, szalvéta* négy sarkában is az egészen nagy, tömött hímzéssel készült virágokat kedvelték. Lakodalomba, keresztelőbe, *poszrikba* menet kalácsot, tálát, fazekat kötöttek a kb. 70x70 cm-es kendőbe és kezükbe fogva vitték. A csecsemőt 4-5 hetes korától fogva *gyerekhordó lepidőbe* csavarta, úgy kötötte magára (egyik vállára) az anya. Kb. 75–80 cm széles, 150–160 cm hosszú pamutos vásznat használtak erre a célra. Használata az első világháború utáni években szűnt meg. Az 1920–30-as évekig hordták ki a mezőre a *bellőket* is, a három *vitórlafára*, egyenes rúdra állított mezei bölcsőt. Botjait az asszonyok a hamvas tetején átdugva vitték magukkal.

Jellegzetes teherhordó eszközük volt a vászonból készült *négylábú tarisnya* is. Hátukon hordták, s két pántját (*lábát*) – aminek végeit a tarisnya alsó és felső csücskéhez varrták – a mellük fölött kötötték meg *bukorra*. Kb. 130–150 cm hosszúságú *lábai cigányszátyván* szőtt (28. kép) *lapos kötel-*

30. kép. Batyuzó asszonyok a Piac téren. Ózd, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

ből, *lapos madzagból* voltak. Szájnyílását nem szokták bekötni, korca vagy a száját eltakaró fedele nem is volt ennek a tarisznyának. Esetleg egy *rojtos kendővel* takarták le. Hétkőznapi határba, a piacra fehér zsákvászonból készült tarisznát vettek a hátukra (30–31. kép). Az ebédvivő asszonyok a kenyeret szokták vinni benne. Díszes hátitarisznával jártak az asszonyok a búcsúba. Elemőzsiájukat, a kenyeret, szalonnát, meg a *búcsúfiát* (ajándékot) hordozták benne. Cifra hátitarisznájában szokták vinni az 1930–40-es évekig a lagziba sült *morványkalácsot*, s a *poszrikba* szánt kalácsot is. A múlt században még veres, kék pamutból szőtt csíkokkal díszítették a háti tarisznát, aztán a csíkok közötti teret keresztszemes hímzéssel készült rozmaring, csillag, babos mintákkal töltötték ki. A 20. század elejétől nagy „barkós rózsákkal”, sokszínű fonállal hímzett virágfüzérrel díszítették. Ez a teherhordó eszköz ismeretes a Barkóságtól nyugatra fekvő palóc falvakban egészen az Ipolyig, de kelet felé a Rima, a Sajó és a Bán vize a határvonal. A gömör–borsodi református nép körében hiába keresnénk. Az utóbbi 30–40 évben fokozatosan elhagyták a barkók is. Legtovább Csernely, Lénárdaróc, Csokvamány asszonyai ragaszkodtak hozzá. Az 1960-as évek elején még 10–15 db hátitarisznája volt némelyik asszonynak. A Hangony-völgyi falvak az 1940-es évek elején hagyták el, s náluk csak 2–3 db volt belőle háztartásonként.

Vászon oldaltarisznyát, *kenyeres tarisznát* a férfiak használták. Ennek mérete 30×40, 40×50 cm volt, s századunkban korbba fűzött madzaggal készült. Vállra már ritkán vették. Szívesebben akasztották vállukon vitt botra, kasza-, kapa-, fejszenyélre. Az 1940-es évekig a falusi gyerekek kis vászon-tarisznyával jártak az iskolába. Libát, disznót őrző gyerekek nyakában az 1950-es évek végéig lehetett látni tarisznát (Hangony, Kissikátor). A kasza élesítésére szolgáló szerszámokat (*fenkő, kaszaüllő, kalapács*) ma is *fenes tarisznában* tartják és kaszanyélre akasztva viszik magukkal. Bőrtarisznát főként a pásztorok (*59. kép*), erdőkerülők, vadászok hordtak és a módosabb gazdák. Utóbbiak csak „érdemesebb helyekre”, pl. vásárba vitték magukkal. Manapság a bányászvisolet tartozéka a bőrből varrott oldaltáska. Az üzemekbe bejáró munkások többsége is válltaszkát hord, amit üzletekben szerez be.

Sokféle kast, kosarat használnak, s ezek egy részét maguk fonják gyűrűvesszőből (*5. kép*). A takarmányt nagy *hátikosok*ban hordták az istállóba, de nem vették a hátukra. Villanyféllal, kötélдарabbal a fél vállukra függesztve cipelték. *Hátikast* nem fontak, gömöri emberektől vették a rimaszécsi, putnoki vásárokon (Domaháza, Hangony). Az 1930-as években kopott ki a használatból. Ugyanakkor kezdett elterjedni a *hátyi*, a puttony formájú hátikosár. Bélapátfalva, Borsodnádasd környékén előbb és jobban meghonosodott, mint a Hangony-völgyi falvakban, (Domaházán csak néhányat lehet találni belőle). Noszvaji kosárfonók készítették és árusították.

Minden paraszti háztartásban volt egy-két *hosszú kosár*, amit hamvasba kötve hátukon cipeltek az asszonyok. Ez is hánscsából készül, akár a hátikosár, s főként noszvajiaktól lehet venni. Régen gömöri szlovákok is hordták a vásárookra. Több méretben használatos, s a nagyobb vékás kosarakba akár 15–20 kiló terhet vihetek. Az 1920-as évektől sok barkó faluból hordták az ózdi piacra a vaját, túrót, tojást, gyümölcsöt, szemes terményeket, s árujukat ilyen hosszú kosárban helyezték el. Ezért ma már inkább *piaci kosár*nak nevezik. A hánckosarak kikopásával a hántolt fűzvesszőből fonott, de hasonló formájú hosszú kosarak jelentek meg (*36. kép*). A századforduló óta a főzött, hántolt fűzvesszőből készült *fedeles kosarak* is elterjedtek, de már „lejárta a divatja” annak is. Ilyeneket a Barkóságban nem font senki, Egerből vagy a Tisza mellékéről járó árusoktól vették. Viheték kézben és karon is, de inkább a *hamvas* csücskeire kötötték elől, a mellük fölött, a *batu* ellensúlyozása végett.

A gazdaságban különböző méretű, félgömbölyű, kávas kosarakat használnak legtöbbször. Hánscsából ritkán, inkább hántolatlan fűz- vagy gyűrűvesszőből szokták fonni. Sok gazda is értett hozzá, s legtöbb faluban éltek specialisták, akik másoknak is fontak ilyen kosarat. Ma főként cigányok foglalkoznak

31. kép. Négy lábú tarisznya (oldalról).
Szilvásvárad, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1959.

32. kép. Kántában vitt fazék, rátó.
Csernely, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1959.

vele. Sok kell belőle, különösen krumpliasáskor. *Kompért*, *tüzelőt* kisebb méretű, szecskát, pelyvát egészen nagy kávas kosarakban hordanak. Lapos fenekű, káva nélküli, kétfüles kosarakat csak az utóbbi évtizedekben használnak. A babot, aszalt gyümölcsöt hosszúkás, de gömbölyű fenekű, bordás szerkezetű kosarakban tárolták.

Vízhordó rudat csak néhány juhásztanyán és bányatelepen használtak. Vállukra fektetve vitték, s elöl-hátul a végein függő vashorogra akasztották a vizesedényeket. Neve *váska*, *vácska* (Járdánháza, Hangony, Csernely). Az 1930-as évekig – helyenként még tovább is – az ivóvizet mázatlan csöcsös *kossóban*, később *demizsonban* vitték a mezőre. Otthon öblös nyakú cserép *kantában* tartották egy fatönkön a *pitarban*. A *kossót*, a *kantát*, mint minden cserépedényt, a közeli gömori fazekasoktól szerezték be. A ház körül *rocskában*, vödör formájú dongás faedényben hordták a vizet, majd az 1920-as évektől elterjedt a zománcos vödör, amit szintén *rocskának* neveznek. Ez átvette a *kanta* szerepét is, s az átalakuló konyhában a *vízlócán* kapott helyet.

Csobolyót nem használtak minden faluban. Uradalmakban, bányákban, erdei ölfavágóknál azonban megszokott vizesedény volt. Csernelyben és kör-

nyékén szekérderékra akasztva szállították a gazdák. Domaházán *csobánynak* nevezték, egri, feldebrői kádároktól szerezték be, de a múlt században még nem használták. Dézsában jeges teleken hordtak vizet az istállóban tartott jószágoknak. Ketten vitték két fülénél kézbe fogva vagy füllein egy rudat át-dugva.

Az 1920–30-as évekig a mezőn dolgozóknak *rátóban* hordták az ételt. *Arátót* gömőri fazekasoktól szerezték be, s minden háztartásban legalább kettőt tartottak belőle. Egyet tejes ételeknek, egyet pedig zsíros, rántással készült levesnek, főzeléknek. Ezeket az 1-2 literes, széles szájnylású fazekakat, mivel csak egy fülük volt, *kantárban* hordták (32. kép). Az ételhordó kantár ujnyi széles szalagokból összeállított ritka háló, amit más célra nem is használtak. Amint a cserépfazekakat a két világháború között fokozatosan felváltották a zománcozott ételhordóval, a *kantár* is a lomok közé került. Az egyetlen fazékból álló, fedővel és lehajtható füllel készült ételhordó az 1920-as évektől fogva terjedt el. Elnevezése igen változatos, pl. *kasztroj* (Domaháza), *kutyli* (Kissikátor), *kandli*, *nagykandli* (Sajóvárkony). *Ételhordónak* a több részes, egymásra rakható edényekből álló együttest nevezik, ami az utóbbi 3-4 évtizedben terjedt el.

A férfiak legnehezebb munkái közé tartozott a zsákolás. Nagy, 4–6 vékás *parasztzsákokat* használtak. Méretüket a malmokban régen kialakult *vámolás* módjával indokolják. Ugyanis a molnárok őrlés előtt – a zsák méretétől függetlenül – 1 *ficsor* (kb. 4 literes faedény) „vámot vettek” minden zsák terményből. Ezeket az „embernyúzó” nagy zsákokat gyakran két férfi cipelte, rakta fel a szekérre egy *körömfának* nevezett faeszköz segítségével (Domaháza, Csernely, Csokvaomány). Két piskóta alakú, 25–30 cm hosszú deszkácskából és két darab 15–20 cm hosszú, hengeres rudacskából összeállított keret ez, amelyet jól megmarkoltak a párban dolgozó zsákolók.

A töreket két rúdra varrott vászonponyván hordták el a cséplőgéptől, különösen mióta a nagy takarmányos hátikasok megritkultak. Két személyre méretezett eszköz a *soroglya* is. Hagyományosan két hosszú rúd keresztfáit fonták be mogyoróval, füzvesszővel, s hordtak rajta követ, vályogot, trágyát. A léces és deszkázott saroglya újabb. Rőzsét, szénát és szalmát *laposkötéllel* visznek a hátukon. A „fahordó laposkötél” (nevezik *nyaklónak* is), házilag készült *cigányszátyván*, hossza mintegy 4 méter. Nem a gazdaréteg, hanem a falvak szegénysége cipekedett vele, legtovább a vidék cigánysága.

Lóval, ökörrrel szénaboglyát vontatni a Barkóságban nem szoktak, de az előfordult, hogy „partos helyről” *harasztos fán* (leveles ágon) emberi erővel húztak le egy-egy rakás szénát (Domaháza, Zabar, Szilasapogony, Bárna). *Gabonacsomók* (keresztek) kévéit szintén közelítették a szekérhez gallyakon

csúsztatva. Vizenyős rétről két rúdon kézben hordják ki a szénát. Az így vitt szénacsomónak *rudas*, a kb. 3 m hosszú rúdpárnak *rudasfa* a neve. A *rudasfák* egyik végét a földön csúsztatva szénát is közelítettek a szekérhez meredek lejtőn lefelé.

Szánkát télen, hóban használtak. Kerékgyártók és fűrő-faragó emberek állították elő. A *lovas szánkán* trágyát hordtak a mezőre, egyszerre 4-5 mázsányit rakodtak rá. Követ szállítottak vele a kőbányákból, egyszerre 15–20 q rakományt (Ajnácskő). Századunk elején, a nagy erdővágások idején szálfat, ölfát fuvaroztak lovas, ökrös szánokon a vasútig. A favágók ölfá közelítésére nyáron is használtak két rúdú, kis kézi *szánkát*. Mindkét *talpa* előre nyúló rúdban végződött, annál fogva húzta a favágó maga után. Lábai egészen röviddek, rajtuk két *eplény* feküdt a végein egy-egy fűrt lyukkal. Abba dugtak négy *karót*, s a karók közé rakták a méterfát. Meredek hegyoldalon lefelé láncot kötöttek a szántalp alá, azzal fékeztek. A favágók is inkább télen, havas időben dolgoztak vele (Domaháza).

A lovas szánkának egyetlen merev rúdja volt, s két lovat fogtak elé. A rúd tövére keresztbe *fűrécet* raktak, arra akasztották a két *hámfát*. *Eplényei* alacsony lábakon feküdtek, azokon túlértek, végükbe kb. 60 cm hosszú *rakoncákat* állítottak. Ezekhez támasztották belülről a rövid *kocsidereket*, amikor szénát, szalmát szállítottak. Trágyahordáskor az eplényekre és kétoldalt a rakoncákhoz is deszkákat fektettek.

A szánoknál sokkal fontosabbak voltak a kerekes járművek. Kétkerekű *taliga* csak néhány faluban volt. Egykor a zsellérek és a juhászok, újabban a cigányok tulajdonában. Ajnácskőn az 1900-as évek elején a zsellérek szamaras taligákon szállították szőlejükbe a trágyát. Ennek löcse nem volt, csak rakoncája. Akinek szekere nem volt, taligán fuvarozta a tűzifát, az építőanyagot, a búzát a malomba, a mezei terményeket is. Lovat, ökröt a földtelen zsellérek nem tudtak tartani, de egy tehénkének és egy számárnak batyuzva is összegyűjtötték a takarmányt. A csacsikat két rúd közé, egyesével fogták be a taligába. Századunk első harmadában még a *bacsók* (számadó juhászok) is szamaras taligán közlekedtek. Az utóbbi három-négy évtizedben főként az ózdi cigányok tartottak szamarat. Ők már nem taligába, hanem négykerekű, kis méretű szekérbe fogják be a csacsikat, rendszerint kettesével.

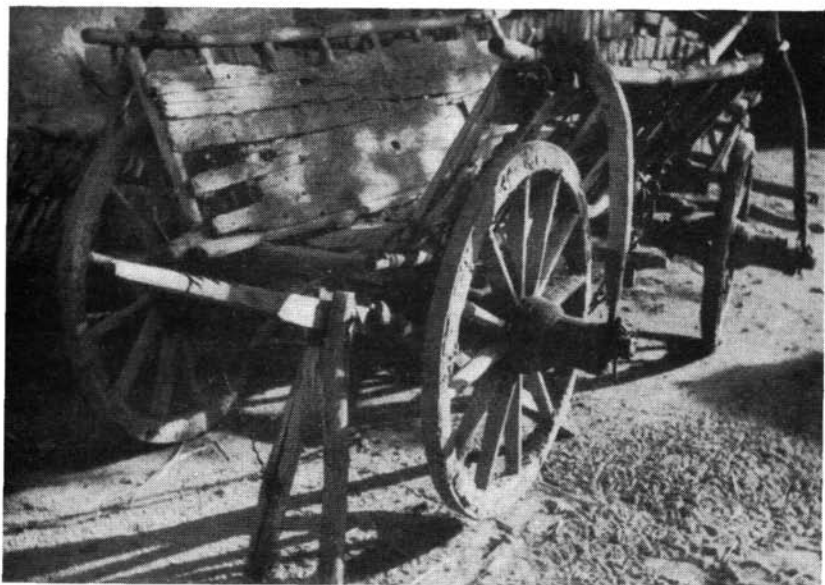
A parasztok négykerekű járműveket használtak, s a legtöbb gazdaságban két-három szekér is volt egyidejűleg. Az 1930-as években még sok nagycsalád létezett, s a négy-öt felnőtt férfi közül az egyik volt a *kocsis*, aki lovas szekérrel járt, másikuk az ökrökkel dolgozott, a harmadik a család juhait őrizte, apjuk pedig a család egyéb ügyeit intézte. Borsodszentgyörgyön a *Németh hadnagy* családban ez volt a munkamegosztás. Állandóan tartottak 2 lovat és

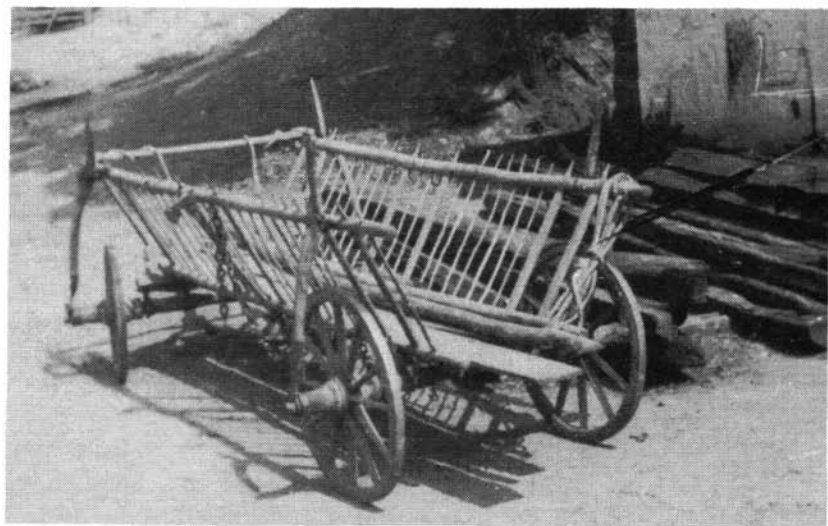
33. kép. Rakoncás szekér, kolesz a csűristálló előtt. Hangony, Gömör m.
Paládi-Kovács A. felv. 1959.

2 ökröt, s a hordás idejére még egy pár ökröt vettek, amin túladtak a munka végeztével. Három szekerük volt, egy ökrös, egy lovas és egy *fatengelyes nyári szekér*. Ez utóbbit csak hordáshoz, a kevés gabona és a széna, sarjú betakarításához vették igénybe. Ismeretes volt ez a jármű a Barkóság legtöbb falujában. A Hangony völgyében, a dél-gömöri falvakban az 1960-as évekig használták. Hossza a Medvesalján 5–5,5 m volt. A rövid, fuvarozásra használt szekértől abban is különbözött, hogy *soroglyák* nem tartoztak hozzá. Oldalai is magasabbak a rendes szekérnél. Nem zápok, hanem *karfák* vannak benne, azaz a felső dorong fölé nyúló, annak furataiba illeszkedő pálcák, amelyek mint a létra fokai követik egymást. A *nyári derekat* (szekéroidalt) elől-hátul löcsök támasztották ki. Ezeknek felső vége kb. 30–35 cm-el a szekéroidal fölött, *nyársban* végződött (35. kép). Vasalás az egész járművön alig volt, a *lőcskarikától*, *lőcstoktól*, a *kerékagykarikától*, a *kerékszögtől* és a *ráftól* eltekintve. A szekér tengelye tölgyfából volt.

A *nyári szekeret* nem szokták rövidebbre, hosszabbra engedni, szét-szerelni. Gabonahordás idején nagy házivászonból készült ponyvát terítettek bele, hogy a kipergő szemet is megmentse. Kezdsnek elől és hátul is fektettek bele 6-6 *kívét* kalászával a szekér közepe felé fordítva. Majd a derék közepére fektettek 3-3 *kévét*, hogy kalászuk ráfeküdjön az előbbiekre. Aztán

34. kép. Lőcsös szekér. Hátsó részét *jankó*val megemelték. Sajóvárkony, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

35. kép. Nyári szekér. Domaháza, Borsod m. Molnár B. felv. 1951. NM F 101126

tettek a *fenekbe* 6 kévét *foglalónak*. Akkor a négy *nyársba* (lőcsvégbe) szúr-
tak egyet-egyet, majd kalászával befelé fordítva a szekér két oldalára kezdték
a kévéket rakni sorban egymás mellé. Innen összesen 3-4 sor magasan rakod-
tak, mert vastag, nagy kévék voltak az 1940-es évekig. Aztán a közepére
feladták a *kaparékot*, azzal *vögyeltek*. Végül a *vögyibe*, a szekér közepén végig
keresztbe raktak egy sor kévét, hogy azzal lefogassák a jobbról-balról fekvő
kévék kalászos végét. Erre fektették aztán a nyomórudat, amit általában
rudallónak, Domaházán, s néhány szomszéd faluban *septetőfának* neveznek.
A nyomórudat elől-hátul lekötözték *rudallókötéllel* a *derék* felső fájához szo-
rosan. Akkor is megtartotta a rakományt, ha az úton felborult a szekér.
A kötél meghúzásához kampót, csigát nem használtak. Néhol egy *kalácsnak*
nevezett fakarikát kötöttek rá. Ha felborultak, a jószágban nem esett kár,
mert a *járomszeg* fából volt. Az eltört és nem szorította az ökor nyakát.
A *nyári szekeret* főleg Gömörben vették a vásárokon, háziiparos faragóktól,
de a barkó falvak kerékgyártói is foglalkoztak az előállításával. A régi fatenge-
lyes szekerek utolsó példányai az 1950–60-as évekig tartottak ki.

A két világháború között sokan már hordáshoz is a rövid, fuvarozó
szekeret alakították át. Ózd környékén 7–7,5 sukkos (kb. 230 cm) lőcsős
szekereket használnak, Ajnácskő vidékén kb. 3 méter a fuvarozó szekér
hossza. A két *szekérderek* (oldal) létrás szerkesztésű, de zápjai távolabb esnek
és vastagabbak, mint a nyári szekér karfái. Két végük szorosan be van csapolva
a szekéroldal alsó és felső dorongjába (34. kép). A lőcsős fuvarozó szekérhez
első *soroglya* és enyhén ívelt hátsó *soroglya* tartozik. Sok vasalás van rajta,
oldalait vaspálcák erősítik, több *csatlólánc* és *kerékkötő lánc* is állandó tarto-
zéka. Tengelye emlékezet óta mindig vasból volt.

Vesszőből font szekérkast régtől nem használnak. Csak a nagyon idő-
sek tudnak róla, hogy elődeik nem deszkát, hanem egy-egy fonott *lészát*
fektettek a két szekéroldalhoz. Akinek nyári szekere nem volt, hordáshoz
hosszú nyújtó és *nyári derék* segítségével átalakította a szekerét. Ez utóbbinak
380–420 cm volt a hossza, és egy-egy *vendégoldal* (rúd) is csatlakozott hozzá.
(A nyári szekérhez nem használtak vendégrudat!) Az átalakított *hordó széké-*
ren is megtartották a rakományt leszorító nyomórudat.

A gazdák lőcsős szekérrel jártak fuvarba. Fát, szenet, vasat és mezei
terményeket is azzal szállítottak. Csöves kukoricát, tököt, répát ömlesztve,
gabonát, burgonyát zsákolva rakodtak rá. A szálfát, rönköt *négy kereken*
hordták. Nagy, 15-16 m hosszú szálfákat is szállítottak így, a *nyújtót* ki-
akasztva. Hátral a rönk 3-4 méter hosszan „csüngött”. Az ilyen farönköt *hé-*
vérrel kellett a szekérre feltenni. Hengerelt, nyújtott vasárut, sint szintén négy
keréken szállítottak a vasutak kiépítése előtt.

Átalakíthatták a rövid szekeret a lőcsők levételével rakoncás szekérré is, amit Ózd vidékén *kolesznak* neveznek. Előnye, hogy jóval könnyebb, mint a lőcsős szekér és az oldalait, végeit megemelve gyorsabban, kevesebb munkával végezhető a lerakodás. Szállítanak rajta szenet, homokot, követ. Régebben főleg trágyát hordtak *koleszon*. *Fosznideszkából* (fenyődeszka) készült két oldalát rakoncák tartják, amelyek elől a *fergettyűbe*, hátul a *vánkossa* vannak csapolva. Elöl és hátul egy-egy függőlegesen álló, deszkából készült *süber* zárja le a kocsiszekrényt. Ezek lécekkal közrefogott zsilipben csúsztathatók le és fel. Ózd vidékén manapság főként fuvarosok használják a *koleszt*, akiknek többsége régebben gazdálkodó volt. Úgy látszik, ez a jármű az utóbbi évszázadban szaporodott el, amint az ökrőfogatokat lőfogatok váltották fel. Ugyanis a *kolesz* minden esetben a lovas, rakoncás szekér neveként bukkan fel.

Lovakat fogtak a könnyű *kiskocsi*, *szaladozó kocsi* elnevezésű járművek elé is. Néhány évtizede még a *hintót* helyettesítette. Jártak vele vásárba, lagziba, de mindig csak utazásra, személyszállításra szolgált. Igazi rugózott, féderes hintója csupán néhány nagygazdának volt a vidéken (pl. Sajóvárkonyon). A *kiskocsinak* nincs rugózása, rövidebb és könnyebb a fuvaros szekérnél. Cifra vasalása, szalmából fonott ülései is mutatják, hogy utazásra, reprezentálásra szolgáló jármű.

Parton lefelé a szekerek kerekeit megkötötték a szekérhez tartozó vasláncokkal, szükség szerint *simdra* vagy *élesre*. Országúton vasból készült *papucsot* is tettek ilyenkor a kerék alá, hogy a ráfot kíméljék. Használaton kívül a *kerékkötő lánc* a derékra akasztva csüng a szekér oldalán. A régi fatengelyes szekerek többsége *macskával* volt felszerelve a hátracsúszás megakadályozása végett. Ez nem más, mint egy erős karó, amelynek egyik vége csuklósan kapcsolódott a *nyújtó*hoz, esetleg a hátsó *vánkoshoz*, másik végére pedig egy villás végű vasat húztak fel köpűjénél fogva. Országúton a szekér fenekéhez, egy vaskapocsra akasztották fel, nem is látszott. Hasznát akkor vették, ha lejtős terepen völgynek háttal kellett megállni a szekérrel. Ilyenkor a *macska* vasalt vége befürödött a földbe és kitámasztotta a járművet. Sok gazdaságban használták a *jankónak* nevezett, néhány darab fából készült emelőt. Amikor kereket kellett cserélni, a tengely alá helyezték az emelőrudat, azt egy csuklós karral megemelték, s a kart a *jankó* „lábához” kapcsolt, horgas végű, merev dróttal rögzítették a kívánt magasságban (34. kép).

A lovas fogatok *nyaklóval* és a rúd végére kapcsolt *tartólánccal* fékezik és tolatják a szekeret. Hegyes határú, elzárt falvakban (Domaháza, Cered, Zabar) azonban még az 1960-as évek elején is az ökrös fogatok voltak túlsúlyban, lőfogat csak mutatóba akadt. Az ökröket mindig párosával fogták be

járomba, az egyesjárom ismeretlen. Századunk folyamán négy ökröt csak akkor fogtak be, ha tinókat tanítottak be. Előre a tanult jószág, hátulra a tanulatlan került. A járom legfontosabb része az ökrök nyakára illeszkedő *járomfa*. Ehhez tartozott két *béldeszka*, egy *aldeszka* és kétoldalt egy-egy *járomszeg*. Még az 1950-es években is sok faluban használtak járomszegnek *somfapálcát*, de a többség legalább száz éve vasból való *nyakszeget* és *járomszeget* tartott. A szekérbe, ekébe fogott ökröket, különösen a fiatalját, gyakran vezették balról előttük haladva. Kötéllel a tanulatlan tinókat vezették. Gyepelőzni a lovakat szokták, ökröket soha. Járomba fogásnál használt irányító szavuk *körbe* vagy *kör ide*, indításnál *nye*, *nno*, megállításnál *hó*, *hóha*, tolatásnál *hökk*, *hökk meg*. Jobbra a *cselő*, balra a *hojsz*, *hajsz* szóval noszogatják az ökrös fogatot. A jármos ökröket télen és nyáron is patkoltatták, nyáron *sima*, télen *éles patkóval* a köves utak és a köves határok miatt.

Lovaikat kettesével fogták be a szekérrúd két oldalára. Kizárólag szüghámot használtak, a nyakhám (kumet) és a farhámval kiegészített egészshám ismeretlen. A lovakat *no*, *gyí* szavakkal indítják, megállításuk a *hó*, *hóha*, a tolatás a *cürrik*, *currik nye* szavakkal történik. A jobbra terelés szava a *tüled*, a balra terelése a *hozzád*. Amikor hosszabb útra indultak az ostornyél végével keresztet rajzoltak lovaik előtt a porba.

A vasutak kiépülése előtt szekereken zajlott a *vaskő*, mészkö, a faszén, a kőszén, a fa és a nyersvas szállítása a Gömri Érchegeység és a Barkóságban megnyitott szénbányák, üzemek között. Pestre, Debrecenbe is szekereken fuvarozták a vasat. A gömri fuvarosok társulatba tömörültek, az utak mentén *állások*, csárdák, fogadók várták őket, s ennek a mozgalmas életnek egyik központja a múlt század közepén Ózd, s a közelében fekvő Vasvár-pusztá volt. 1872-ben megnyílt a Miskolc–Bánréve vasútvonal, ezt követte a Bánréve–Borsodnádasd között épült keskeny nyomtávú iparvasút átadása (1873). A 19. század végén tetőző erdőirtások, tarvágások azonban még mindig sok fuvarra adtak lehetőséget.

A régi fatengelyes szekereket, *eketalyigákat kolimásznak* nevezett zsíradékkal kenték a kopásnak kitett helyeken. Kolimászt tavasszal szoktak égetni tőkmagból, kendermagból, s állítólag cserebogárból is. Egy cserépkorsót megtöltöttek vele, szájába szalmacsutakot dugtak és lefelé fordítva beleillesztették egy földbe ásott cserépfazék szájára. Ezt követően tüzelni kezdték a korsó körül, borókából rakott lassú tűzzel, amíg a *kolimász* át nem csepegett a szalmaszálakon a korsóból a fazékba. Egyszerre egy egész évre elegendő szekérkenőcsöt szoktak égetni (Uraj).

A dél-gömri magyarság évszázadok óta ismert volt kereskedő szelleméről, az alföldi vásárokat járó kupecceiről. Rimaszombat már a 16. században

kiterjedt marhakereskedést folytatott a bányavárosok és Morvaország irányába. FÉNYES Elek szerint bejárták a hódmezővásárhelyi, szentesi, kecskeméti, mezőtúri marhavásárokat, és ott tinókat, ökröket vásároltak össze. A HUNFALVY-monográfia 1867-ben közli, hogy „a Gömör megyei földnép, mint marhakereskedő ismeretes —, alföldi marhával kereskedik, melyet a rimaszombati és rimaszécsi vásárokon szokott eladni”. Az állatkereskedelem kiterjedt a lovakra, juhokra, sertésekre is. REGULY 1857. évi értesülése szerint „a domaháziak öszveköttetésbe vannak az alföldi ló tolvajokkal. Verpeléten van atyafiságuk és mit a sarusoknál (ti. gömői reformátusoknál) lopnak, azt oda viszik és az ott lopott jószágot egész Temesvár tájárául ide hozzák.”

A Barkóság néhány falujában, különösen Domaházán, Gesztetén, Péterfalán és a medvesalji községekben is számosan, az 1960-as évekig foglalkoztak állatkereskedelemmel. „Nem a földből élünk, hanem a marhanevelésből. Az egész falu marhát adott-vett, míg volt rajta haszon”, mondogatják az öregek. Sokan foglalkoztak tanulatlan tinók betörésével, betanításával. Néhány hét, hónap múltán két-háromszoros áron adták tovább az ilyen jószágot. Egymás között is csereberélték, szín szerint „párosították” az ökröket. A kocsmában is az ökrökről beszéltek a legtöbbit, szenvedéllyel üzték ezt az üzletet. Sokszor hetekig távol maradtak a falujuktól, még a családjuk sem tudta, merre járnak, mert egyik vásárról a másikra mentek. A századforduló óta az Alföldre már ritkán jártak, de a felföldi megyékben vásár nem esett meg nélkülük. Jó vásárok voltak Dédesen, Várkonyon, Bélápátfalván is, s a Barkóság szomszédságában (Putnok, Rimaszécs, Feled, Pétervására). Szívesen mentek a rimaszombati, *kisterennei*, pásztói, salgótarjáni, szécsényi, miskolci, szikszói vásárokra is. Miskolc környékén azt tartották róluk, hogy „ha a domaházi ember két ökör farkát délután összeköti, másnapra túl van velük a határon.” Zajos *áldomásokat* ittak, élvezték a vásár tarkaságát, a *májfaállítást*. A vásáron felállított májusfa beszappanozott törzsére versenyezve másztak a legények, hogy elérjék a tetejébe kötött üveg pálinkát, kendőt, csizmát, a győztes jutalmát.

A kupecsek, hajcsárok gyalog jártak, nyáron mezítláb, csizmájukat vállukra vetve. Kisebb csoportokat alkottak (6-7 ember volt együtt), mert az úton sok veszély leselkedett rájuk. Hónaljig érő, *nagy erejű tőgyfabotokat* hordtak, azzal verekedtek, amikor útonállóak támadtak rájuk. Pénzüket vászonzacskóban rejtegették. Télen a lábuk szárára tekerték, s ráhúzták a csizmát, máskor hosszú madzaggal a nyakukba akasztva hordták, s a hasukon még derékszíjjal is lekötötték. Élmüket vagy börtarisznyában, vagy a hátukra kötött *négylábú tarisznyában* vitték. Télen szénát vettek valamelyik út-

36. kép. Tejterméket árusító asszonyok a piacon. Ózd, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1959.

jukba eső faluban, ahol megálltak etetni, meghálalni. Igen sok faluban voltak ismerőseik, ahová rendszeresen betértek. Hegyen-völgyön át, úttalan utakon is jártak, de sohasem tévedtek el.

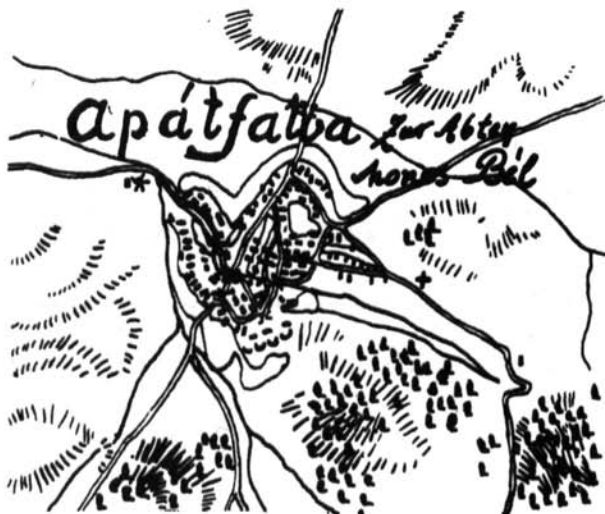
Az asszonyok piacolása baromfival, tojással, tejtermékkel, zöldséggel (36. kép) csak az utóbbi 80–100 esztendő folyamán alakult ki, s a szűkebb falusi környezet nem tudta ellátni az ózdi munkásságot. Káposztát, burgonyát a Sajó-völgyi falvak szállítottak, hízott sertést, kukoricát a hajdúsági városok. Az egri kofák sem hiányoztak sohasem az ózdi piacról.

5. TELEPÜLÉS, ÉPÍTKEZÉS

A települések képe a századforduló óta annyira megváltozott, hogy a hagyományos települési rend ma már alig hámozható ki belőle. Lényeges változások a korábbi századokban is történhettek, különösen a telephelyek kiválasztásában. A népi emlékezet több faluról is azt tartja, hogy a tatárok, törökök idejében nem a mai helyén, hanem attól egy-két kilométerrel távolabb, a mainál szűkebb patak völgyben, erdők között rejtőzködve állt (Borsodszentgyörgy, Sajóvárkony, Hangony). A szájhagyomány szerint a várkonyiak a Ladány-völgyből költöztek a mai faluhelyre. A falvak többsége azonban a középkor óta változatlan helyen áll és népességük egy jelentős hányadának folytonossága is nyilvánvaló.

Minden ismeretünk mellett szól, hogy a Barkóság népe mindig kis falvakba tömörülten élt, a szórványtelepülés ezen a vidéken ismeretlen. Tanyák, majorok uradalmi birtokon a 18. századtól kezdve épültek. A tagosítást követően néhány falu határában nagygazdák is építettek tanyákat (Domaháza, Hangony). Ezeken az 1900-as évek elején épült tanyákon azonban nem a gazdák laktak, hanem a juhászaik. Ugyanis a falutól távol kimért 50–100 holdas parasztbirtokok nagyobb része legelő, erdő volt, amelyeket juhászattal hasznosítottak. A kis számban levő tanyáknak a hasznosítási formája is eltért az alfölditől. Bár ma is él külterületi népesség a vidéken, a tanyás települési forma nem jellemző.

A falvak többsége szűk patak völgyben települt, ezért a telkek a dombokra is felkapaszkodnak. Az ilyen településeknek eredetileg csak egyetlen utcájuk volt és annak a templom alatti részét *Alvégnék*, a felső részét *Felvégnék* nevezték. Az egyutcás falu közepén, a *dereék*ben laktak a nagyobb gazdák. Kiegészítette a faluképet néhány szűkebb utca, *köz* és a faluból kivezető kisebb fontosságú szekérút, amit a közeli dombról neveztek el legszívesebben (*Pipisalja*, *Kőalja*). Szélesebb patak völgyben a vizenyős rétek és a dombok lába közötti szárazulatra épült a falu, ahol a közlekedő út is kanyargott. Az egyutcás, néha igen hosszan elnyúló, egymással összeépült falvaknál némi-

37. kép. Belpátfalva települése 1783-ban

leg összetettebb a kép ott, ahol több birtokközösség élt együtt, ahol uradalmi központ alakult ki (Dédestapolcsány, Belpátfalva), illetve az átlagosnál nagyobb határ és népesség folytán léptek túl a kezdeti településformán (Hagony, Arló).

A Barkóságban a paraszti gazdaság rakodóhelye, épületei a falun belül, a lakóház telkén helyezkedtek el. Az elmúlt száz évben nem használtak olyan szálláskerteket, rakodókerteket, mint a szomszédos észak-hevesi táj egyes falvai (Tarnalelesz, Mikófalva, Egerbocs, Szarvaskő). A település alapsejtje a telek, amit a barkók *fontosnak* neveznek. Ez a szavuk a házhely, telek jelentésű latin *fundus* elferdített változata. A beltelek kimerése azonban ezen a vidéken igen régen történt, s a népesség szaporodása folytán hamar osztódni kezdett. Eredetileg az *egész telek, egész hely* kb. egy holdnyi terület volt, de az örökösök között felosztva egyre jobban elaprózódott.

A jobbágyság és a kisnemesség eltérő jogszokásai, öröklési lehetőségei folytán a lakosság rendi hovatartozása a településrendre is kihatott. A nemesi nemzetségekhez tartozó hadak az ősi telek időnkénti felosztása ellenére is együtt maradtak, egymás mellett építkeztek. A közös nemzetségi *fontoson* minden mérnöki elgondolás nélkül építkeztek, ezért a kisnemesi családok házaikhoz idővel csak egymás udvarán, zugokon, szűk közökön át lehetett bejutni. A nemzetségek családneve egyes falurészek megnevezésére is szolgált.

(Például Domaházán a falu egyes részeinek neve: *Holló-szög*, *Elek-sor*, *Kisbenedek-udvar*, illetve a hadak, nagycsaládok ragadványneve után *Sunyi-szög*, *Dindo-szög* stb.) Ilyenformán ezek a települések joggal nevezhetők *hadas településnek* is. A telekrészek, udvarok alakja gyakran igen szabálytalan, s az ilyen „szeges” – ismertebb néven „zugos” – településeken a csűröket, istállókat sem meghatározott rendben helyezték el, hanem oda építették fel, ahol éppen szabad térség volt. PÁPAI Károly már a múlt század végén azt találta, hogy „Az osztozkodások folytán a belső telkek úgy össze-vissza vannak darabolva, kerítve, építve, hogy eredeti alakjukra, határaikra, nehezen lehetne rátalálni és nagyságukat megjelölni.” A rendszertelen, „szeges” települési szisztéma nyomait főként az egykori kisnemesi falvakban találjuk meg, amelyekben a beltelek osztódása sokkal előbb elkezdődött, mint a volt jobbágyok, úrbéresek településein. Telekhasználatukra jellemző, hogy a lakóházakat a telek belsejében, az úttól távolabb helyezik el akkor is, ha csak egyetlen ház áll egy nagyobb portán. Feltűnő az is, hogy a lakóházakat gyakran *ámbitusával* és nem rövid végével fordítják az utca felé.

A volt jobbágyfalvakban találjuk a rendezett utcás, szalagtelkes szisztéma tipikus példáit. Ózdon, Sajóvárkonyon, Sajópüspökiben, Sajómercsén, Szentsimonban és a többi úrbéres helységben a keskeny szalagtelkek merőlegesen futnak az utcára, s a házak az út mentén szabályos rendben követték egymást. Mindig kiépültek egészen a telekszélig, az útig, s még kiskert, kerítés sem volt előttük. A házaknak mindig a rövidebb végük nézett az utcára. Az udvar végén az utcával párhuzamosan és a lakóházra derékszögben álltak a csűrök, amelyek a keskeny telket keresztben lezárták. Ezeket a falvakat régen is a kerítetlenség jellemezte, az udvarok nyitottak voltak az utca felől. Ezzel szemben a kerteket az udvar felől és a telek lábában elkerítették. Ezeket a falvakat régebben magas gyepű, tüskés kerítés vette körül, az udvarokon és az utcán szabadon járó jószág csak a kivezető utakon, közökön juthatott ki a faluból. Ezeket a 18–19. században még kapuval, *porgólat*tal zárták le a falu szélén. Általánosságban véve a kerítés neve *gdt*, leggyakoribb formája a vízszintes fonadék volt. Sűrűn egymás mellé állítgatott hasábfákból készült a *szakaró-gdt*, amelynek a „lába” a földben állt, fölső vége néhány sor vesszővel volt összefonva.

A Barkóság falvainak többségében ma is megfigyelhető a *hosszú udvarok* (társas udvar, csfk udvar) elterjedtsége. Viszonylag keskeny telken 4-5, sőt esetenként 8-9 lakóház, háztartás zsúfolódik össze, épül egymás végébe. A házak olykor a telek két oldalán állnak, s köztük az udvar annyira keskeny, hogy a kévékkel, szénával megrakott szekér éppen csak be tudott menni. Esetenként közös fedél alatt, szorosan egymás végében áll 2-3 lakás, más ese-

38. kép. Az utolsó faház. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

tekben kis távolságra követik egymást a házak, s az udvar hátsó részében gazdasági épületek, ólak állnak. Az ilyen hosszú udvarokat az idegenek utcának nézték, s a meszet, fazekat, gyümölcsöt árusító szekerek behajtottak rajtuk. Eredetileg egy *hadhoz* tartozók laktak az udvarban, s a család nevét (ragadványnevét) az udvar elnevezése megőrizte. A lakók azonban idővel cserélődtek, idegenek költöztek be, lakók, kvártélyosok jelentek meg. A több-házas, hosszú udvarok az ország más vidékein is előfordulnak, de olyan tömegesen, mint a Barkóság területén, sehol sincsenek. Már MALONYAY említette, Szentsimon, Hangony, Sajópüspöki, Velkenye, Rimaszécs és még számos gömöri település jellegzetességeként. NAGY Benjámin Lénárdaróc, Dédes és a református Bán-völgyi falvak, főként Nagyvisnyó sajátosságaként írta le, de említhető Ózd, Sajóvárkony, Bolyok, Arló, Hódoscsépány, Csernely is. s még hosszan lehetne folytatni a felsorolást.

A Barkóságot a 19. század közepéig a faépítkezés jellemezte, legfontosabb építőanyaga a tartós, nehezen hasadó tölgyfa volt. Az arlói plébániához tartozó falvak *canonica visitatio*jából jegyezte ki SAFFARIK Gyula, hogy a disznódi iskolát 1812-ben fából építette a község, a járdánházit 1824-ben szintén fából emelték és az arlói iskola is szalmával fedett faépület volt abban az időben. Lakóházak fából két módon épültek. A ma már csak kenderáztató *mocsolyák*on tanulmányozható *mocsolyaravással* (keresztboronás techniká-

39. kép. Boldoganyás faház. Komoróczy M. nyomán. Alsó-Hangony, Gömör m.

val) boronafákból, illetve gerendavázis szerkezettel. Az előbbin azt kell érteni, hogy vastag tölgyfagerendákat raktak egymásra vízszintesen kb. 2 méter magasan. Kis ablakokat vágtak rajta, a gerendák végeit a ház sarkain egymásba csapolták és *leszínelték*. Vagyis a kiálló gerendavégeket lefűrészelték, nem hagyták meg, mint a Hont megyei palócok SZEDER Fábián idejében (1819, 1835). A gerendákból készült falakat a barkók kívül-belül betapasztották pelyvás sárral és fehérre meszelték. Domaházán *zuglyás háznak* nevezték ezeket a borona falazatú házakat. A századforduló táján még sokat láttak belőle elbontás közben. A 19. század második felében már inkább gerendavázis házat építettek, ISTVÁNFFY és mások is azt ismerték faháznak.

A régi faházak fedelét nem szarufák tartották, hanem egy hosszú, az egész házat végigérő *szelemen* (oromgerenda), amelynek két vége egy-egy földbe ázott *ágason* nyugodott. A szelemenre akasztották két oldalról a *hargasokat*, *hargasfákat*, a szarufák elődeit. Az *ágasokat* a falon kívül a ház két végénél ásták le. Vastagságuk mutatta, milyen erős a ház. Az utca felőlit ékesítették is, szebbre faragták, mint a hátulsó ágast. Ennek a tetőszerkezetnek az emlékét több településen is megtaláltuk (Balaton, Domaháza, Hangony, Cered, Gesztete, Vecseklő, Tajti), de csupán egyetlen századeleji fotó dokumentálja hitelesen a létezését (39. kép). A régi faházak padlását középen a *mestergerenda* tartotta. Ez a hatalmas, 9-10 m hosszú, 20×30 cm széles

tölgyfa végigérte az egész házat. Hosszabb lakóhelyiség közepén egy oszloppal támasztották alá, ennek feledésbe merülő neve: *boldoganya* (Hangony, Velkenye, Szentsimon, Domaháza, Péterfala). Faszögek álltak ki belőle, azokra akasztották a szűrt, tarisznyát, s egyéb holmikat. (Némelyek szerint a tetőt tartó ágasokat is nevezték *boldogany*nak.)

A gerendavázás faház a néprajzi leírásokból jobban ismert, s a csűrökön, melléképületeken ma is tanulmányozható ez a technika. Utolsó példánya Domaházán maradt fenn. Ez a faház *ravásolt*, zsilipelt technikával épült 1908-ban, használt faanyagból, a Kis Sunyi had vállalkozását követően (38. kép). A földet elegyengették, ledöngölték és kijelölték a ház négy sarkának helyét. Ott egy-egy rövid, vaskos gerendát (*gyámfát*) ástak a földbe, éppen csak kiállt a végük. Ezt követően fektették le a *talpfákat*, a ház leghatalmasabb gerendáit, s rögzítették a sarkokon a *gyámfákhoz*. Ugyanakkor a hosszanti és a kereszt irányban elhelyezett talpfákat egymással is összefogatták csapolással. Az épülő ház négy sarkán a talpfákba állították a 2 méter magas sarokoszlopokat, és kb. 2 méternyi távolságot tartva további oszlopokat helyeztek el. Az oszlopoknak a fal vonalába eső oldalait középen teljes hosszúságban kivájták, *zsilyipelték*. Ezekbe a *válókba* csúsztatták véggel a tölgy- vagy hársfából hasogatott, durván bárdolt, széles pallókat, a *ravásfákat*. Végül a kész *ravásfalat folyó gerendával, borító gerendával* fedték be. Ezt az épület oszlopainak tetejébe fektették, azokhoz csapolással rögzítették. A padlást tartó *átalgerendákat* a *folyó gerendára* fektették a falakra keresztben és úgy méretezték, hogy végük 60–70 cm-el érjen túl a falakon. Ezeknek a végébe csapolták a *szarufák* alsó végét, a felsőt meg egymásba és minden pár szarufát összefogattak egy *kakasüllőnek* nevezett fával az *üstök* (oromzat) közelében. A szelemen és ágasfák nélküli, kizárólag szarufás tetőszerkesztés a 19. század második felében vált uralkodóvá, s a századforduló táján az istállókat, csűröket is kizárólag szarufás tetővel építették.

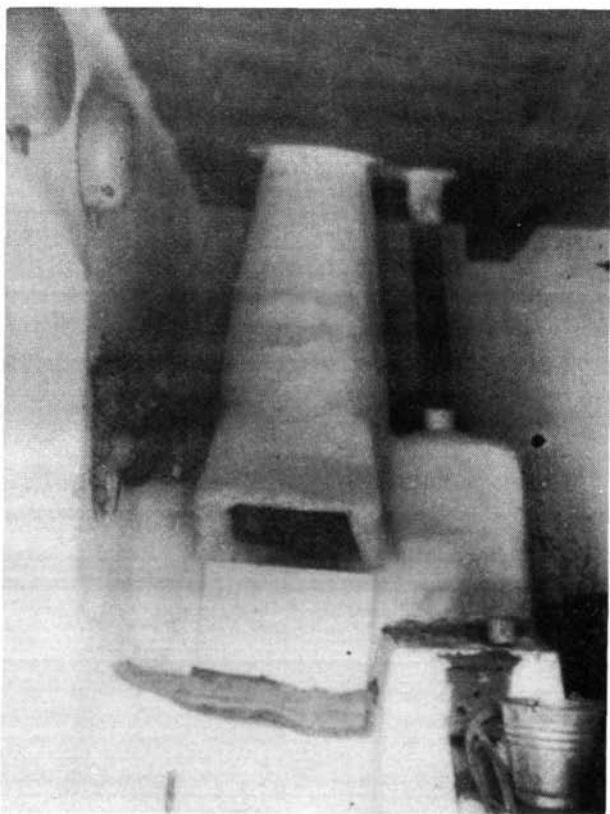
A tetőfedés hagyományos anyaga a kis kékbe kötött szalma. A *hargasokat*, illetve a szarufákat előbb 30–35 cm-es távokon végig kifúrták, majd a lyukakba faszögeket vertek. Ezekhez fektették a hárs- vagy *gyurtyánfából* hasogatott leceket, de vessző- vagy szalmagúzzsal a *hargasokhoz*, szarufákhoz is odakötözték őket. (Századunkban már inkább *cigányszeggel* szegelték fel a leceket.) A házfedel régi neve *takaró* vagy *haj*. Ma is emlegetik, hányan laktak „egy haj alatt”. Az épületek elején és végén a padlást (a *padot*) nem zárták le szilárd falakkal, csak fűz- vagy gyertyánfa vesszőből fonott sövénnel. Ezt az oromzatot *vértnek, vértelnek* nevezik.

Házat családi összefogással, rokoni, szomszédi segítséggel építettek. Gyakorlott *faragók*, parasztácsok vezetésével faragták ki a boronafákat, geren-

dákat. Ehhez a munkához a gazdaságok többsége rendelkezett a szükséges szerszámokkal (*ácsfésze* v. *bárd*, *faragó balta* stb.). A földön összeillesztett gerendavázak felállításában 10–15 férfi is részt vett. Gyakorlati szakismerteik mellett építkezési hiedelmeket is meg kell említeni. Domaházán azt tartották a régiek, hogy az épületfát az erdőn holdtöltekor kell kivágni és a fejszével megkopogtatni, hogy ne essék bele a szú, tartós legyen. A ház küszöbe alá a múlt században még élő csirkét ástak el, hogy kár ne érje a házat. A századfordulón már inkább tojást tettek a küszöb alá, ami a gyarapodást célozta. Utóbb már pénzt is ástak el, hogy gazdag legyen a család. Elsőnek halni készülő öreg ember hált a házban, mert hamar meghal az, aki elsőnek hál egy új házban. Ezért szoktak macskát, kutyát is bezárni egy éjszakára. Beköltözéskor a gazda levett kalappal lépett be, vigyázva, nehogy megbotoljék és szentelt vízzel meghintette a ház négy sarkát. *Raja* (családja) ezt követően léphetett az új lakásba. Ezek a szokások ma már feledésbe merülnek, de amikor elkészül a tetőácsolat, ma is kitűzik a zöld ágat a mesternek szánt kendőikkel, és megisszák az áldomást.

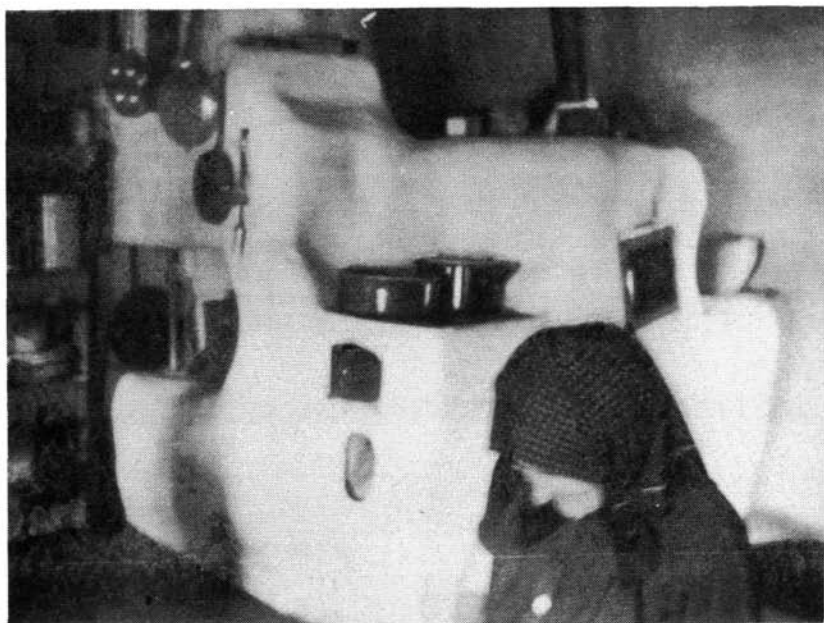
A barkó faházakban két vagy három *rejte*k (helység) volt. Ezeket is *ravásfallal* „reggették el”, választották el egymástól. A kétrejtekes lakás mindössze egy tűzhely nélküli, kis méretű *pitar*ból és egy onnan nyíló, nagyobb méretű szobából állt, amit *háznak* neveztek. A háromrejtekes lakáshoz ezeken felül tartozott még egy *pitar*ból nyíló, tűzhely nélküli helység is, a *komra* vagy *komora*, ami többnyire a fiatal menyecskék hálólhelye, holmijának tárolólhelye volt. A háznak az utca és udvar felőli oldalán csak földdel feltöltött járda, *ereszalja* volt. Az épületek végéhez gyakran csatlakozott egy kis *gabonás komra* is, aminek az udvarról nyílt a bejárata.

A régi faháznak csupán egyetlen helysége volt fűthető, a *háznak* nevezett szoba. Lapos tetejű *kemencéje* a hozzátartozó padkákkal együtt a helyiség alapterületének közel egynegyedét foglalta el. Mindig a *pitar* felőli falhoz helyezték, a sarokba. Ülőpadkája így is az ajtóig ért. Eredetileg a *kemence szája* a szoba utcai ablakai felé nézett, csak a múlt század végén épített és átépített kemencéket „fordították” a *pitar* felé, s fűtötték kívülről. A kemence szája előtt alacsony sárpadka volt, amit *kocik*nak neveztek. E fölött, a kemence szájnylásának felső peremétől a mennyezetig érő, füstelvezető *kürtő* volt látható (*40. kép*), amit mogyoró- és fűz vesszőből fontak, sárral kívül-belül megtapasztottak és a kemencével együtt fehérre meszeltek. Többnyire hengeres formájú volt, s egyik oldalával szinte hozzáépült a kemence elülső falához. Néhol a kemence fölött haránt megdőlvé a *pitar* fala felé tartott és az ottani szabadkéménybe vezette a füstöt. Az ilyen *kürtőt síp*nak nevezték. Azonban a *sípos kemence* csak a múlt század utolsó harmadában, a szabad-

40. kép. Kürtös, *spos* kemence. Uppony, Borsod m. Herkely K.
felv. kb. 1940-ben, NM F 76964.

kémény megjelenése után kialakult forma. Eredendően a *kürtő* egyenesen a padlásra vezette a füstöt. A *padon* (padlás) egy fekvő téglá alakú, két végén nyitott, ún. *kis kemence*be torkolt, ami felfogta a szikrát. Ennek hossza 100 cm, szélessége 50–60 cm, magassága 25 cm lehetett, vesszővázát agyagos sárral tapasztották meg. Igazi kéményük az egykori faházaknak nem volt, a füst a fonott *vért* nyílásain, sátortető esetén pedig az *üstök* alatti lyukon távozott a padlástérből (38. kép). A kürtőhöz tartozott a kemence száját két oldalról fedező, kicsit előreugró kő, a *cseresznyeg*, amire a kürtő is ráépült. Kenyeret, kalácsot a kemencében sütöttek, a főzés pedig a *kocik*on, a kürtő alatti szabadtűzőn folyt. A tűzpadka alatt volt egy *fáslyuk*nak nevezett bemélyedés.

41. kép. A faház szobai tüzelője. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

A kemencét és a hosszanti oldalaihoz csatlakozó széles, magas párkányokat, alacsonyabb padkákat vályogból építették és pelyvás sárral tapasztották. Fenekébe a meleget jól tartó köveket tettek, s nagy hozzáértéssel szerkesztették meg a kemence tetejének vázát bordásan hajlított erős husángokból. A fal felőli kemencepárkányon, a *sutyban* a gyermekek szoktak tanyázni. A kemence szoba felőli hosszú oldalán is volt egy széles párkány, amit *szaphá*-nak neveztek. Ezen az öreg gazda aludt éjjel, heverészett napközben. A *szaphát* teljes hosszában egy alacsonyabb padka övezte, ami a *kocikkal* volt nagyjából azonos, kb. 60 cm magasságú. Erre felhágva tudtak a *szaphára* felülni.

A kemencével fűtött *ház* napközben az egész család tartózkodási helye volt, de éjszákára csak az öregek és a kisgyermekes asszonyok maradtak ott. Menyecskek és serdülő lányok hálóhelye a fűtetlen *komra* volt, a házas férfiak, legények, *suhancok* pedig az *ólban*, a szarvasmarhák, lovak istállójában aludtak, ki *dikón*, ki a szénatartóban. Nyáron a fiatal házások a *padra* (padlásra) vagy a csűrbe húzódtak.

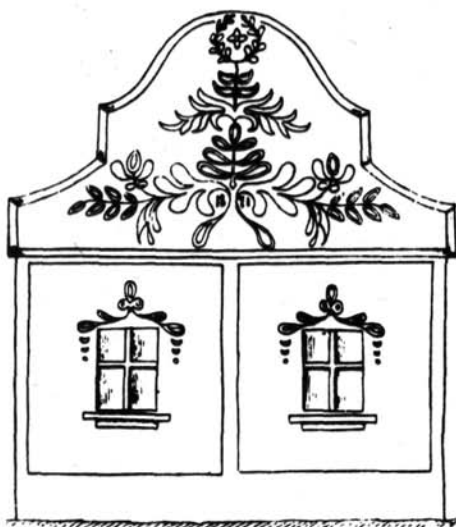
A szoba térbeosztásának alapszabálya volt, hogy a kemencével átellenes sarokban állt az asztal, közel a homlokzati és udvar felőli apró ablakhoz.

42. kép. Faoszlopos folyosóval épült lakóház. Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1960.

A falon feszület, kicsiny tükör, szentképek és a díszesebb tányérok függtek, ezért a háznak ez a sarka joggal nevezhető „kultikus saroknak”. A „sarkosan” elhelyezett „bárdolt asztal” lapja levehető volt a facsapokkal, ékekké összerakott széles kecskelábokról, alatta jókora fiók rejtőzött. Ülőhelyül támla nélküli lócák szolgáltak, amelyeket a falak mentén a földbe ásvott tőkékre, lábakra fektettek. Bárdolt tölgyfából készült széles pallók voltak ezek is, mint az asztal lapja, vastagságuk kb. 10 cm lehetett. Három fal mentén állt ilyen lóca, a ház sarkainál összeértek, s emellett néhány kisebb, négylábú *rengő*, alacsony, hosszúkás kisszék tartozott a helyiség bútorzatához. Aludni a lócán és a kemencén lehetett, ágy ritkán volt az első házban.

Az utolsó száz évben a régi lakáskultúra alaposan átalakult. Az átalakulás szakaszosan ment végbe, kihatott az építőanyagokra, a füstelvezetés és a tüzelőberendezések formáira, a tetőszerkezetre és a bútorzatra egyaránt. Egyes rétegeket, így a rátarti, volt kisnemességet és a vagyonos úrbéres parasztokat előbb érintette a változás, mint a szegény zselléreket, elszegényedő parasztokat. Falvanként is mutatkoztak fáziseltérések, mert a központokhoz, forgalmas helyekhez közelebb eső településeken, Ózd környékén és a Sajó-medence peremén előbb kezdődött az átalakulás.

43. kép. Vakolatdíszes házhomlokzat.
Komoróczy M. nyomán. Sajópüspöki, Gömör m.

A faépítkezést a 19. század második felében fokról fokra felváltotta a *verett sárfal*, a vályogfal, kőbányák közelében pedig a kőfal is megjelent. Szegényebb családok sárral két oldalról „bevert” *régelyes*, *pacsit* falazattal építettek kisházat, istállót, esetleg lakást is. A sarat *nyirokföldből* gyúrták, taposták, pelyvát, töreket keverték bele. Alapot a határban gyűjtött *ugari kőből*, *hapuka (apoka) kőből* csináltak, s arra a *verett falat* keresztlécekkal összefogott deszkák közé rakott öreg sárból emelték. Egyikük folyton igazgatta, *fabankóval* sulykolta, tömte a falat. Aki vályogból akart építkezni, cigányokkal veretett *válykot*, csupán töreket, pelyvát szállított hozzá.

Fokozatosan változott a házak alaprajza, beosztása is. Századunkban a még létező kürtös kemencék mellett mindenütt használtak már *rakott parhétot*, amit vagy a szobában, vagy a *pitarból* fokozatosan kialakított konyhában rakattak. Eredetileg a hideg *pitarban* néhány lóca volt csupán, egy káposztáshordó, dézsák, terménytároló edények, fazekak. A *szabadkémény* megjelenésével azonban a kemencét a *pitarból* kezdték fűteni. Az 1920-as évektől egyre több kenyérsütő kemencét építettek a házön kívül.

További feltűnő változás az 1870–80-as évektől kezdve az oszlopos *ámbitus* megjelenése a ház udvar felőli oldalán. A Sajó-völgy közelében előbb épültek téglapilléres, sőt bolthajtásos *folyosók*, mint a Barkóság belső, elzárt

részein. Ott még ma is inkább csak faoszlopos *folyosó*val épült házakat láthatunk (42. kép). A szarufás tető végleg kiszorította az ágasfás, szelemenes fedelet. Megváltozott a ház oromzata is, mert a vesszőből fonott, régi fajta *vértelkeket* szilárd anyagból, vályogból, téglából emelt oromfallyal váltották fel. MALONYAY Dezső a vakolatdíszes, észak-borsodi, dél-gömöri házakról már századunk elején megemlékezett: „Az oromfalak gyönyörűséges díszítését a nép fiai közül kiemelkedő kőművesek formálgatják kis mintázó szerszámaikkal”. Ezek az oromfalon megjelenő díszek, stilizált virágok, szőlő, tulipán, rozmaring és geometrikus minták, évszámok (43. kép) a vagyonosodó Sajó-Rima-völgyi református népnél az 1850–60-as évektől fogva terjedtek el, s tőlük a közelebbi barkó falvak, mint Velkenye, Sajópüspöki, Sajónémeti is előbb átvették. A díszes oromfalak, kőoszlopok, oszlopfők divatja a Barkóság belső vidékére az 1920-as évekig sem jutott el, amikor ismét változott az építődivat.

Parasztkőművesek főként dél-gömöri falvakban (Bátka, Panyit, Hangony) éltek nagyobb számban. Mintáikat *kövé*r vakolásra rajzolták *metszőkés*sel, utána pedig a fölösleges habarcsot kivájták, eltávolították, hogy a szükséges formák, homorulatok előtűnjenek. A kövér habarcsához mindig aggteleki meszet használtak, mert az upponyit nem tartották megfelelőnek e célra. Az oszlopfőnek Szomolyából hozatott köveket *cigánybaltával* faragták ki.

A Barkóság belső falvaiban is nagyobb ablakokat tettek, mint korábban, de vasrácsot az utcai ablakok nyílásába se raktak, zsalugátert és deszkából, vaslemezből készült ablaktáblákat sem használtak. A ház udvari ajtaja elé, az elszaporodó nyári konyhák ajtajába deréig érő, rendszerint lécekből készült ajtócskát rendszeresítettek. Ez a *verőce* (Hangony-völgy) vagy *sarampó* (Bélapátfalva vidéke) a tyúkokat (*aprólék*) zárta ki a házból nyáron, mikor az ajtót egyébként nyitva tartották.

A házon belüli változásokat jelzi, hogy a régi fűtetlen hálókamrák helyett nagyméretű *hátsó ház* (szoba) épült az újabb házakban. Ez esetenként átvette az *első ház* szerepkörét, mert régi típusú lapos kemencét építettek benne, annyi változtatással, hogy a pitvarból fűtötték és füstjét *szabadkémény* vezette el. (A szabadkémény azonban nem volt szükségszerűen közbeső állomás a régi kürtő és a mai kémények között.) Főzni továbbra is a kemence mellé épített *rakott parhelten* szoktak, s csak igen későn alakult ki a különálló konyha. Eredetileg a *pitarban* néhány lóca volt csupán, ott állt a káposztáshordó, dézsákat, edényeket, élelmet tároltak benne. Századunk elejétől kezdve a rakott tűzhely, a *csikóparhét* elhelyezése révén vált a *pitar*ból konyha fokozatosan, amihez élelmentároló *komra* csatlakozott.

Változott a házzal a bútorzat is. Egykor a hálókamrában bakokra fektetett tölgyfa pallókon, deszkákra rakott zsúpszalmán aludtak. Csak az 1870–80-as években kezdtek elterjedni a fenyődeszkából készült, festett ágyvégű *nyoszolyák*. Ezeket asztalosok állították elő. Szalmazsákokat raktak bele, *derekaljat* rá. Vastag dunna és 5-6 jól kitömött párna is tartozott az ágyneműhöz. Nappal a nyoszoja alá tolták be a *tologónak* nevezett, tömör kis fakerekeken guruló ágyacskát, amin gyerekek aludtak. Ez is a századforduló táján jelent meg nagy létszámú családok, az 1930–40-es évekig létező több generációs nagycsaládok bútoraik között. Ugyancsak a *komrában* volt a helye ruhanemű tárolására szolgáló szekrényeknek, ládáknak. Minden menyecskének volt egy *szekrénye*. Így nevezték azt a négylábú ácsolt ládát, amit bárdolt deszkából, zsilipelő technikával készítettek az észak-gömöri szlovák faragók, rendszerint bükkfából. Faszögekkel volt összefogatva, fedelét és elejét vésett ornamentika díszítette. A Barkóságban az 1870–80-as években kezdték felváltani a szekrényt fenyődeszkából készült, festett, *tulipántos ládák*, s a régiből lisztesláda lett, vagy kivitték a *gabonásba* és szemes terményt raktak bele. Az asztalos bútorok közel egy időben jelentek meg, de a festett ládát, nyoszolyát az 1910-es években ismét újabb divat szerinti bútorokkal, fiókos *kaszlival*, *sifon szekrénnel* kezdték felváltani. A lócákat *karos lóca*, háttámlás pad helyettesítette, s az 1920-as évek elején már több nemzedék bútoraik keveredtek a barkó falvak lakásaiban. A nehéz tölgyfa asztalok, padok végleg kikerültek a házból.

A csecsemőket szegény helyen a mestergerendára függesztett lepedőben, *ringóban* helyezték el. Megszokottabb volt azonban az alacsony építésű *bőcső*. Ennek lábai nem voltak, feneke közvetlenül a keresztben elhelyezett talpakon nyugodott. Mezőn használták a *belleke*, *bellőke* elnevezésű alkatosságokat, ami három rúdból gúla alakban összeállított állványra függesztett vászonbölcső volt. Borsodszentgyörgyön 150 cm hosszú *sátorfákat* használtak hozzá, Domaházán, Péterfalán *vitolla* volt a mezei bölcső állványrúdjaik neve. Ezekben a falvakban utoljára az 1930-as évek elején használták a mezei bölcsőt. A *bellőkét* négyzetes vászomból csinálták, peremeit mind a négy oldalon vékony botokkal merevítették ki, amiket a vászon szélein varrott korbac (ontra) dugtak be.

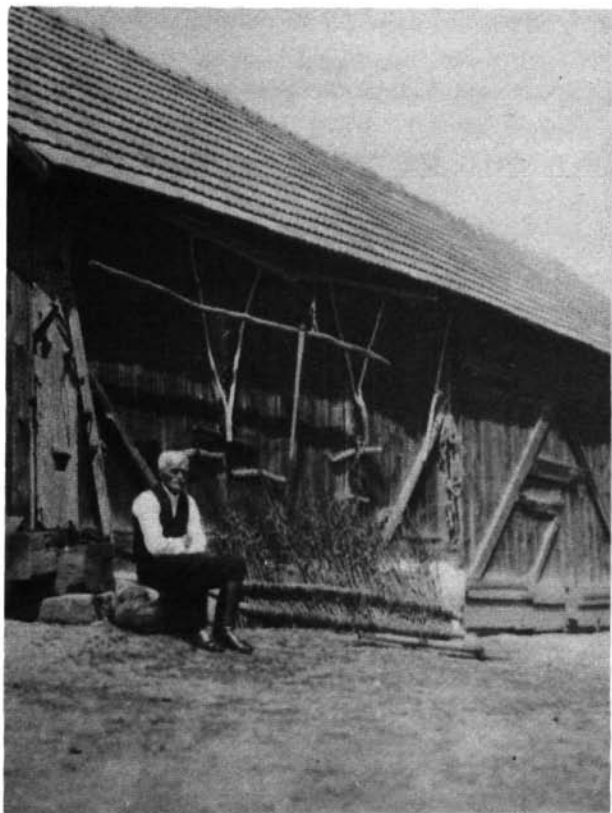
Világítani a kemence kürtőjéhez, kocikjához fektetett faforgácsokkal, *fáklyával* szoktak. Legjobb volt a *gyertyánfából* hasított, 50–60 cm hosszú *fáklya*, amit Domaházán még az 1900-as évek elején is használtak. Ugyanott *lyányfüzfőből*, *nagylevelű fából*, *iharfából* is csináltak világítani való forgácsokat. Először a kemencében *megpállították*, majd egy tőken a balta fokával veregetve megtörték, amíg szálakra hasadozott, aztán ismét a kemencén

44. kép. Boronafalazatú torkos csűrök. Bolyok, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

száritgatták. Másik kezdetleges világítóeszközük az olajmécses volt. Tök- vagy kendermagból *sutult* olajat töltöttek egy cserépedénybe, nyakas üvegbe, kicsinyke rongyot vagy kanócot lógattak bele és meggyújtották. A Hangony-völgyi falvakban *pisla*, *pisli* volt a mécses neve, Dédes, Csernely környékén *szegényke*, Bótán, Mercsén *fősvény* néven ismerték. Domaházán petróleumot is égettek nyakas tintásüvegből készített, parafadugón átbújtatott kanócu mécsesben, és az 1950-es években is fontak mellette az asszonyok. Viaszgyertyát csak a templomban égettek, otthon a faggyúgyertyát használták, amit az asszonyok maguk csináltak, vékony rongyot vagy kenderkócot forró faggyúba mártogatva. A villamosítás előtti utolsó évtizedekben (1920–1960 között) mindenütt a petróleumlámpa volt a legfontosabb világítóeszközük.

A gazdasági épületek közül a *csűrök* a legszembetűnőbb, legnagyobb építmények. Észak-Magyarország középső területének csűrjei – mint SELMECZI–KOVÁCS kutatásaiból ismeretes – alaprajzilag egységes formát mutatnak. Többnyire téglalap alaprajzúak és három szakaszra tagolódnak. A csűr közepén van egy tágas, átjárható folyosó, amit elől és hátul többnyire hatalmas méretű kapukkal zárnak le. Magasságukat úgy méretezték, hogy a kevés gabonával megrakott szekér beállhasson a csűrbe, a fedél alá. Az említett alaprajzi típus a Tarnától a Zempléni-hegységig mindenütt elterjedt, de a

45. kép. Deszkafalazatú csűr, előtte a gazda ünneplőben.
Sáta, Borsod m. Dincsér O. felv. 1939. NMF 83899.

Bán-patak és a Jósza völgyében inkább a kisebb, kétészleteres csűrök voltak többségben. Dél-Gömörben és Észak-Borsodban pedig szénatárolásra külön épület szolgál, a *rakodó*. Ennek nyugati határa éppen a Barkóság hevesi peremvidékével esik egybe.

A csűr egyes részeinek elnevezése és használati módja is mutat területi eltéréseket. A Barkóságban a csűr folyosót *szűrőnek* nevezik (*szűrőfalja*, *szűrőföggye*), mintegy azt bizonyítva, hogy egykor a cséplés, a szemnyerés színtere volt. Ezzel szemben a szomszédos észak-hevesi területen a cséplés, nyomtatás a csűrön kívül történt, s ott az épületnek a középső részét *csűrvidga*, *csűrhalja*, *szárazalja* néven ismerik. A csűr folyosó két oldalán levő rakodótér elnevezésé-

ben azonban a barkók is a Mátra-vidéki palócokkal tartanak, mert azt egyformán *csűragnak* nevezik. A Hangony–Sajó völgyétől északra elterülő gömri, borsodi vidéken a *csűrfiók* elnevezés ismeretes.

A barkósági csűrök egyik jellegzetes típusa volt a *torkos csűr* (44. kép), amit hagyományosan gerendafalazattal, a múlt században már gerendaváz *ravásfallal* építettek. Századunkban az is megfigyelt, mert a kőből, vályogból, téglából épített pillérekre épült csűrök és a gerendaváz, de deszkafalazatú csűrök (45. kép) léptek a helyébe. A *torkos csűr*nek az a sajátossága, hogy az alaprajza T betűre emlékeztet, mert a szerű udvar felőli bejárata elé épített *torokkal* a csűr folyosó lényegesen hosszabb lett. A torokhoz két oldalról pelyvatároló *fiók* csatlakozott, a tető leeresztett vége alatt meghúzódva. Padlásterét, amit *szűrőtoroknak* neveztek, nedvesen maradt takarmányok szárítására használták. A torokkal megnövekedett szerűn könnyebbé vált a gabona nyomtatása lovakkal és a kézicsép sem akadt folyton a gerendázatba. Századunk elején Ózd vidékén a korábbinál is jobban elszaporodott a „torkos” csűr típus, de a vagyonosodó nagygazdák, hatalmasra méretezett, hivalkodó csűrjeiket már nem fából építették.

A tetőfedés anyaga is gyors ütemben megváltozott a századforduló óta. Már a múlt század végén kezdett elterjedni a házilag gyártott cserépszindely, akkor még a gömri fazekasfalvakban égették. A putnoki és más közeli téglagyárak felállítására óta gyári cseréppel (*sindel*) fedik a tetőket, s az 1920–30-as években már a lakóházak többsége cseréptetős volt a vidéken. Szalmafedél – egyre fogyatkozó számban – a csűrökön, ólakon maradt meg az 1960-as évekig. Nagygazdák istállóik, juhhodályaik, csűrjeik befedésére is tetőcserepet vettek már az első világháború táján, s a két háború között (47. kép).

Szalmával a tetőfedés úgy történt, hogy a rozs szalmáját, a zsúpszalmát előzetesen kis kévékbe kötötték. Egy összmarék és két-három félmarék szalmát vettek minden csomóhoz. Ezeket a tetőfedő kévécskéket a Barkóságban (különösen nyugati és déli felén) *bábúnak* nevezik, akárcsak a hevesi palócok. A Sajó közelében viszont *matring* a neve (Center, Mercse, Bóta, Uppony, Sajónémeti, Sajópüspöki), mint Észak-Borsodban. Régebben a *matring* szó csak a Sajó vonaláig terjedt, de a szárazvölgyi ácsok, gömri kőművesek révén a Barkóság szomszédos falvaiban is meggyökeresedett.

Háromfajta zsúpkévért használtak tetőfedéshez: a visszatekert, s úgy megkötött *fejesbábút*, a *simabábút* és a párosan kötött *pendelyes- vagy szoknyásbábút*. Utóbbit az ereszhez, az elsőt pedig az *üstökhöz*, a tetőlélek kiemeléséhez használták. Legtöbb a *simabábúból* kellett, mert a sima szalmatetőt kedvelték, lépcsőzetes tetősíki fedelet nem csináltak. Kötözés közben egyengették, veregették a kévéket. Végül a tetőgerinc, az *üstök* réseit

46. kép. Juhakol a Sós tanyán. Hangony, Gömör m. Paládi-Kovács A. felv. 1963.

47. kép. Istálló és juhodály nagygazda portáján. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1961.

az eltilolt kender hulladékával, *pazderyával* betömködték és a felső kévesort a gerinccel párhuzamosan fektetett *csatlókkal* (karvastagságú, hosszú fákkal) lefogatták. A tetőoromra párosával rakták fel a V alakban összeállított, *ekelő-*nak nevezett dorongfákat is, egy méteresnél kisebb közökre egymástól. Ezeknek hossza kb. 1 méter volt és felső harmaduknál átütött somfaszögekkel fogatták őket össze. A zsűpfedél 15–20 évig eltartott, de 2-3 évenként javításra szorult.

6. TÁPLÁLKOZÁS

A felföldi magyar nép táplálkozási kultúrája jól elkülöníthető a szomszédos tájakétól. Legfőbb jellegzetességei közé tartozik a sok habart levesétel. A levesek között voltak ünnepi és hétköznapi ételek, sőt böjti étek is.

Emlékezetes böjti eledelük volt a barkóknak a *kiszi*. Zabarón és Domaházán mondták el, hogy farsang után az edényeket gondosan kimosták a zsírtól és negyven napig csak *kiszi*, *csóré* (juhsavó), író, savó kerülhetett a fazekakba. *Böjtfogadó szeredán* egy nagy, 10–15 literes cserépfazekat félig töltött a gazdasszony korpával. Ez régebben *gabona*- (rozs), utóbb már búzakorpa volt. Aztán vizet töltött a kisis fazékba és egy vászontörülközővel lekötötte az edény száját. Három-négy nap múlva, amikor a korpa már a víz tetejére került, megerjedt, megsavanyodott, leszűrték a levét. Utána felforralták, liszttel behabarták, a korpát pedig a moslékba dobták. *Kiszilével* századunk első felében még a barkó falvak többségében főztek kukoricadarát, s ezt az ételt *ciberének* nevezték. A *kiszi* vagy *ciberés fazék* századokon át minden böjti időszakban ott állt a kemence oldalában, egyik bemélyedésben. A 19. században kukoricadara helyett még köleskását főztek kiszilében. „Napokig rájártak” és a *kiszi* levét italként is fogyasztották. Főleg az idősebb korosztály szerette és a tüdőbajosokkal itatták. *Kiszínek* nevezték a barkók az almából, körtéből, szilvából főtt, habart levesételt is. Némely helyen Gömörben már csak erre emlékeznek.

A barkók heti étrendjében, amit szinte napjainkig betartanak, minden „tésztás napon” (ti. hétfőn, szerdán, pénteken) asztalra kerül valamilyen *lé* (leves). Vasárnap, ünnepnap elmaradhatatlan a húsleves. Népszerű ételek a savanyú, tejes vagy tejfölös habarással készült levesek. A *habarófát*, akár a barkó konyha egyik jelképének is tekinthetnénk! Kedvelik a salátából, sósakából, tökből főtt leveseket. Ez utóbbi téli étel és sütőtökből készül. A tök belsejét magostól leforrázzák, kicsit főzik, majd üledetni hagyják és leszűrik. Azután a lét felteszik főzni, híg rántást csinálnak rá, bezöldségelik, tojásos száraz tésztát főznek bele és kész a *tökleves*. Télen-nyáron szerepel étrend-

jükön a bablevés, amit *possajtott* (savanyú) káposztalével és tejfellel behabarva szeretnek. Amíg tart, birsalmaszeletekkel is ízesítik.

Közönséges étel a *kompéros lé* vagy *kompér leves*. A hámozott, felaprított burgonyát főzés után hagymás zsírral berántják, de jobban szeretik ennek is a habarással készült változatát. A *savanyú kukóslé* úgy készül, hogy a rántást vízzel felengedik, s amikor a víz forrásban van, az előzetesen felvert tojást beleszagattják, belekeverik. Aztán még kis ideig hagyják *buzogni* (forrni), majd leveszik a tűzről és ecettel ízesítik. A *kukót* (tojást) főképp az asszonyok használták tésztafélékhez, leveshez.

Kedvelt étel volt a *káposztalé* vagy leves. Karácsony böjtjén még ma is elmaradhatatlan a káposztalé *cepével*. Cepének nevezték (pl. Domaházán) az előregedett, aszalással hasznosítható *tinóru* gombákat (*Boletus edulis*, *Boletus regius*). A hordós káposzta levét vízzel felhígították, füstölt oldalast vagy szalonnaszeletekét raktak bele, s főzés után berántották. Nemcsak ebédre, vacsorára, de *früstök*re is szívesen megették. Nagy fazékkal főztek mindig, hogy több napig eltartson.

A *kásalé* régen köles, századunk elején pedig már rizskása leves neve. A hántolt rizst megfőzik, berántják, „jóféle borssal”, köménymaggal, paprikával fűszerezik. A *kolbászos lé* hasonló módon készül, füstölt kolbász hozzáadásával. A *kaszalé* aratás, szénakaszálás idején nagy darab füstölt húsból főtt, tejfellel behabarva fogyasztott étel.

A *csirke leves*, a *lúdhús leves* ünnepeken kerül az asztalra. Petrezselymet, sárgarépat, zellert, karalábét tesznek bele és a jóféle borsot sem felejtik ki belőle. *Bordás csíkot*, azaz szövőbordán sodrott csigatésztát csak lakodalom alkalmával tettek bele. Íratlan szabály szerint keresztelőre *metéltke* (hosszú metélt), lakodalomra *bordáscsik*, halotti torban *kocka tészta* való a húslevesbe.

Gyerekek, asszonyok szeretik a cukorral édesített *tejlevest*, amibe vékony laskára vágott gyúrt tésztát, *csíkot* főznek.

Pásztorok, favágók, szénégetők szoktak maguknak főzni a szállásukon *bográcsost*. Szabad tűz fölé függesztett, kifelé hajló peremű vasbográcsot használtak a főzéshez. A *bográcsos* többnyire juhhúsból, ritkábban marhahús vagy sertéshúsból készült, amihez *kompér*, só és paprika járult.

Nélkülözhetetlen volt a barkók táplálkozásában is a kenyér. Hagyományosan rozslisztből készült. A Barkóság legbelsejében, elzárt, belső falvaiban (Domaháza, Gesztete, Zabar, Cered) csak az első világháborút követő években tértek át a búzakenyérre. Azonban a gazdasági válság és a II. világháború idején sokan sütöttek kenyeret tisztán kukoricalisztból. (A kukoricalisztet előző este leforrázták, s hogy a kenyér szét ne essék, rozslisztből kevert tésztával kenték be a tetejét *kiszakítás* után.) A rozs vagy *kétszeres* (búza és

48. kép. Tojástartó kobo szalmából. Csokvaomány, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

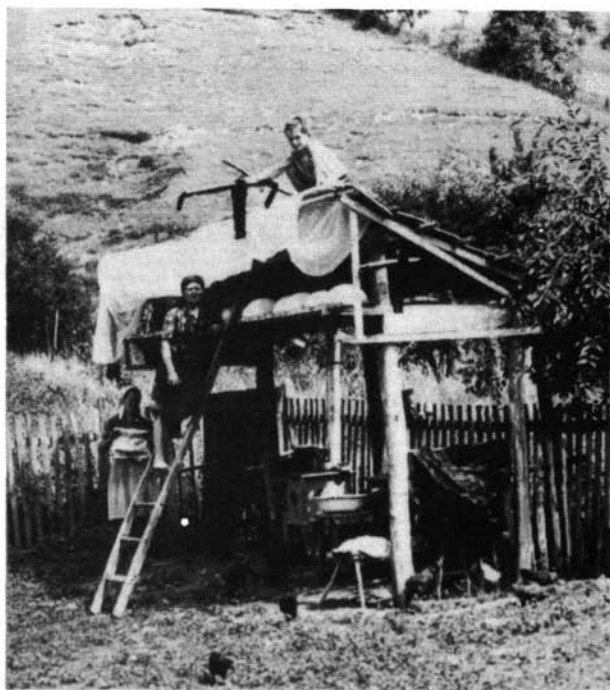

49. kép. Kenyértartó kosár, benne házi kenyér. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

rozs keveréke) lisztjéhez *kompért* nem szoktak tenni, viszont a szegényebbek gyakran keverték a rozsliszthez 1/3-os arányban árpalisztet vagy kukoricalisztet. A búzalisztből sült kenyér gyorsan szárad, ezért általános gyakorlat szerint főtt burgonyát szoktak a liszthez hozzáadni.

A kenyér tésztáját *párral*, *kovással* kelesztették. A *pár* úgy készült, hogy korpát forráztak, hozzá egy kilónyi kenyértésztát csipdestek, majd a két anyagot összedolgozták. A *párt* apró csomókba tömörítették, majd száradni egy lapos kosárba, a *pártartóba* terítették el, amit felakasztottak a gerendára. Sütés előtt langyos vízben feleresztették ezt a kovászoló anyagot és szitán átszűrték, hogy a korpa ne juthasson a kenyérbe. Egyszerre 4-5 sütésre elegendő *párt* csináltak. Hasonló módon készült a *morzsóka* is, ami liszttel apróra dörzsölt *kovász*. Ennek anyagát a kenyértésztából vették ki sütés előtt. A századfordulón már egészen közönséges kovászolóanyag volt. Kovászról mindenki maga gondoskodott. Kölcsönkérni nem illett, s ahol tehén ellett, nem is adtak ki a házból semmit, „nehogy elvigyék a tehén hasznát”.

A kenyeret régebben a kemence földjén sütötték, de a két világháború között már igen elterjedtek a vaslemezről készült, hullámos oldalfalú tepsik is. Bevetés előtt a kenyértésztába hüvelykujjával keresztet rajzolt a gazdasszony. A kenyeret a *komrában* – jobb gazdánál a *gabonásban*, *hambárban* – tárolták a *kenyértartó léckán*. (Lécekből készült rács, gerendákra felfüggeszt-

50. kép. Gomolyaszárító állvány. Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1963.

ve.) A kenyérsütés napja hagyományosan a hétfő vagy a kedd volt. Mindig sütöttek *cipót* is, amit a koldusoknak szántak (*isten kenyere*). Legelőbb – még a kenyér bevetése előtt – sült ki a kenyértésztából készült *lángos*. Hamarabb kisült a *vakaró* is, amit a maradék tésztából (azt elterítve, tetejét késsel kockásra vágva) sütöttek meg.

A megszegett kenyeret szalmából fonott, fedeles kosárban tartották. Ennek helye az asztalon, esetleg egy ládán vagy lócán volt.

Amikor váratlanul kenyér nélkül maradtak, lepénykenyeret, *bodakot* sütött a gazdasszony. Sokszor a lisztjük fogyott ki, örletni kellett, s a szegény asszony hátára kötött batyuban vitte a malomba az örölni valót. A kisgyereket ilyenkor az alábbi mondókéval nyugtatgatták:

„Csicsij baba, nincsen papa (kenyér)

Elment anya a malomba.”

A *bodak*, *sós bodak* rozs- és árpalisztból készült minden kovászolás, dagasztás, kelesztés nélkül. A szobai kemencében vagy a *kocikon* a hamuban sült ki.

Jó ujjnyi vastagságú, 20–25 cm átmérőjű, kerek lepény volt. Újabban már szódabikarbónával is készítették. Legtovább a cigányoknál maradt meg (Arló, Domaháza, Péterfala).

Laktató ételek voltak a különböző kásák. Szerették, sőt századunk elejéig a lakodalmi étrendben is szerepeltették a *juhhúsos köleskását*. Ma már csak halvány emléke él a köleskásának, de a *kukoricakásaé* annál élénkebb. A kukoricadarát forró, tejes vízbe szórták, s mikor a víz elfőtt, tejjel engedték fel, „szaporították”. Zsírozva, tejjel vagy cukrozva fogyasztották. Századunk elején csemegének számított még a *főtt búza* is. Egy éjszakán át ázni hagyták a búzát langyos vízben. Ez idő alatt a búzaszemek megduzzadtak. Másnap megfőzték és cukorral, mákkal meghintve fogyasztották. Ugyanilyen csemege volt később – szinte napjainkig – a mákos, cukros főtt kukorica.

A babot, lencsét nemcsak levesnek főzték, hanem sűrű pépnek össze-törve is kedvelték. A *törött babot* szalonna- és kolbászdarabkákkal, zsírral meghintve fogyasztották. Sokféle *ganca* készült burgonyából és kukoricalisztből. A *kompérganca* úgy készült, hogy a hámozott, főtt burgonyához lisztet kevertek, s tovább főzték, „amíg jól összerotyogott”. Manapság hagymás zsírral meghintve fogyasztja az idősebb korosztály. Régebben mákos, túrós, tejfeles gancát is ettek. A pépet nem szaggatják ki, hanem szétterítik a tányérokra. A *kukoricaganca* finom kukoricalisztből készült, amit vízben vagy tejben főztek. A gyerekek ezt is cukorral, mákkal, lekvárral ízesítve szerették. *Buktának* akkor nevezték ezt az ételt, ha evőkanállal kiszaggatták a cseréptál szélére (kompérbukta, kukoricabukta). A buktát a gömöri barkók, s a domaházi juhtúróval (*keseű túró*) ízesítve kedvelték.

A burgonyával készült *haluskát* Ózdon és a bányatelepeken *trapacska* néven ismerik. Domaházán, Sikátorban *vízenkulyogó* a neve, s apróra vágott párolt káposztával, vagy juhtúróval ízesítik. Ez az étel úgy készül, hogy a burgonyát nyersen megreszelik, sőt, lisztet tesznek hozzá, fakanállal kikeverik és forró vízben szaggatva főzik ki. Számos tréfás neve ismeretes még a borsodi – észak-hevesi tájakon (*nyögvenyelő, uccurajta, gaggancs, szálkáshaluska, bányász-haluska*).

Egy másik jellegzetes, burgonyából készült étele az Ózd-vidéki népnek a *tócsni*. Ennek alapanyaga is reszelt burgonya, lisztel összegyúrva, borral, fokhagymával ízesítve, amit forró zsírban sütnék ki ropogósra. Több helyi elnevezése van a krumplilángosnak (Sajónémetiben *dragus*, Sajómercscén *fityegő* a neve). Anyaga főtt burgonya, lisztel összegyúrva, amit tányér méretűre elnyújtva a tűzhely vasplattniján sütnék meg, és zsírral megkenve, megsózva fogyasztanak.

51. kép. Vajköpülés. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

52. kép. Leveses rátó kantárba nelyezése. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1962.

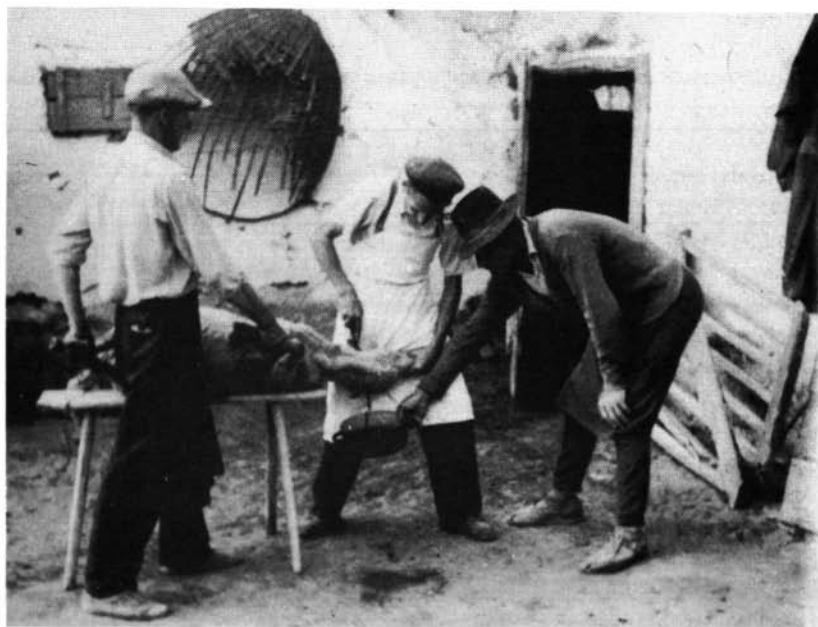
Kukoricalisztból készült „süteményük” volt a *görhe* vagy *görhő*. A lisztet előbb tejjel forrázták, azután kevés rozslisztet kevertek hozzá és berakták a dunna alá, „hogy édesedjék”. „Új házasok szerelmével édesítették a görhét, meg a málét.” Amikor kevergették, kérdezték egymástól, hogy „kinek a szerelmét keverjük bele”, s megnevezték az új menyecskéket („a Pikó Borisét, a Tuza Marisét”). Mikor kimondták a neveket, a „szájukat is csucsorították hozzá”. A tésztát a tepsiben vagy elnyújtották és csak a sütés után darabolták fel (ez volt a *málé*), vagy kezük között formálták pogácsa alakúra. A rangosabb *görhebogácsa* úgy készült, hogy a kukoricaliszthez cukrot, zsírt adtak, összegyúrták és pohárral kerek formára kiszaggatták. *Bogácsát* rozs- és búzalisztből is sütöttek. Vagy káposztalevélre helyezve, s akkor *harasztoncsinált*-nak nevezték, vagy a kemence előtti padkán, hamuval betakarva. Ez volt a *cigány bogácsa*. Közkedvelt a zsíros, *tepertős bogácsa* is, amit vastepsiben sütnék, akárcsak a *lepényeket* és a kenyeret. Kenyértésztából rendszeresen sütöttek *gubatésztát* is, amit vékony ágakba sodortak és a tepsibe tekergettek nagy gonddal. Felaprítás után leforrázva és mákkal, túróval meghintve készült

a *mákosguba*, *túróguba*, amit tréfásan *gunárnyak*nak is neveztek (Péterfala, Domaháza, Hangony).

A főtt tésztaételek az ünnepek, böjtök táplálékai között is szerepelnek. Nagypéntekre minden barkó asszony habart babot és mákosgubát talált még az 1950-es években is. Karácsony estéjén – az egész napos böjt után – a káposztaleveshez szintén *túrós*- és *mákosguba* társult, esetleg *mákoscsík* (*laska*) szerepelt a vacsora étrendjén. A főtt tészták választéka az utóbbi évszázadban a *derelyével* (barátfül), *gombóccal*, *nudlival* (tréfás neve *angyal-bögyörő*) gazdagodott. A gombócot, derelyét lekvárral, túróval töltik meg, tálaláskor meghintik prézlivel, cukorral.

A kalácsok, sütemények közül a *morványt* kell első helyen említeni. Fonott, kelt tésztából sült kalács, általában díszítés nélkül. Hosszúkás, ellipszis alakú, közepén is telt kalács. Egyes falvakban tésztából készült csíkot, csillagot, szívet tettek rá, „ha lagziba sütték”. Súlya átlagosan 6-7 kg volt. Legnagyobb morványt mindig a menyasszony keresztanyja sült. Abroszba kötve vagy hátikosárban a hátukon vitték a lakodalmas házhoz. *Morvány* néven a Karancs és a Sajó folyó, illetve a nyelvhatár és a Mátra–Bükk gerinc által határolt területen ismeretes. A *mákos fentőt* főleg karácsonykor sütötték (Domaháza, Hangony, Csernely). Úgy készült, hogy finom kelt tésztából hosszú szalagokat vágtak, s azokat csiga alakban tányér nagyságúra összehajtogatták. Tepsiben megsütötték, s aztán forró tejben áztatva, mézzel, mákkal, cukorral ízesítve fogyasztották. Közkedvelt sült tészta volt még a sokféle *lepény*, a *kürt* vagy *türt*, és a *patkó*. A kött túróslapény (készült káposztás és krumplis lapény is) nagy kerek tepsiben sült. A lekváros lapényt tésztából vágott csíkokkal „berácsozták”. A *mákos*-, *lekváros*- vagy *dióskürt* (pesti néven beigli) tésztája úgy készül, mint a morványé. Este bekovácsolják, dagasztják, kerekre elnyújtják, tölteléket terítenek rá, és becsavarják hengeresen. A *patkó* a formájáról kapta nevét. Dióval, mákkal, lekvárral töltik azt is. Lakodalomba és *poszrik*ba vitték a szép, fonott pereceket is. A *perec* ugyanabból a tésztából sült, mint a morvány.

A *rétes* finom búzalisztból készül, tésztáját olyan vékonyra húzzák ki, „mint a hagymahártya”, aztán meleg zsírral fecskendezik, s behintik túróval, tesznek bele szilvát, *maruzsa* szőlőt, sőt olykor cseresznyét, almát. Összecsavarva, a tepsiben „kerekre hajtva” sütik meg. A palóc és barkó vidék jellegzetes süteménye a híg ostyatésztából sült ostya, helyi néven *mónárkalács*, *mónárpogácsa* (Borsodnádasd, Arló, Sajóvárkony). Nemcsak karácsonykor készült; a módosabbaknál minden vasárnap. Régen az asszonyok ajándékba kapták a két hosszú vasnyéllel ellátott, két korong alakú vaslapból álló ostyasütőt, amit harapófogóhoz hasonló módon szorítottak össze használat köz-

53. kép. Juhvágás. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A.
felv. 1963.

ben. Századunk első felében még a barkó konyha tartozéka volt ez a vas-eszköz. Farsangi sütemény volt a *herőce* (forgácsfánk). Finom liszthez tojást, cukrot, tejfelt, egy stampedli rumot kevertek és összegyúrták. A tésztát elterítván derelyemetszővel csíkokba vágták, majd forró zsírban kisütötték és porcukorral meghintették.

54. kép. Evőkanál fából, a nyél végén kereszttel. Sajópüspöki,
Gömör m. Déri Múzeum, Debrecen.

Húsfélék közül a juhnak és az *apróléknak* (baromfi) volt mindig nagy keletje. Az aratók kedden, csütörtökön és vasárnap csirkehúst kaptak ebédre. (Részes aratóknak hetente kétszer adott ebédet a gazda.) Paprikásan, tejfelesen elkészítve szeretik a csirkét ma is. Juhtartó falvakban csépléskor birkát vágtak. *Gulyásos* leves készült belőle, amihez túrólepény járult. E században már inkább *pampuszkát* (fánkot) tettek az asztalra. A juhhúst szeretik elkészíteni paprikásnak és sültnek is. *Kendőlakáson* (eljegyzés) szintén elmaradhatatlan volt a sült juhhús. Búcsú sem eshetett meg birkahús nélkül. Erre az alkalomra *kezes bárányt* neveltek a juhot nem tartó családok is. Húsvétra csak a tehetősebbek szoktak egy-egy *genge báránt* levágni.

A birkahús fogyasztásának fő időszaka október elején kezdődött és a december elején meginduló disznóölésekig tartott. Az I. világháború előtti nagycsaládok minden két hétben levágtak egy-egy mustra juhot. Az „elválakozások” után megcsappant létszámú családok a két világháború között *bandába* álltak és minden vasárnapra másik juhsgazda vágott egy-egy juhot, amiből minden tag kapott 2-2 kg húst a *soros vágótól*. Domaházán még 1962-ben is 7 *közvágó banda* volt. Századunk elején főzték még kásába is (a köleskását csak juhhússal szerették), újabban inkább káposztába főzik, de töltött káposztában is kedvelik a juhhúst. A combhúst megdarálva, disznóhússal keverve kolbászba is töltötték. Régebben a *boncahúsát* (comb) füstölve tárolták, télen pedig fagyaszta.

A disznóhúst igen szerették a barkók nagy darabokban megfőzni levesben, régiesen *kövesztetni*. Főként káposzta- és bablevesben főzték meg a füstöléssel tartósított disznóhúst. Marhahúst régen csak lakodalmak alkalmával fogyasztottak megfőzve. Disznót a legszegényebb családok is öltek egyet évente. A régi módos nagycsaládok egyszerre kettőt vágtak. Juh- és disznóvágáshoz minden faluban számosan értettek, s ezek a parasztböllérek szívesen vállaltak munkát másoknak is. A disznót napjainkig szalmával pörzsölik (forrázni nem szokták), majd széles pengéjű késekkel kaparják tisztára a bőrét. Rövid nyelű kis baltával és *bontókéssel* bontják fel. Általában a disznó hasát végigvágva kezdik a bontást, és a disznót két félbe vágva viszik be a házba további feldolgozásra. Hátán csak tanult mesterek hasítják a disznót, ha *orját* vesznek, s ilyenkor egyben hagyják a *karajt*. A vért abárolják és megsütve fogyasztják. *Véres hurkát* számos helyen készítenek. A *fehér hurkába* rizst vagy gerslit (árpakását) tesznek, de a háborúk idején köleskását és kukoricakását töltöttek. (A *gersli* a vidék kis malmaiban hántolt árpa volt.) A legnagyobb hurka közismert neve *pálanyja*. A végbélhurka neve *komahurka*.

A szalonnát sózással, füstöléssel tartósítják, füstöletlen fehér, sós szalonnát nem hagynak. Az *abárolt szalonna* rövid ideig tartó csemege. Száza-

dunk elején a szalonnát oldalakban hagyták meg, és a házipadláson felakasztva tárolták. A zsirnak valóról a bőrt leszedték, mert kellett a kocsonyához, s nem szerették a bőrös *tepertőt*. Régen féltényérnyi nagyságúra vágták a zsirnak való szalonnát, az utóbbi évtizedekben már csak a diónyi méretű *tepertőt* kedvelték. Kisütés előtt a zsirnak való szalonnát nem főzték.

Századunk elején még csak a módosabb családok csinálták *disznósajtot*. Tölteléke fejhús és szalonna, apró hulladék bőrök és zsirtalan hús, a szív és (helyenként) a vesék. Fűszere a fokhagyma, a fekete- és szegfűbors, a paprika, só. Alaposan kimosott gyomorba (*pucúr*) töltik, majd kb. 30 percig főzik. Ezt követően deszkák között, kövel nyomatva préselik, végül a füstre teszik.

A táplálkozás rendje az évszakokhoz igazodott. Télen csak kétszer érkeztek naponta, reggel és este. Bőjti időben viszont a *früstköt* szokták elhagyni. Csak nyári „dolog-időben” érkeztek háromszor. Az utóbbi 4-5 évtizedben a háromszori étkezés egész évben általánossá vált, de a falusiak télen még mindig reggel és este főznek. Ebédre a maradékot találják fel. Nyáron viszont *délebédet* főznek. Régen a gazdasszony gondja volt, hogy kivigye az ebédet déli harangszóra a határban dolgozó munkásoknak (aratók, szénakaszások, -gyűjtők).

A régi nagycsaládok táplálkozási szokásaihoz tartozott, hogy az asztalhoz csak a férfiak ülhettek le. Közös tálból érkeztek fakanállal. A menyecskék férjük háta mögött állva, hosszabb nyelvű fakanalakkal merítettek a tálból, és az asztaltól elfordulva vették szájukba az ételt (Cered, Óbást, Domaháza, Zabar). A gyerekeknek a szoba földjére tettek le egy teli tálat. (Némely családban öt házas fiú élt a szüleivel, a feleségével, és mindnek volt 2-3 *apros* gyereke!)

Meghatározott rendje volt az ünnepi táplálkozásnak. Századunk elején a lakodalomban húsleves, főtt hús, majd káposztás hús és rizskása volt az ételek sorrendje. Ezt követték a kalácsok. Az 1960-as években a húsleves és a főtt hús maradt, a morvány és a túrós lepény mellett azonban már a torta is megjelent, s töltött káposztával, sült hússal váltották fel a káposztás húst és a rizskását. Újévkor savanyú babot, disznóhúst esznek, s kukoricát vagy vadkörtét főznek csemegének. (Babot azért, hogy sok pénzük legyen.) Szárnyast nem szabad újévkor ölni, „mert elszáll a szerencse.” A két ünnep között viszont nem szabad hüveselyeket főzni, nehogy *kilisesek* legyenek. Farsang vasárnapján húsleves, hús, pampuszka, *hetfőjén* bableves füstölt hússal és kaláccsal, keddjén húsleves, kolbász, oldalas szerepelt az étrendben. Búcsúba menők szalonnát, tojást, túrós lepényt, lekváros- és mákospatkót vittek magukkal a *szentkútyi tarisnyában*.

*Poszrik*ba a keresztanya 8 fonott morványt, 4 túrós, 4 lekváros lepényt, 9 mákos patkót, 20 fonott peracet vitt Borsodnádásdon az 1920–30-as években. Ennyi kalács kétszerre sült ki a kemencében. Két asszony vitte. Négy-négy morványt és 10-10 peracet kötöttek fel a hátukra abrosszal. A többit a kezükben vitték. Levest itt nem adtak. *Rátottát* szoktak vinni egy rózsás cseréptálban, azt *poszrikos kendőbe* kötötték. Bort is adtak hozzá egy üveggel.

A barkók előtt nagyon becses a csorgókutak vize, s a jó vizű forrásokat mindenütt számon tartják. Bent a falvakban ásott, *köprüvel* bélelt (középen üreges fatörzs) kútjaik vannak. *Ravást*, *mocsolyaravást* csak akkor tettek a köprü fölé, ha az idők folyamán feltöltődött az udvar, a kút környezete. Több falu közepén látható messzi forrás vizével vezetéken táplált csorgókút, amit közmunkával építettek. Erdőmunkán előfordul – különösen tavasszal –, hogy cserfát csapolnak meg, s kicsurgó levét, a *bozát* isszák. Télen a favágók gyakran olvasztottak maguknak vizet hóból. Nagy *csóbikát* (hógolyót) görgettek a *kolyiba* előtt fekvő vályúhoz, ráállították a végére és tüzeltek mellette. *Csevice* (szénsavas) forrás Csernely, Ajnácskő határában volt, vizüket távolabbi falvakba is hordták. Az ivóvizet *kossóban* (cserépkorsó) tartották. A marhának *rocskában* (favödör) vagy *dézsában* (két fülén botot átdugva) hordták jeges téli napokon a vizet.

A Barkóság nem bortermő vidék. Közelében Putnokon, a Bán-völgy alsó szakaszán, Ajnácskőn volt honos a szőlőkultúra. A legtöbb bort Eger környékéről hozatták, ha búcsú vagy lakodalom közeledett. Megszokottabb szeszese itala volt e táj népének a *pálinka*. Szilvából és vadgyümölcsökből főzték. Uppony híres volt jó sompálinkájáról, az arlóiak, borsodnádásdiak pedig vadkörtéből főzték a pálinkát. Kijárt a pálinka az aratóknak, cséplőmunkásoknak, s egy-egy jó vásár után pálinka volt az *áldomás* is.

7. NÉPVISELET

A Barkóság egykori népviselete ismeretlen és források hiányában ma már csak nagyon töredékesen rekonstruálható. Nem rajzolható meg biztonsággal az elmúlt száz évben lezajlott sok viseleti változás sem. Az 1950–60-as évek fordulóján élt nagyidejű emberek már csak elbeszélésből tudták, hogy a jobbágyvilágban élt elődeik még borotváltatták a fejüket, s csak elől hagytak hosszú *üstököt*. Az 1867-ben HUNFALVY János által szerkesztett monográfia a gömöri „palóc” férfiak körében három hajviseletet talált jellemzőnek. A fiatalok akkoriban divatos körhaját, a többiek nyírott rövid haját vagy pedig erősen zsírozott, ágakba font hosszú haját viseltek. Ezek közül a 19. század végére a nyírott rövid haj vált általánossá. Szakállukat a barkó férfiak a múlt században is borotválták, de a bajusz viselete csaknem kötelező volt.

Nyáron a férfiak szalmakalapot, télen báránybőrből vagy asztrakánból készült sapkát hordtak. Fekete posztókalap többfajta volt. A kondások keskeny karimájú, kúpos tetejű kalapot viseltek, amit KOMORÓCZY szerint Gömörben *süvegnek* neveztek. Egyfajta *perge kalap* látható azoknak az egyházasbásti férfiaknak a fején, akiket PÁPAI Károly fényképezett a századfordulón (55. kép). A gulyások, juhászok nagy karimájú, zsinóros kalapot hordtak. Kisnemesi falvak legényei ünnepen páva- vagy tűzoktollal, árvalányhajjal, virágbokkrétával díszítették kalapjukat, de a házas embereknek nem illett bokkrétát viselniök. Kivéve a pásztorokat. A juhászok napjainkban is *tojút* (fácántollat, vadkacsatollat), a gulyások inkább vaddisznósörtét tűznek a kalapjukhoz. Hétköznapiakon kendervászonból varrt, derékszőgű darabokból összeállított, rövid derekú inget hordtak. Ennek nyaka pánttal volt szegve. Szatyínggal, e században pedig már gombokkal záródott. Két ujjá bő szárú volt, s hogy a munkát ne akadályozza (pl. fejés, takarmányozás alkalmával), a belső oldalára varrott *szatyínggal* a nyakukba kötötték fel. Az ünneplő ing eleinte szintén borjúszerű volt, csak a századfordulón terjedt el a kézelős, galléros ingszabás. Ennek hónaljbetoldása (*páha*) is volt, s az anyaga többnyire gyolcs-

55. kép. Férfiak vasárnapi öltözetben. Egyházasbást, Gömör m.
Pápai Károly felv. kb. 1900-ban, NM F 1926.

vászon. *Vászongombokkal* záródott, nyakát, két kezelőjét és mellét fehér hímzéssel készült „rozmaring” díszítette. Lakodalmak, búcsúk alkalmával az 1930-as évek elejéig hordták ezeket a díszes vászoningekeket. Kézelős vászoningekeket csak a parasztok, bányászok, gyári munkások viseltek. A pásztorok mindvégig, az 1940-es évek elejéig, a lobogós ujjú, slingelt ingeket hordták.

Századunk elején nyári vasárnapokon a Barkóság egyes részein (Medves-alja, Erdőhát) a házas férfiak rövid selyemnyakkendőt kötöttek, és *ólomgombos mellényt* vettek magukra (55. kép).

A bőgatya a Barkóságban is az 1930–40-es években ment ki a divatból. Az 1940-es évek elején még a legtöbb faluban akadt egy-egy idős férfi, aki

haláláig hordta. Sajóvárkonyon a vászongatyá egy-egy szára négy szélből készült. Domaházán csak az ünneplő gatyát szabták nyolc szélből, a mindennaposat (*húsoló*) 6 szélből varrták. A pásztorok azzal különültek el, hogy 12 szél vászonból készült bőgatyát viseltek. Pamutos vásznat vagy gyolcsot csak az ünneplőhöz használtak fel, s csak azt szokták díszíteni. A bőgatyá térden alul ért, éppen csak eltakarta a csizmaszár peremét. Szárait alul *kirojtották*, s a rojt fölött közvetlenül *borsókával* (aszúrozással) díszítették. A nagycsaládban élő barkók az ingekbe, gatyákba, női ingvállakba és alsóruhákba veres pamuttal kivarrott betűket, a tulajdonos kezdőbetűjét használták tulajdonjegyként.

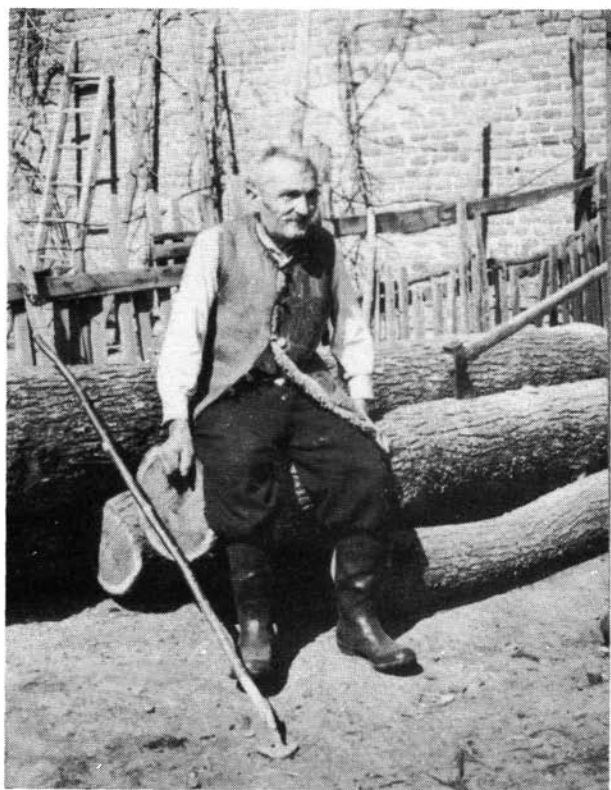
A sűrűn beráncolt gatyát ünnepen és hétköznap is köténnyel viselték. Századunk elején még pamutos fehér vászonból készült, szőtt csíkokkal, aszúrozással, slingolással díszített, alul kirojtzott, keskeny kötényeket viseltek ünnepen. Ennek neve a Medvesalján *kecele*, a Hangoly-völgyben *kötő* vagy *surc*. A földműveseknek munkanapokon is elmaradhatatlan viseleti darabjuk a kötény. Régebben a házivásznat feketére, zöldre festették, s ezt a széles kötőt *gangának* nevezték. Az utóbbi 40–50 évben gyakran kékfestőből varrják, s elterjedt a mellet is takaró *mejjes kötő*. Ezt már inkább *surc*nak nevezik.

Télen csizmanadrágot (*lábravalót*) húztak fel, ami többnyire fekete posztóból készült. A dél-gömöri juhászok kék színű, ún. *cipcer* posztóból varrott, szűk nadrágban jártak. A sujtásos, ellenzős, szűk *magyar nadrág* sötét-kék vagy fekete posztóból készült, ritkábban a barna és szürke árnyalatai is feltűntek. *Lajb*juk (mellény) ugyanabból az anyagból készült, és „magyar módra” volt zsinórozva (Hangony, Szentsimon). A *gombos kislajbit* a melle részén két-két sorban apró, „sisakos” rézgombok díszítették. Még a lajbi hátára is jutott belőlük. Bőmadrágot csak a juhászok hordtak, szárai a csizmán kívül eresztve bokáig értek.

Lábbelit nyaranta nem sokat koptattak. Vásárra, búcsúba menet is vállukon vitték a csizmát. Szívesebben jártak mezítláb a poros utakon. A férfiak nyári lábbelije volt a *saru* és a *bocskor*. Domaházán az I. világháborúig viseltek sarut, de már csak az akkori öregek. Ennek formája sem az elbeszélésekből, sem REGÜLY 1857-ben kelt feljegyzéseiből nem állapítható meg. (Talán inkább rövid szárú, könnyű, csak talpból és szíjakból álló lábbeli volt, s nem csizmához hasonló hosszú szárú.) Annyi bizonyos, hogy a rimaszombati vargák készítették, ezért *varga sarunak* is nevezték. Annyira elterjedt, jellegzetes lábbelije volt a Rima-völgyi, dél-gömöri református magyarságnak, hogy a barkók *sarusoknak* csúfolták őket. A barkók inkább a maguk gyártotta *bocskort* viselték. Ennek hegyes orra volt, az öltése kívül haladt és a *bocskorszíjat* a boka köré csavarva kötötték fel. Használt csizmaszárból varrták, s csupasz

lábukra felhúzva hordták az aratók és a *tallót* (tarló) legeltető pásztorok. Erdőbe, *gazba* csak csizmában, később bakancsban mehettek be, mert az erős tövis a bocskor talpát is kilyukasztotta volna. A bocskorhoz és a század elejétől fogva elterjedő bakancshoz sokan (nemcsak kondások) hordtak oldalt fűződő lábszárvédőt is. Az ózdi és nádasdi üzemekben dolgozó gyári munkások otthon és mezei munkára is hordtak fapapucsot (bőr felsőrésszel) és fatalpú bakancsot. Egyébként a férfiak papucsot nem viseltek.

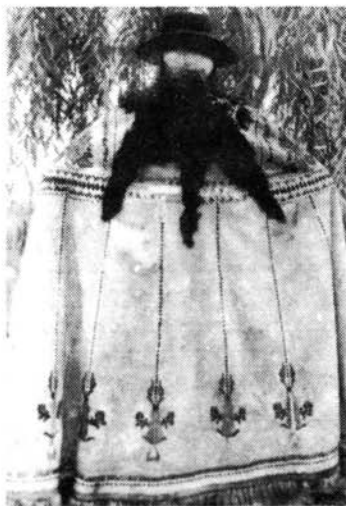
Századunk elején a Barkóságban a hátul varrott, kemény szárú *csizsma* volt divatban. Férfiak és nők egyaránt fekete színű csizmát hordtak. Az idősebbek puha szárú csizmát vagy *botost* (nemezcizmát) húztak, hétköznapi is abban jártak. Módosabb nemesi falvakban a jobb gazdák legényfiait, a gangosabb juhászok díszes ünneplő csizmát viseltek. Ennek a sarka hátul sárga

56. kép. Idős férfi bekecsben. Bolyok, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1959.

57. kép. Rimaszombati szűr. Domaháza, Borsod m. Dincsér O. felv. 1939. NM F 89953.

58. kép. Cifra bunda. Sáta, Borsod m. Dincsér O. felv. 1939. NM F 83888.

csicsó szöggel volt kiverve, és vassarkantyút verettek rá. A csizmaszár felső szélét ún. *huszár szegély* díszíteték. Elöl *magyar bevágás*, alatta ezüst bojt volt a csizmaszáron. Lakodalmak, bálók idején a díszcsizmákra nagy taréjú, pengő sarkantyút is vertek.

Felsőruházatukhoz tartozott az *ujjas*, a fekete vagy kék posztóból varrott, gazdagon zsinórozott rövid kabát. Gallérját bárányprémmel borították. Gömörben a mellényre panyókára vetve, télen felöltve viselték a *dókát*, a *dolmányt* és a *spencelt*, a rendesen sötétkék vagy fekete posztóból varrott, zsinórozással, pitykével díszített, rövid, ünneplő kabátokat. A *bekecs* elől gombolódó ujjatlan mellény báránybőrből. Ma is megszokott öltözet, kivált az idősebb férfiak ragaszkodnak hozzá (56. kép). Többnyire sötétsárga színű, több-kevesebb zöld-piros bőrrátéttel díszítve. Századunk elején a *bekecs* bal oldalt záródott, nem középen. Az 1940-es évek elejéig hordták a *csuha* vagy *csuhuj* néven ismert szűr. Gömörben a legdíszesebb szűr a barkók hordták, hímzéséről *rózsás csuhának* nevezték. Hangony környékén, Domaházán a parasztok barna, a pásztorok fehér csuhát hordtak. Arló, Borsodnádasd környékén a kondásoknak fekete csuhájuk volt. A szűr alját minden szűkebb tájon

más színű posztóval szegték be: Zabaron késsel, a Rima völgyében feketével, a Hangony völgyében vörössel. FINDURA Imre jegyezte fel 1885-ben, hogy a hangonyiak „évszázadok óta viselik a vöröset, s annak még csak más színárnyalata sem becses közöttük”. A barkók főként a rimaszombati és a putnoki szűrszabóktól vették a csuhákat. Bélapátfalvára és környékére az egri szűr jutott el, ami cifrább volt a rimaszombatinál. A csuha lábszárközépig ért, gallérja a hátat csaknem teljesen betakarta, két ujjá be volt fenekelve (57. kép). Tudomásunk szerint a barkók *gubát* nem viseltek. Ezzel szemben a szomszédos borsod–gömöri reformátusság (Bán-völgy, Rima- és Sajó-völgy, Szárazvölgy) igen kedvelte a fekete *fürtös gubát* piros szegéllyel. Bántapolcsány református kismenesei szűrt hordtak, s mivel még néhány évtizede is „nemzetes úrnak” szóltatták magukat, „szűrös urak”-nak gúnyolták őket.

Nagyra becsült, értékes ruhadarabjuk volt a barkóknak a *bunda*. Ezt is az 1940-es évek közepéig hordták. Legtovább a juhászok őrizték meg. A gömöri, borsodi kis mezővárosokban élő szűcsök munkája volt, hagyományosan magyar juhok „bundájából” varrták. A fehér juhászbunda bokáig ért, ujjai nem voltak (58. kép). Nyakába, hátára fekete báránybőrt vagy asztrakánt varrtak, felső harmadát elől-hátul színes fonállal himzett nagy rózsák díszítették.

A férfiviselet tartozéka volt a *binkós* (bunkós) bot, a *gancsos* (göcsörtös) bot és a bőrtarisznya is. Vásárba, városba menet, de a „törvény elé” sem indultak volna el bot nélkül. A sokat vásároló domaháziai és medvesaljai az 1950-es évek végéig megtartották ezt a hagyományt. Ma már csak a pásztorok tartanak ki a botok, kampósbotok és az özkörömmel, sallangokkal díszített bőrtarisznyák használata mellett (59. kép).

A női hajviselet hagyományos vonásának látszik, hogy a haját választék nélkül fésülték hátra. Az 1920-as évekig Ózdon éppúgy, mint Domaházán a leányok simán hátra fésülve, középen egyetlen fonatba (*foncsik*) befonva hordták a hajukat. Hajfonatuk végére pántlikát, színes selyemszalagot kötöttek. Ezzel szemben a gömöri barkó leányokról századunk elején feljegyezték, hogy a hajukat elől középen elválasztják, s a fülkék mellett félkörben *sállós* sűrű fonásba szedik, majd a tarkójukhoz vezetik és ott *foncsikba* fonják. KOMORÓCZY szerint egy vagy két „foncsikot” fonnak pántlikával vegyest, és mindig három ágból. A hátuk mögött függő hajfonat végére *módos kötés*-sel színes selyemszalagot kötöttek. A veres és a kék színű szalagot kedvelték.

Az 1950-es évekig szokásban volt, hogy a lányok, a homlok fölött, hajuk tövében egy-két ujjnyi széles bársonyszalagot helyeztek el, amit a tarkójukon kötöttek meg, s a kötést a *foncsik* alá rejtették. Figyelmet érdemlő tény, hogy a barkó tájakon a *párta* már a 19. század végén kiment a divatból.

59. kép. Paraszthász munkaruhában. Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1962.

Hordtak viszont fehér színű, virágos, csipkés *koszorút*. Búcsú alkalmával a „Mária vivő” barkó leányok viselték a fehér koszorút Gesztetén, Hangonyon, Bélapátfalván az 1930-as évek végéig.

Esküvő után az „új menyecskék” három-négy vasárnap *pántlikás fejkötőben* (főkötő) jelentek meg. Kerek kontyukat, illetve annak tokját széles szalagsokor fedte, elől fekete csipkével körül kerítve, hátul pedig két hosszú szalaggal díszítve (60. kép). Táncmulatságban a pántlikákat összehajtogatták és feltűzték a főkötő tetejére. Ezt nevezték *táncfőkötőnek* (61. kép).

Az asszonyok a kontyot a tarkó fölött, csigaszerűen kerek fonatban elrendezve (*cipógongyola*), nagy *kontyfésűvel* megtűzve viselték (62. kép).

60. kép. Újmenyecske főköttője. Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1960.

61. kép. Táncfőkötő. Domaháza,
Borsod m. Dincsér O. felv. 1939.
NM F 83971.

62. kép. Hajfonat feltűzése kontyfesűvel.
Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A.
felv. 1962.

Domaházi idősebb asszonyok az 1960-as évek végén még használták a régi, fából faragott *kontyfésűket*, amelyeket a helybeli juhászok, kondások faragtak nekik. A leányok még télen sem kötötték be a fejüket kendővel, de az asszonyok állandóan kendőt viseltek. Templomba csak bekötött fejjel léphettek be, az utcán sem járhattak kendő nélkül. Szalmakalapot nyáron sem hordtak a nők, csak a férfiak. Ténylegesen csak este, lefekvéshez készülődve, otthonukban teheték le a kendőt. A fiatal menyecskék ünnepen színes *kázmér kendőt* viseltek századunk első évtizedeiben. Szorosan kötötték le a hajukat, s teljesen elfödtek, mint az egyházasbásti asszonyokról készült fényképen is megfigyelhető (63. kép). Az 1940–50-es években a domaházi menyecskék kendőviseletét már az jellemezte, hogy a hajukat is látni engedték (64. kép).

Az élteőbb asszonyok hétköznapi és ünnepnap egyaránt fekete kendőt hordtak. Már harminc-negyven évesen sötét színekbe öltöztek. A gyász színe

63. kép. Fialat asszonyok vasárnapi viseletben a 20. sz. elején.
Egyházasbást, Gömör m. Pápai Károly felv. NM F 1927.

64. kép. Menyecskék ünneplőben. Domaháza, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

65. kép. Idős asszony nyári öltözeke.
Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1961.

66. kép. Idős asszony
nyári munkanapon. Domaháza,
Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1961.

az emlékezettel elérhető időkben mindig a fekete volt. Különbség volt az ünnepi és a *húsoló* (mindennapos) fekete kendő anyagában, és a felkötés módjában. Hétköznap az olcsóbb karton- vagy delinkendő két csücskét hátul a tarkójukon kötötték meg (65–66. kép). Ünnepen selymekendőt hordtak, és azt elől, az álluk alatt kötötték meg (67. kép).

Ékszer a lányok és fiatal menyecskék is csak módjával hordtak. Az arany- és ezüstfilbevaló az 1950-es évekig ritka. Jegygyűrű, kövesgyűrű századunk első felében csak a városkák, a gyártelepek közelében fekvő barkó falvak módosabb gazdáinál fordult elő. Ez a polgári hatás a tisztviselők, majd a gyári munkások mintája nyomán az 1930-as évektől fogva válik érzékelhetővé. Zabaron, Domaházán az 1940–50-es években is hordták még a *galárist*, a nagy, fehér gyöngyökből felfűzött gyöngysort. A századelőn 3–5 sorban hordták a *galárist*. Gyakran a gyöngysorral együtt ujnyi széles fekete *bársonyszalagot* is viseltek a nyakukban. Több faluban emlékeztek még a *ragygo* (ragyogó) elnevezésű, nyakban viselt ékszerre is, ami fémpénzekből, fémlemezekből volt összeállítva, de a tárgyat már nem sikerült megtalálnunk.

A barkó nők hagyományos alsóruházata fehér, puha kendervászonból készült *pendel* és *ingváll*. Az utóbbi *kötésig* (derékig) ért, ujjai pedig könyékig. Az ingváll ujjait gyakran szegték fehér csipkével, ritkábban és újabban színes pamutfonállal hímeztek rá. Az ingvállat nyáron felsőruhaként viselték (66. kép). Nyakának kivágását szegővel, ún. *margitdísszel* szegték és három gombbal fogták össze. Vállait egy-egy vállfolt védte a sok batyuzással, cipekedéssel járó kopástól. Az ingváll szabását jellemezte még a mellévarrott ujjbetoldás és a hónalj alatti négyyszögletes betoldás, a *páha*. Ünnepeken gyolcsból készült, díszesebb ingvállat viseltek. Legszembetűnőbb volt a fiatal menyecskék ingvállának a két szalagsokorral kiemelt, könyék fölött megkötött ujjja.

A *pendel* általában bő volt, két és fél szél vászonból készült (Egy-egy szél vásznat számítottak elejének és hátuljának, egy fél szelet pedig két oldalt *eresztéknek* toldottak be.) Felső szélét beszegték, derekára korcot varrtak, amit a barkók *ontra*, *ondra* néven ismernek. Madzagot húztak bele és elől megkötötték. Hasitéka, nyílása a pendelnek nem volt. Hossza nem változott, az emlékezet óta mindig térdig ért. *Innepen* (ünnepe) díszesebb, csipkés oldalvarrású, gyolcsból készült pendelt hordtak. A századunk elején született korosztály élete végéig, azaz napjainkig ragaszkodott az ingváll- és a pendelviselethez.

Nyáron a pendelre a fiatalok ráncolt színes szoknyát, az idősök pedig fekete szoknyát vettek fel, előbbieket fehér, utóbbiak fekete kötényt (*kötő*) kötöttek maguk elé. Ünnepen legalább 5-6 alsószoknyát vettek fel, de helyen-

ként (pl. Domaházán) 8–10, sőt 12 alsószoknya járta. Ezek fehér sifon, illetve kanavász vászonból vagy kartonból készültek, viselőjétől függően öt-hat szélből varrva. Ráncolt, alsó szélükön fodros (helyenként slingelt és csipkével díszített) ruhadarabok voltak, korcra fűzött madzaggal megkötve. Az alsószoknyák általánosságban fél lábszárig értek, s a századfordulón a felsőszoknya már rövidebb volt, éppen csak eltakarta a térdet (63. kép).

A felsőszoknya a múlt század második felében fokozatosan rövidebbé vált. Több faluban tudnak arról, hogy elődeik még bokáig érő szoknyában jártak. Századunk elején Domaházán már fél lábszárig ért a szoknya, az 1930–40-es években a csizmaszárig. Módosabb családok asszonyai, leányai *selyemviganó*ban (szoknyában) jártak, a szegényebbek delinből, kartonból varrták szoknyáikat. KOMORÓCZY szerint a dél-gömöri barkóknál a századfordulón szabály volt, hogy a fiatal menyecske házasságának első esztendejében minden ünnepi alkalommal, de különösen a templomban, selyembe öltözve jelenjék meg. Lányok és fiatal menyecskék egyaránt szívesen hordták a nagy virágos mintájú, élénk színű felsőszoknyát és blúzt. Utóbbit Ózdon *farkaslajbinak* nevezték. Derékban szűk, hosszú ujjakkal varrott, kikötős blúz volt ez, lehetőleg ugyanabból az anyagból, amiből a felsőszoknya készült. Az 1930–40-es években ezt váltotta az egybeszabott felsőruha, a *slafrok*. A tarka, selyem felsőszoknya és az ingvállra vett blúz a barkó vidéken 1900–1920. között terjedt el, s elzártabb falvakban az 1940-es évek végéig maradt divatban.

Az ünnepi ruházatnak fontos tartozéka volt a kötény. Domaházán fehér háziszőttesből, vászonból készült (64. kép). Még az 1950-es években is viselték az aszúrozással, slingolással, továbbá a sok színt alkalmazó, szálán varrott vagy szabad rajzú hímzéssel díszített kötényeket. Ózdon a módosabbak liszterből, a szegényebbek klottból készült kötényt hordtak az 1920–30-as években, amit hajtásokkal és csipkével díszítettek. (A hímzett női kötényeket a Rima és a Bán völgyének református falvaiban *katrincának* nevezik.) A Medvesalján az ünnepelő női kötényeket már századunk elején is gyári kelméből varrták (63. kép).

A női viseletben is voltak számon tartott különbségek az egyes falvak között. Hangonyon és környékén az asszonyok piros posztóval szegték a szoknyáikat. Váraszón szintén a piros szegést kedvelték. „A ceregyi szalagosok” viszont a zöld szoknyát is kék posztóval szegték be. „A bárnai csipkések” viseletében az volt feltűnő a szomszédok szemében, hogy fekete csipkével szegték be a kötényüket, amit fekete klottból vagy kékfestőből varrtak. Apró, csak a helyiek által ismeretes eltérések voltak a hajviseletben, a főkötő formájában, a fejkendő megkötésének módjában is.

67. kép. Idős asszony vasárnap délelőtt.
Domaháza, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1960.

68. kép. Munkaruhára felvett
rókaprémes mente. Szentsimon,
Gömör m. Paládi-Kovács A. felv. 1959.

Kisnemesi falvakban hordtak a nők sujtásos vagy pitykés mellényt (*pruszli*). Vecseklőn a kis mellényt *cucajnak* nevezték. Több helyütt hordtak fehér színű, selyemmel és piros, zöld szattyánnal, bőrrátéttel díszített ujjas *ködmönt* is. Báránybőrből varrták a szűcsök a borsodi, gömöri kisvároskákban. Talán legféltettebb ruhadarabjuk volt a *rókatorkos mente* (68. kép). Ez már a 18. században is a kisnemesi viselet jellegzetes darabja volt. A Felföldön sok helyen hordták, de talán a Hangony völgyében élt legtovább. (A dél-gömöri reformátusok *mándli* néven ismerték.) Az egykori jobbágyszűcsök falvakban nem volt se mente, se zeke, csak gyapjú *nagykendő* és *nagykázsmír*, amit a nyakukba, hátukra vetve, elől keresztbe véve kötöttek meg hátul a derekukon. Télen is csak nagykendőt terítettek magukra, kabát szabású ruhadarabok hiányában.

A leányok és az asszonyok nyáron legszívesebben mezítláb jártak nemcsak otthon és a „falu közt”, hanem a mezőre is. Aratás idején a barkó nők a századfordulón még *bocskort* húztak. Vasárnap, ünnepnap ráncos szárú csizmát viseltek. Kisnemesi falvakban kedvelték a hegyes sarkú *kordovány csizmát*. Sok faluban hordtak kb. 1920-ig *trimflist* (vásáron vett harisnyát) és piros *bársonypapucsot* is. Többnyire fehér *trimflist* hordtak, de például Isten-

mezején a sárga és a kék színű harisnyát kedvelték. A férfiak egyáltalán nem viseltek papucsot, de a nők sok faluban hordtak századunk első felében bőrpapucsot piros szegéllyel díszítve.

A csizmaviselet megszűnése hosszabb folyamat volt, amely Ózdon, Borsodnádason már századunk elején elkezdődött, Gömörben is korán megjelent a fűzős és pántos női cipő, de Domaháza körzetében még az 1940-es években is megszokott dolog a nők csizmaviselete.

Kesztyűt nem hordtak, de a Hangony-völgyi falvakban szokás volt, hogy a leányok gyapjúfonálból maguk kötötte kesztyűt adtak ajándékba a „karácsonyi keresztapának” kiszemelt legénynek. Ujjai nem voltak a kesztyűnek. Csak a kézfejet és a csuklót védte. Kék, sárga, piros csíkok élénkítették.

Az újszülöttnak inget, kis *féketőt*, *pilinkát* (vászonpelenka) az anyai nagyanya adott. A keresztanya lepedőt vett neki *korozsmába*. Pólya helyett *babadunna* szolgált, ami színes szalagokkal volt összekötve. A gyerekek — a fiúk is — 6 éves korukig térden alul érő, egybeszabott vászoninget hordtak. Ennek *viganó* volt a neve.

8. A TÁRSADALOM ÉS A CSALÁDI ÉLET

A Barkóság a 19. század végéig jellegzetesen kisközségi vidék volt, viszonylag sűrű településhálózattal. Legkisebb falvainak népessége az 1900-as népszámlálás idején nem érte el az 500 főt (Center 235, Susa 252, Mónosbél 246, Kissikátor 289, Bükkmogyorósd 315, Lénárdaróc 386 lélek), s az aprófaluk, mint társadalmi egység is viszonylag homogén maradt. Ekkor azonban a vidék falvainak többsége már az 500–1000 lelket számláló települések kategóriájába tartozott, nem utolsósorban az ipar és a bányászat népességtartó és -vonzó hatására. Nemcsak a bányászkolóniákkal megduzzadt Királd, Járdánháza, Csépany, hanem a bányában munkát lelő Mercse, Bóta, Sánta stb. népe is megszorodott a múlt század derekától kezdve, s kinőtt az aprófalvak közül. Régen is kiemelkedtek a vidék településhálózatából a nagyobb határral rendelkező, központi szerepkörű települések. Ezek népessége 1900-ban már meghaladta az 1000 főt. (Arló 1679, Hangony 1451, Csernely 1227, Borsodnádásd 2127, Várkony 3516 lakos.) Mind több kicsiny középkori település összeolvadása révén növelte meg határát. Népességüket – különösen a két utóbbit – az ózdi és nádásdi vasgyárban dolgozó jövevények nagy száma duzzasztotta. (A századeleji kivándorlás ezt a vidéket nem érintette, s a vándorlási különbözet igen jelentős többletet mutatott.) Természetesen a bevándorlók többsége Ózdon, a gyár közelében telepedett meg. Jelentős település volt a vidék peremén Bélapátfalva és Dédes. Utóbbi Felső-Borsod országyűlési választási körzetének központja volt még az 1920–30-as években is. Az említett nagyobb települések egyházigazgatási (esperesi) és közigazgatási központok voltak, körjegyzőséggel. Többségük uradalmi birtokközpont (Apátfalva, Dédes, Csernely, Várkony), s már a nagyipar kibontakozása előtt kisebb manufaktúrák működési helye volt. Szerepüket növelte, hogy vásártartási joggal rendelkeztek, s az országos állat- és kirakodóvásárok a vidék kereskedelmi központjaivá avatták őket. Társadalmuk polarizálódott, erősen rétegződött, különösen a kapitalizmus korában.

A falu vezetője a községi *bíró* — egykori kismemesi falvakban a *hadnagy* volt, — helyettesét *törvénybíró*nak nevezték. Ezek munkáját az esküdtek, barkó elnevezéssel a *hitesek* segítették. Dédesen nyolc esküdtet szoktak választani az 1920–30-as években, négy reformátust és négy katolikust. Ha a bíró katolikus volt, akkor törvénybírónak reformátust választottak, és megfordítva. Másutt — a felekezeti homogenitásnak köszönhetően — ilyen kérdés nem merült fel. Községháza a kis falvakban nem volt, a hitesek a bíró házánál gyülekeztek össze, oda járt hetente egyszer a körjegyző is. Kis faluban esküdtnak is csak két-négy főt választottak. Hirdetményeiket a *kisbíró* dobolással hozta nyilvánosságra. A közigazgatási és egyházigazgatási testületekbe, tisztségekbe a falu tekintélyesebb, módosabb gazdáit választották. Fizetést a bíró nem kapott, csak szerény tiszteletdíjat. Az 1920-as évek elején a község adóját még a bíró vitte be a járási székhelyre, s később is havonta egyszer be kellett mennie a *járásra*. Őrizte a közigazgatási jegyzőkönyveket, adópapírokat, hivatalos iratokat a lakásán tartott *falú ládjában*.

Sok községben volt *községi major*. Várkonyon a földközösség maradványából, a közföldből mérték ki a pap, a kántor, a harangozó, a jegyző, a tanító földjét. Abból kapott illetményföldet az összes kommenciós pásztor. Ami a *kommenciós földeken* felül maradt, azt a falu kiadta bérletre a gazdáknak, s a befolyt pénzzel gazdálkodott (pl. pásztorházakat, tűzoltószertárt épített). Várkonyon összesen 5 lakóház tartozott a községi majorhoz: egy gulyás-, egy csordás-, két kondásház és a kommenciós kovács háza. Ezek közelében volt a falu közös tulajdonában álló *Bikarét* és a bikaistálló. Ezt a rétet közösen kaszálták, *takarták* fel a gazdák, s együtt mentek „forspontba” is, mikor kidoboltatta a falu a széna behordását. Ott tartották az állatvásárokat is.

A községi majoron kívül lokális gazdasági szervezetek is működtek, amelyek az erdőbirtokosság és a közös nyájpásztorlás dolgait intézték. A pásztorokat a *gazdaság*, hivatalos nevén Legeltetési Bizottság fogadta, s az intézte a legelő tisztítását, szedte a gazdáktól a legelőbért, fizette a biztosítást stb. A *gazdaságnak* is volt elnöke, pénztámoka és két-három *hite*se. A *gazdaság* pásztoraival az elnök tartotta a kapcsolatot.

A társadalmi átrétegződés folyamatait jól jelzik a népszámlálások adatai. Azt bizonyítják, hogy a Barkóság falvainak nagyobb felében az ős-termelők (mezőgazdasági dolgozók) aránya már 1900-ban is alig érte el az 50%-ot, ugyanakkor az iparban és bányászatban dolgozók részaránya gyorsan növekedett. Az ózdi kohászat 1900-ban mintegy 2000 munkást foglalkoztatott, s ennek a munkástömegnek az 57%-a a környező falvakból járt be. Téves SZABÓ Zoltánnak a *Cifra nyomorúság* c. könyvében megfogalmazott

állítása, miszerint a munkásság nem helyben fejlődött, hanem oda érkezett. Ennek a munkásságnak nagy többsége kezdettől a környező falvak szegényparasztágából verbuválódott, s természetesen magyar ajkú volt. 1900-ban Bolyok, Csépany, Uraj és Várkony kereső lakosságának 35%-a már a vasyárban dolgozott, ugyanakkor az őstermeléssel foglalkozók számaránya 35,4%. Hasonló volt a helyzet a nádasdi lemezgyár környezetében és a bányászatban is. Ugyanis a bányászoknak a fele sem lakott a kolóniákon (Bánszállás, Farkaslyuk, Somsály, Vajács stb.), a többség a közeli falvakban élt. Mercsétől Csernelyig minden faluban a bejáró bányászok alkották századunk elején a lakosság legszámottevőbb kategóriáját. Az említetteken kívül valósággal bányászfaluvá vált Csokva, Omány, Királd, Bóta, Sata, Daróc, Mogyorósd, Arló. Járdánházán 1900–1920 között a népesség egyötödével növekedett, s 1920-ban a keresők 52%-a volt bányász, 11%-a gyári dolgozó, 26%-a őstermelő. Távolabbi falvakban (Domaháza, Zabar, Sikátor, Borsodszentgyörgy) 1920 előtt alig akadt ipari dolgozó. (Mivel naponta bejárni nem tudtak, barakkban, *kovártélyon* éltek, akárcsak a nyírségi, hevesi származású munkások.) 1944-ben az ózdi vasmű munkáslétszáma már 7629 fő, s abból 3029 volt a bejárók száma. Az 1960-as évek elején egyedül ez a nagyvállalat több mint 13 ezer dolgozót foglalkoztatott, s megnövekedett a faluról bejárók száma is. A várossá fejlődött, urbanizálódó Ózd vonzásköre az utóbbi 30–40 évben már túlért a Barkóságon, kiterjedt észak-hevesi, szárazvölgyi településekre is.

A bejáró munkások nem szakadtak ki falujuk kötelékeiből, hanem éltek annak hagyományok által szabályozott életét. Ennek köszönhetően az ipar megjelenése nem idézte elő a tradicionális társadalom és kultúra „szétrobbanását”, csupán a polgárosulás tendenciáit erősítette. Nem a kapitalista nagyvállalatok formálták saját arculatukra a vidék népét, hanem a Barkóság hasonította, asszimilálta, szelidítette magához az ipart. Ez tette lehetővé a tradicionális értékrend megmaradását, folytonosságát. A „kétlaki munkások”-nak az ipar megélhetést nyújtott, s ők nem is vártak mást. Továbbra is jól érezték magukat falujuk közösségében, az egymással a munkában is kooperáló szomszédság, rokonság kötelékeiben. Még inkább ragaszkodtak az ünnepekhez, a búcsúk, lakodalmak, keresztelők melengető, közösségi élményt nyújtó szokásaihoz. Ezekben az asszonyok a korábbinál is fontosabb szerephez jutottak, s ők tartották meg férjeiket is a faluközösség szokásainál.

A barkó falvak népességének zömét néhány elszaporodott nemzetség alkotja, s minden településen jól ismertek a legnépesebb, törzsökös *hadak*. Esetenként több száz lélek van bejegyezve az anyakönyvekben egyazon családnéven, s joggal mondható, hogy a faluban „szegről-végről” mindenki

rokon". Bolykon a Bolyky, Darócon a Bárdos, Domaházán a Holló, az Elek és a Kisbenedek, Urajon a Csák nemzetség családai a legtörzsökösebbek és végig felsorolhatnánk minden barkó települést. A századok alatt elszaporodott nemzetségek sok ágra tagozódtak, de a rokon családok ma is nagyobb csoportokat, *hadakat* alkotnak, amelyek századunk első harmadában még többnyire egymás szomszédságában éltek. A *hadakat* ragadványnév jelöli, s ezt a megkülönböztető nevet falvanként eltérő módon viselik. Többnyire a családnév és a keresztnév közé illesztik: Elek *Tope* Ernő, Holló *Kiszi* Ágoston stb. Domaházán csak a Holló nemzetségen belül tucatnyi ragadványnévvel megkülönböztetett had ismeretes, mint a *kande*, *kiszi*, *vámos*, *vasko*, *leleszi*, *dindo* stb. Ezeket az anyakönyvek, személyi iratok mellett a birtokjogot bizonyító tagosítási iratokban, kataszteri, telekkönyvi stb. okmányokban is használják. Borsodszentgyörgyön a *had* megkülönböztető ragadványnevet a család- és keresztnév után írják harmadik elemként, pl. Németh Ágoston *hadnagy*. Falun belül a köznapi beszédben személynévként csupán a *had*név és a keresztnév becézett alakja használatos (pl. Kande Gusztyi, Tope Juháki). Teljes nevet a hivatalos okmányokon használnak és amikor idegennek bemutatkoznak.

A mai *hadak* egykori nagycsaládok *elválakozott* családainak leszármazottai. *Nagycsaládnak* nevezték azt a népes közösséget, amelyben három-négy nemzedék élt együtt, s gazdálkodott közös háztartásban, teljes vagyonszomszésgben. Ennek a családszervezeti formának a barkó vidéken sok évszázados hagyománya van, s a II. József rendeletére 1784–87-ben végrehajtott első országos népszámlálás adataiból arra lehet következtetni, hogy a nemesi többségű falvakban a családok 30–40%-a ebbe a típusba tartozott. Jóval ritkább volt a jelentős zsellérnépességet tömörítő falvakban. Úgy látszik, a nagycsalád a nemesi telkeken és az úrbéri jobbágytelken gazdálkodó rétegek, a birtokos parasztság családszervezeti formája volt, amit gazdasági kényszerűség támasztott alá. Ugyanis ezzel elkerülték a nemesi telek gyors felaprózódását, a család egészének vagy egyes tagjainak zsellérsorba kerülését. Előnyös volt az állami, földesúri, egyházi adózás tekintetében és a családi gazdaság munkaszervezésében, a felnőtt családtagok munkamegosztásában is. A gazdaságot az öreg *gazda* és felesége a *gazdasszony* irányította. Három-négy házas fiuk, menyeyek, serdült gyermekeik végezték a gazdaság munkáit. Egyik házas fiú volt a *juhász*, másikuk a *béres*, harmadik a *kocsis*. Amíg a menyecskék a mezei munkát, az aratást, kapálást, s a kendermunkát végezték, anyósuk főzött, ellátta apró gyermekeiket, vezette a háztartást. Az unokákon, dédunokákon kívül az ilyen nagy familiákhoz csatlakozva éltek a rokon családok védelemre szoruló tagjai (vénlány, özvegyasszony, elaggott szülő, „hibás” ember).

Az ilyen családok létszáma átlagosan 20–30 fő volt, szapora gyermekáldás esetén több is lehetett (35–40 főig).

A szülőket – beleértve az apóst és az anyóst is – az *apámuram*, *anyám-asszony* megszólítás illette. Nagyszülők megnevezésére több szavuk is volt. A nagyapa *papó*, vagy *atyus*, a nagymama *szüle* vagy *éde*. Régebben a menyecske férje bátyját *nagyobbik uramnak*, férje öccsét *kisebbik uramnak* szólította. A gyermekek számára a szülők fivére mindkét oldalon *bátya*, a szülők nőtestvére *ángyo* vagy *nene* volt. Azok házastársait is a nemük szerint kijáró *bátya*, *ángyo*, *ángyika* megszólítással illették. A nagyszülők együtt *rajomnak*, egyenként *onokának* nevezték az unokákat. A *raj* ugyanis nemcsak a méhek közösségeinek megnevezésére, hanem az emberek családjainak megjelölésére is szolgáló szó volt (Domaháza). Az unokatestvéreket a barkó rokonsági terminológia *testvérgyerekeknek*, *testvérrokonnak* nevezi. Megkülönböztetésül az édestestvérek neve: *egytestvér* vagy *egyhasi gyerek*. Nagycsaládban élő unokatestvéreiktől a falu rendszerint az anyjuk nevét használva különböztette meg őket. A vőnek ment férfiak gyermekeit mindig az anyjuk családnevén ismerte a közösség. (Természetesen a hivatalos névhasználatban ez a gyakorlat nem érvényesült.) A gyermekek anyjukat *édetnek* szólították, az anyák pedig *édemnek* nevezték gyermekeiket (Várkony). A házastársaik szülei, nagyszülei széles körben *násznak*, *nászomnak*, *nászasszonynak* szólítják és nevezik egymást.

Az egykori nagycsaládok száma a polgári földtulajdon megszilárdulása után, a kapitalista átalakulás hatására már századunk elején is alaposan megcsappant. Mindazonáltal a Barkóság elzártabb, belső településein (Domaháza, Borsodszentgyörgy) csak 1930–40 között „válakoztak” el az utolsó nagycsaládok. Öröklési jogszokásaikat TÓTH Zoltán György még élőben tanulmányozhatta. Az 1920-as évek elejéig a *fiági öröklés* dívott, ami azt jelenti, hogy az ingatlan föld- és házbirtokon a fiúk osztottak. A lányok örökrésze csupán a hozományból és az őket illető házrész csekély pénzbeli ellenértékéből állt. Hozományukhoz mindig hozzátartozott a „karika vászon”. Az 1920-as évektől általánossá vált az egyenlő hányadok szerinti öröklés, amibe a lányokat is bevették. Helyenként (pl. Csernely) az apai vagyont a fiúk, az anyai vagyont a lányok örökölték az 1940-es években. Az állatállományt és a gazdasági felszerelést a fiúk osztották el egymás között; a ruhaneműt, háztartási felszerelést – anyjuk után – a lányok kapták.

Az örökség megnyílása után jelképesen „szétszelték a kenyeret” a *válakozó* testvérek. Földingatlan megosztásának két módja volt. Vagy darabszámra osztották el, figyelembe véve az egyes parcellák kiterjedése, termőképessége szerinti értéket, vagy felosztottak minden egyes parcellát. Utóbbi

eljárás vezetett a nadrágszíj parcellák kialakulásához, amelyeken szántáskor alig tudtak megfordulni az ekével. Az apai házat régebben *gerendaközönként* osztották fel a fiúk között, s gyakran megesett, hogy a házat, a csürt elbontották az osztozkodás után. Kirívó esetek az ingóságok jussolásában is előfordultak (pl. keresztben elfűrészték a sütőteknőt). Ahol egyetértés volt a testvérek között, továbbra is közösen használták a házat, a csürt és a *fontost*, s jellegzetes udvar- és csűrközösségek alakultak ki.

Újabban az apai házat az a fiú örökölte, aki szüleivel élt apjuk halála előtt. Sánta, Uppony, Csokvaomány régi szokásrendje szerint a legidősebb fiú maradt szüleivel, a többi vőnek ment, de az egész vidékre ez nem általánosítható. Sok példa ismeretes arra is, hogy a legfiatalabb fiú maradt a szülői házban, s örökölte a *fontost* (beltelek) és a házat. A többieket a ház örököse „pénzben elégítette ki”. Szóbeli végrendelet nem szokásos, az írásos végrendelet is ritka. Olyankor készítettek végrendeletet, ha az örökhagyó valamelyik rokonát, örökösét előnyben akarta részesíteni. Gyakori eset volt, hogy az öreg szülők életükben elosztották a vagyont, maguknak legfeljebb egy holdat meghagyva, és fiaiktól életük végéig *kommenciót* (tartásdíjat) kaptak. A *kommenció* néhány mázsza terményből, burgonyából, tűzifából, kevéske pénzből állt, s főként idős özvegyasszonyok éltek vele. *Nyilhúzással* ment az ingóságok és a közel egyenlő értékű földparcellák elosztása. Ha nem sorsoltak, akkor a kisebb gyerek választhatott először.

Az emberi élet fordulóíhoz fűződő szokások közül kiemelkedik a Barkóságban *három* *szükségnek* nevezett születéssel, házasságkötéssel és halálozással kapcsolatos gazdag hagyománykör. Az *első* *szükség* többnyire otthon, bába segédletével történt, s az utolsó hetekben már kímélték a szülés előtt álló asszonyt. (Megegett azért, hogy a mezőn született meg a gyerek, s az anya a kötényében vitte haza.) Szülés közben a bábán kívül csak a vajúdnő anya, anyósa vagy idősebb nőrokona lehetett jelen. Szentsimonban a bába először az édesanya szoknyájába csavarta az újszülöttet, majd az anya ellátása után megfürdette egy fateknőben és bepólyázta a piros vagy kék kanavászból varrott dunnába. Az első fürösztés alkalmával a nagyanyák ezüstpénzt szórtak a bábának a fürdővizbe. Ez volt az „első fürösztés díja”. Még egy hétig naponta kétszer járt a bába fürösztetni, pelenkát mosni és a „fekő” asszonyt gondozni. A bepólyált csecsemőt *ringőbe* (bölcsőbe) vagy szénával kibélelt teknőbe fektették, s az anya ágya mellett tartották. Az 1930-as évekig, amíg a kórházi szülés általánosabbá nem vált, a gyermekágyas asszony ágyát *sátor* vette körül, amit lepedőkből és rudakból állítottak össze. Négy sarkát szentelt vízzel hintették meg, bejáratánál a földet fokhagymával dörzsölték, hogy a rontást megelőzzék. Nyáron nagy virágokkal, télen borókaágallyakkal ékesítették a

sátort. Aki látogatóba ment, a következő szavakkal köszöntötte a *fekő* asszonyt: „Egészséget kívánok a *boldogasszony-ágyadba*.”

Századunk elején az anya egy hónapig feküdt szülés után, csak akkor ment *avatóba*. (Elkísérte a komaasszony is, aki a babát vitte a templomba.) Addig azonban az eresz alól sem mehetett ki, nem nézhetett a kútra, a jószág-
ra, a határra. Századunkban a *boldogasszony ágy* kifekvése két hétre csökkent.

A keresztelő a szülést követő harmadik-negyedik napon, délelőtt történt. Régebben a születés napján vagy másnapján már megkeresztelték az újszülöttet. A templomba keresztanyja, a bába és egy-két nőrokona vitte el a babát. Útközben senkinek sem mutatták meg, csak hazafelé menet engedték megnézni. Amikor beléptek a házba, a keresztanya így köszönt be:

„Farkast vittünk, bárányt hoztunk,

Apjának, anyjának örömére, Isten dicsőségére.”

A keresztelőt ebéd, majd vacsora követte, sok köszöntővel. Századunk elején a keresztelői multság gyakran másnap reggelig is eltartott, s rendszeren muzsika, tánc mellett „lakták meg” a keresztelőt. Csak a hűsfélét adta a vendéglátó *komaház*, a kalácsokat, sőt a mézespálinkát is a vendégek, a komák hordták össze. Ugyanis mindazok, akik részt vettek a keresztelőn, a későbbiekben *komának* szölongatták egymást (*garasos komák*). A keresztapa volt a *főkoma*. A komaság pedig a barkóknál nagy tisztesség ma is, s mindig nagy jelentőséggel bírt.

A keresztszülők kiválasztásának elve nem változott az idők során. Rendszerint a szülők korcsoportjába tartozó barátokat, *legény-* és *lyánycimborát* hívták meg *komának* és *komaasszonynak*. Keresztelő után azonban magázódni kezdtek és *komámuramnak*, *komámasszonynak* szólították egymást. Kisebb falvakban – ahol mindenki koma, meg sógor – csaknem elkerülhetetlen volt, hogy harmad-negyed unokatestvért hívjanak meg *komának*. Sokszor a szülők keresztszüleinek felnőtt fiát, lányát hívták keresztkomának. Gyermekeként egy pár keresztvízi komát szoktak választani, s többnyire minden gyermekükhöz másokat (Domaháza). Túlságosan leszűkül a komasággal létrehozott műrokonság ott, ahol a keresztszülők valamennyi gyereknél ugyanazok, s ahol kölcsönösségi alapon „visszahívják” egymást.

A névadásba erősen beleszóltak a nagyszülők. Régebben az első gyermek három nevet is kapott. Rendszeren az apa, a nagyapa, s a védszent nevét, leánynál az anya, és az anyai nagyanya nevét szokták adni. Fiatalon elhunyt nagybácsi, nagynéni nevét is gyakran választották a második, harmadik gyermeknek. Domaházán századunk elején a leggyakoribb férfinév: József, János, István, de gyakori volt a Bálint, Kálmán, Sándor, Ágoston, András is. Ezek a hagyományos nevek apáról fiúra szálltak. Jellemzőek a becenevek is:

Jósku, Pestu, Bertu, Palya, Guszti, Andri, Náci stb. A nemzeti családi nevek egy-egy faluban olyan tömegesen vannak jelen, hogy szívesen választanak ritka keresztnéveket, amelyeket sajátos módon becéznek: Ráfael (*Rafus*), Gedeon (*Gedus*), Vendel (*Vendus*), Joachim (*Juháki*), Benjámin (*Benu*), Lothár, Alfonz, Arisztid, Alfréd stb.

A női nevek közül századunk elején a Mária volt a legelterjedtebb, utána a Margit, Erzsébet, Anna, Franciska, Zsuzsánna következett (Domaháza). Régies becenevek a *Pannu*, *Erzsu*, *Zsuzsó*, de kedvelt képzési mód a *Marcsa*, *Borcsa*, *Ancsa*, *Julcsa* és elterjedt a *Maris*, *Julis*, *Annus* stb. névhasználat is. A névalakok divat szerinti változását és falvak szerinti eltéréseit sajnos nem ismerjük. A női keresztnévek között is korán megjelentek a ritka nevek (Jozefin, Amália, Elvira, Marcella, Apollónia stb.), s ebben a kisnemesi falvak jártak elől. Az 1950-es évektől az egész vidéken kedvelté váltak az előkelőnek tartott, idegen hangzású keresztnévek.

Minden barkó községben szokás ma is, hogy a komaasszony ételt hord a *fekő* asszonynak; helyi megnevezéssel *poszrikot* visz. Domaházán 1910 táján a *nagy poszrikba* – így nevezték a keresztanya által hordott ételmezt – kétszerannyi kalácsot vittek, mint a lagziba. Ugyanis 8 morványt, 8 túrós lepényt, 6 mákos kürtöt, rántottába sült tyúkot, 5 liter bort vagy két liter pálinkát

illett a *poszrikba* adni. Más rokonok is vittek egyszer-egyszer, de kevesebbet. Ennek a szokásnak a múltjára fényt vet az arlói plébánia egyik egyházlátogatási bejegyzése. Eszerint 1829-ben a plébánosnak meghagyták, hogy a húsvéti, pünkösdi és búcsús vendégeskedéseket szüntesse meg. „Nem különben törekedjék arra, hogy gyermekszülések idején, népiesen *Poszrik* alkalmával szokásos együtt evéseket és ivászatot a bírák és esküdtek segítségével, úgy a materban, mint a filiákban megszüntesse, mert ezek a szerencsétlen népet elgyengítik és a lelkekben is súlyos károkat okoznak.” (SAFFARIK Gyula gyűjtése.) Az egyház erőfeszítése azonban hatástalan maradt, s a *poszrik* – az utóbbi évtizedek anyagi jólétének köszönhe-

69. kép. *Poszrikba* menő idős asszony. Csernely, Borsod m. Paládi-Kovács A. felv. 1960.

tően — ma is él, sőt sokkal gazdagabb, mint valaha. Régen a levest és a főtt szilvát *rátóban* vitték, a *herőcét*, *pampuszkát*, a rántottába sült tyúkot pedig tányérra rakták és bekötötték *poszrikos kendőbe* (69. kép). A kalácsokat a koma hátitarisznyában, a komaasszony pedig *batuban* vitte.

Manapság Szentsimonban nem ketten, hanem tizenketten viszik a gyermekágyas asszonynak szánt ételneműt. Mulatságot csapnak, esznek-isznak a háziak és a vendégek is. A kalácsokat ma is bekötik *poszrikos kendőbe*, a 10 túrós lepényt, 9 mákos kürtöt, a 3 morványt pedig ruháskosárban szállítják. Ezen kívül öt tortát, ötféle süteményt, ötféle húst, levest, pezgőt, konyakot, gyümölcsöt is visznek a *nagy poszrikba*. Régen a komaasszony 5 alkalommal vitt *poszrikot*, s szigorúan kialakult rendje volt, melyik napon mit kellett vinni. Most egy alkalommal, de sokkal többet adnak a komaasszonyok, mint régen. *Kis poszrikot* egy-egy alkalommal más rokonok is hordtak — mindazon asszonyok, akik a keresztelőn részt vettek. Régebben a *poszrik* szóval jelölték a keresztelőt követő mulatságot is. Ez a szó ismeretes az egész palóc területen, Gömör katolikus helyein inkább *posztrik*, *pusztrik* alakban használatos. Az ételhordás szokása országosan elterjedt, de az elnevezések igen változatosak. Már a barkókkal szomszédos borsodi—gömöri reformátusság is másfépp nevezi: Hétben, Sajóvelezden, a Szárazvölgy falvaiban *komatálat* hordanak, s *komakendőt* használnak erre az alkalomra.

Századunk elején a keresztyermek előbb kapta a *korozsmát*, a keresztszülők ajándékát, mint ma. Már egy éves, de legkésőbb 2-3 éves korában kapott „korozsmába” ruhának való anyagot, cipőt, harisnyát stb. Ilyenkor ismét nagy vendégséget, családi mulatságot rendeztek. Az 1920-as évektől kezdve „első áldozó” korában kapott a keresztyermek korozsmát. *Korozsmának* nevezték a többi keresztszülő ajándékát is. Házasságot kötő keresztyermeküknek a keresztvízi és a bérma keresztszülők adták a legnagyobb ajándékot az 1930–40-es években. Akkor még a „búcsús keresztanyák” is vettek valami ajándékot. (Utóbbiakat aszerint nevezték meg, melyik búcsúba menet hívták meg őket keresztszülőnek. Volt „szentkútyi” „apátfalvi”, „máriapócsi” keresztanya. A búcsús keresztanyákat is számolva, a legtöbb leánynak öt-hat keresztanyja volt összesen). Megszólításuk *keresztanyám*, *keresztapa*, akik gyakran csak *keresztnek* szólították a keresztyermeket. A búcsús keresztanyákat, keresztapákat is komámasszonynak, komámuramnak szólították a gyermek szülei.

Bérmaszülőnek lehetőség szerint népszerű, tehetős embereket szoktak meghívni. Azok általában szívesen vállalták, s büszkén sorolták, hány *bérmagyerekük* van. Némely házaspárnak öt-hat, sőt tíz keresztyermek ült a bér-

málást követő ünnepi ebédhez. Némi ajándékot, pénzt is kaptak a bérmaszülöktől. Búcsús keresztyának, keresztapának az iskolából kikerülő serdülő lányok és fiúk (13–18 évesek, néha idősebbek is) többnyire a szomszédságból hívtak meg valakit. Az néhány fillért, süteményt adott útravalónak, a keresztyerek pedig olvasót, szentképet hozott a búcsúból legújabb keresztyának.

A komaság intézménye nagyban hozzájárul a barkó falvakat egyébként is szövevényes hálóként összefogó rokonsági kapcsolatok erősítéséhez. Élő kapcsolatot teremt nemzedékek és eltérő vagyoni állású, származású családok között, s a falusi társadalom máig erős kohéziójának egyik pillére a barkó vidéken. A komáknak a lakodalmak, temetések alkalmával is megkülönböztetett szerepet biztosít a hagyományos szokásrend.

Századunk elején a 14-15 éves leányt *eladónak* tekintették, a 16 éves siheder pedig már a legények közé számított, s igen fiatalon adták őket össze. A legényeket 18–20 éves korukban, a leányokat 15-16 évesen házásították. Vonzalmaiknak a múlt században nem sok szerepe lehetett, a szülők döntöttek a párválasztásról is. Lehetőleg a falun belül keresték a menyüknek való lányt, s a lányok is legszívesebben saját falujukban mentek férjhez. Az exogám házasság ritka, s a közeli falvakra terjedt ki. Lokális endogámia a jellemző, amit a múlt században a társadalmi rétegek endogám házassági gyakorlata keresztezett időnként. Például Sajónémeti, Center kisnemes családjai a távolabbi Lénárdaróc hasonló családjaival kerültek házasság révén rokoni kapcsolatba. Ezzel szemben a szomszédos református falvak népével igen ritkán „rokonosodtak össze”. Létezett tehát felekezeti endogámia is.

A leánykérés a legény szülei intézték, akik a komával együtt mentek el a kiszemelt lányos házhoz. Ha sikerrel jártak, az apa adta tudtára a fiának: „No fiam megházasodtál.” „Oszt kit vettem el apám?” – kérdezte a legény (Uppony, Bóta, Sáta). Az utóbbi évtizedekben a legény anyja és keresztyája ment el a lányos házhoz kérőbe. A hajlandóság kipuhatolása után egy héten belül, rendszeren szombat este, már meg is tartották a *kézfogót* (Uppony, Sáta), a *kendőt*, *kendőlakást* (Hangony-völgyi falvak). Összejöttek a legény legközelebbi rokonai, keresztszülei, cimborái, és együtt vitték el a leánynak szánt ajándékot. Századunk elején csupán „kendőt vittek jegybe”, az 1950-es években már „egy hát” jegyajándék járta: jeggyűrű, karóra, ruha, ruhára való anyag, fekete bársonyvirágú kendő, néhol bunda is. Rendszerint a legény keresztapja volt a *szószóló*. Ő mondta a beköszöntőt, s egyezkedett a háziakkal, mintha vásáron lett volna. A háziak „eldugták” eladó lányukat, helyette öreg asszonyokat, idegen lányokat, maskarákat mutattak be. Domaházán vettek be kecskét, szamarat, galambot is. Csak hosszú alkudozás, tréfálkozás

70. kép. Vőfélyek. Bélapátfalva,
Borsod m. Pápai Károly felv.
kb. 1900-ban. NM F 64367.

után ment be a szobába az igazi, eladó lány. Akkor kicserélték a „bogárkötötte” selymekendőt, s az eljegyzés jeléül a fiatalok megcsókolták egymást. A legény pénzt rejtett a kendő sarkába, a lány pedig rozmaringot adott a kendőjével.

Vacsora után folyt a mulatság, a nóta és tánc reggelig. A lányos ház környékén nagy zenebonával, kolompokat, csengőket rázva, ostort patogtatva, rossz cserépfazekat, korsót törve adták tudtul a legények mindenkinek, hogy *kendő* van a faluban (Királd, Sajópüspöki, Sajóvárkony), Hajnalban, a mulatság végén a menyasszony minden vendégnek adott egy kendőt ajándékba.

Az esküvőt rendszeren a *kendőlakás* után három héttel tartották meg. Eközben a pap három egymást

követő vasárnap kihirdette a jegyességet a templomban. Egyéb előkészületek is szükségesek, mint pl. a vendégek hívogatása. Közeli rokonokat a menyasszony és a vőlegény hívogatott, a többieket a vőfélyre hagyták (70. kép). A századfordulón a lakodalom előtti napokban hívogattak először, a lagzi napján mentek el másodszer. A *nagyvőfély* jelvénye volt a karjára kötött, varrott virágokkal díszes, fehér *vőfélykendő*, s a zsebkendőkkal, pántlikákkal feldíszített fokos, a *vőfélybot*. (Jobb módúaknál feldíszített rozmaringág, szegényebbeknél *buzogány* járta. Utóbbi kb. 30 cm hosszú, kaszanyél vastagságú fa, amire pattogatott kukorica, vörös rongy, szalmaszál, alma, dió stb. volt felfűzve és kötözve.) Az 1920-as évektől fogva színes *kázmér*kendőt tűztek a vőfély mellére, fokos helyett pedig nádpálca volt a kezében. A *kisvőfély* jelvénye a kalapjára tűzött *bukréta* volt, kezében pedig egy felpántlikázott pálinkás üveget vitt, pereccel a nyakán. Jelvényeiket a vőfélyek többnyire a menyasszonytól kapták.

Hagyományosan hétfőn tartották a templomi és a polgári esküvőt, de a lakodalmi előkészületek már az előző hét csütörtökjén elkezdődtek a tehénvágással. Mindkét háznál a legközelebbi rokonok segítettek a munkában, ami pénteken a favágással folytatódott, este pedig az asszonyok gyűltek össze

csigacsindlóba. Szombaton délelőtt megépítették az udvaron a lakodalmi konyhát, s délutánra zöld gallyakból elkészült a sátor is. A meghívottak közben egész nap hordták a lakodalmas házakhoz a sok kalácsot (*morvány, fentő, kürt, lepény, perec*). Pálinkázgatással járó, szívesen végzett munkálatok voltak ezek a komák, sógorok számára.

Szombaton vagy vasárnap este szokták vinni a menyasszony ágyát. Várkonyon hat–nyolc nyoszolyóasszony ment a vőlegénytől a menyasszony házához az ágyat kikérni. Szószólónak a falu egyik tréfás emberét vitték magukkal. (A gömöri Barkóságban *mocsolyának* is nevezték a bolondozó, neveltető szószólót.) Századunk elején még nem sok bűtort kapott a menyasszony. Domaházán csak egy festett ládát, egy komót és nyoszolyát vitt a házasságba. A bútorokat legtöbb helyen szekéren, csengős lófogattal szállították el, de Várkonyon a nyoszolyát is gyalogosan vitték az asszonyok. Az ágynemű átadása vidám hangulatban folyt. Gondosan megszámolták a *fejeleket* (párnákat), vigyázva, nehogy lopjanak belőle a vőlegény nyoszolyói. A tréfa kedvéért ellopott ágyneműt csak sok alkudozással, *mézespálinkával* lehetett kiváltani. Egyébként is megvendégelték az ágyvivőket vacsorával, itallal. Még el is ejtették a párnát, olyan pityókások voltak hazafelé. Domaházán az 1950-es években 16 asszony ment az ágyneműért (8 *fejel*, 2 *derekalj*, 2 *dunna*). A dunákat batyuban, a párnákat a kezükben vitték, és végigdalolták az utat. Utánuk a menyasszony rokonságából is ment még 16 asszony a maradék holmival, s az ágyat megvetni. Őket a vőlegényes háznál vendégelték meg, itatták le pálinkával. Az új pár ágyát a múlt század végén a padláson szokták felállítani, éjfélkor ott volt a *menyasszony fektetése*.

Vasárnap délután mindkét háznál kezdődött a lakodalom, a tánc. Felöltöztették a menyasszonyt, aki a múlt században is tiszta fehér ruhában ment az esküvőjére. Dédesen még a nyoszolyólányok és -asszonyok is tiszta fehérben voltak századunk elején. Ünneplő feketét húzott a vőlegény, aki a *jegyruhát* (inget, gatyát) csak másnap, a menyecske felkontyolása után vette fel. A *nyoszolyólányok* is *bukrétát* adtak az őket kísérő legényeknek.

A templomi esküvőt hétfőn délután négy órakor szokták tartani. Közel egyidőben indult a lakodalmas menet mind a két háztól. Külön vonult a vőlegény egy *nyoszolyólány* vagy koszorúslány kíséretében, és külön a menyasszony, akit a *nagyvőfély* vezetett. A menet élén ment a *násznagy*, Utánuk páros rendben haladtak a koszorúslányok és a legények, akiket a fiatal menyecskék, majd az asszonyok követtek korcsoportok szerinti rendben. Pár lépéssel hátrább a házas férfiak haladtak, ők is kor szerint 6–8-as sorokat alkotva. A menet végén „húzta a cigány”. Várkonyon a menet előtt egy hosszú rúdra kötözött szalmabábot táncoltattak, amit sokan akartak meg-

gyűjtani. Ha sikerült, az égő szalmabábut táncoltatták tovább. Pisztolylövés, s a bányászközsegekben dinamitrobbantások fokozták a hangulatot. (Szerencsétlenséget, sebesülést is okoztak ezek a patakmederben végzett robbantások.)

Szokásban volt még az 1950-es években is a nászmenet akadályozása. A hidaknál elköötték az utat, kilázították a lakodalmas hintó kerekét, s csak váltságdíj ellenében engedték tovább (Domaháza, Sajóvárkony). A szertartás után a menyasszony és a vőlegény külön-külön, saját kíséretével tért vissza a szülői házhoz. Csak este ment el a vőlegény és szűkebb kísérete a menyasszonyért, amikor a nagyvőfély bejelentette, hogy a szekerek előálltak. A lovak sörényébe ilyenkor rafiát fontak, nyakukban csengő szólt, színes kendők lobogtak a hámjukra kötve. Az első kocsiban ült a vőlegény két nyoszolóleánnyal, őket követték a lakodalmi tisztségviselők szekerei.

A menyasszonyt kézen fogva vezette elő a nagyvőfély és hosszú, szívhez szóló búcsúztató verset mondott. A *menyasszonybúcsúztató* szakaszai között a zenekar többször tust húzott, a végén a Rákóczi-indulót játszott. Ezt követően a vőlegény násznépe büszkén szekerezett haza, ahol már gyertyával a kézben várták a menyasszony érkezését. Beköszöntő után mindjárt elkezdődött a *menyasszonytánc*. Ugyanis a barkóknál vacsora előtt, az észak-hevesi és nógrádi palócoknál csak vacsora után járták a menyasszonytáncot. A táncért „licit folyt”, a pénzt letakart tálba rakták. Végül a vőlegény táncoltatta meg a legborsosabb árért. Bizonyára ezzel a lakodalmi renddel magyarázható, hogy az újasszony fogadásához nem fűződtek olyan változatos cselekmények és hiedelmek, mint az ország sok vidékén. Az első világháború után a legtöbb barkó faluban változott a szokás, mert a menyasszonyt a templomból egyenesen a vőlegény házához vezették. Nyitott kapuval várták őket, a vőlegény apja és anyja az ajtóban csókkal fogadta az új párt. Domaházán az anyós kockacukrot adott a menyének, hogy édes legyen. Találós kérdéseket ekkor nem szoktak feltenni, csak a kendőlakáson. Üdvözlés után a küszöböt átlépve, gyorsan az asztalhoz vezették az új házасokat.

A *menyasszonytáncot* a vacsora követte. A tálakat a vőfélyek hordták fel, minden fogás előtt verselve egy sort. Vacsora végeztével a bekötött kezű szakácsné jelent meg, s gyűjtött pénzt „orvosságra” a vendégektől. Éjfél után fél óráig tartott a *menyecsketánc*, amikor az új pár már elment aludni. Hajnali öt óra tájban a ház előtt vagy a falu közepén jó köteg szalmát gyűjtöttek, s a tűz körül járták a *hajnaltáncot*. Erre a násznagy vezetésével kivonult az egész vendégereg. Közben az új asszonyt *felkontyozták*, fejére ezüstös, aranyos főkötőt tettek, s bársony vagy színes selyemruhába öltöztették. Ezt követően őt is kivitték a tűzhöz, s többször átugrotta a tüzet, hogy egészséges legyen.

A szokás neve *menyasszony-porkolás* (Sajóvárkony, Bolyok, Domaháza). Gömörben és Borsodban a lakodalmi hajnaltűz és a menyasszony-porkolás barkó sajátosság, keletebbre nem ismerik. Palóc területen viszont csaknem mindenütt elterjedt, s az 1940-es években még élő népszokás volt (Ipoly mente, Karancs vidéke, Észak-Heves).

Kedden reggel, már az új asszony bemutatása után, a fiatalabb férfiak elfogták a vőlegényt és lábánál fogva felakasztották a mestergerendára. Csak akkor engedték el, ha az új menyecske szaladt és kiváltotta mézes pálinkával és foszlós kaláccsal (Sajóvárkony). Sok faluban *rabot* fogtak maguk közül a legények, akit láncra kötve vezettek végig a falun a násznagy házához. Sátán 5-6 legényt tetőtől talpig becsavartak szalmakötelekkel, a fejükbe rossz cserépfazekat nyomtak, nyakukba kolompot akasztottak. Csernelyben a szalmakötelekbe csavart legényt, a *gecát* a falu közepén, a patak hídjain többször letaglóztak egy *tilófával* (a tiló nyelvével). Lakodalmi alakoskodásaik a farsangi ivót követő *rabvágás* mozzanatait idézték fel. Helyenként a násznagyot is talyigán vagy szánkán húzták hazáig, s ott székre ültetve nagy *fakéssel* „megborotválták”. Estig a násznagnyal folytatták a mulatozást.

Kedden délután érkezett a vőlegényes házhoz a menyasszony násznépe látogatóba, *hérészbe*. Bevezették a felkontyolt újmenyecskét, akinek a *hérészbe* (*hőrészbe*) jövők átadták az ajándékaikat. (A férfiak pénzt, a nők kendőket adtak.) Este a násznagytól visszatértek a vőlegény vendégei is, s aztán a két násznép együtt mulatott még egy darabig.

Szerdán délelőtt a rokonság újból összejött „a maradékra”, s a násznagy, a szószóló, a nyoszolyóasszonyok és -lányok, a vőfélyek ismét csak ott maradtak ebédre is. Egyes falvakban (pl. Szentsimonon) szerdán tartották a *nagy hőrészt*, s a „rokonok lakodalma”, a maradék ételek elpusztítása csütörtökre tolódott át. Utolsó aktusként a fiatalasszony ajándékozta meg a jelenlevő vendégeket egy-egy kendővel. Két vőfély hosszú rúdon vitte be a sok kendőt.

Hat hét múlva a menyasszony szülei kalácsokkal megrakottan érkeztek az új házassokhoz látogatóba. Akkor tartották meg a *kis hérést*. Akkor vitték el ajándékaikat azok a rokonok, ismerősök is, akik a lakodalomról valamiért elmaradtak.

Az „utolsó szükség” szokásai a halotti szentségek felvételével, a *gyvónással* kezdődtek. Valaki a harangozóhoz futott, hogy *csendítsen*, húzza meg a lélekharangot. Amikor a halál bekövetkezett, a halott szemeit lefogták, állát felkötötték, kezét a mellén imára kulcsolták és olvasót tettek rá. A házban levő tükröket letakarták. Hamarosan jöttek a siratóasszonyok is, de előbb a fűrésztő és öltöztető asszonyok, *soroságyok* rendbe tették, ünneplőbe öltöz-

tették a megholt tetemét. Az első napon az ágyon, a „nagy házban” feküdt a halott, s estére oda gyülekezett a közeli rokonság *virrasztani*. Legalább egy közülük egész éjszaka fennmaradt, mert a hiedelem szerint a megholt lelke első éjszaka visszatér és megmondja, amit esetleg elfelejtett közölni.

Másnap az utcai szobában felállították a ravatalt. A koporsót úgy helyezték rá, hogy a halott feje az utcára néző két ablak közelében legyen. Fejéhez keresztet, két oldalához pedig gyertyákat állítottak. Ezen a napon volt a *halottnézés*. A község apraja-nagyja elment a ravatalhoz, s megnézte a halottat. Lábujjhegyen lépdeltek, suttogva beszéltek, csak a siratóasszonyok jajveszékélése hangzott. A temetésig napjában háromszor a halottnak harangoztak.

A sírásatás és a temetés ügyeinek intézését a *koma* végezte. „Falu-helyen” a sírt rokonok ássák ma is, akiknek a halott közeli hozzátartozói áldomást visznek: kenyeret, szalonnat, pálinkát. *Padlanyos sírt* ritkán készítenek, ha mégis, deszkával választják el a sírhelytől. Rendszerint a temetést megelőző napon végzik ezt a munkát.

Hagyományosan a temetéseket délutánra időzítették, 3-4 órára tűzték ki. Kicsiny gyermek koporsóját mindig a keresztapa vitte a temetőbe. Házassulatlan fiatal halottnak a temetése eltért a szokványtól. Fiatal leányt tiszta fehérbe öltöztettek és koszorúval a fején temettek el. Koporsóját legények vitték a temetőbe. Századunk elején még cigányzenészek kísérték a menetet. Legényhalott koporsóját leányok vitték. Fiatal halott koporsóját mindig a keresztszülők vették meg. A halottvivő legények, leányok lakodalmas jelvényeket, kendőt, bokrétát viseltek (Domaháza, Mercse, Csernely). Batiszt-, selyem- és kázmírkendőt kaptak a halott családjától. Mercsén két leány égő gyertyával haladt a fiatal leány koporsója előtt. A menetet mindig négy legény nyitotta meg templomi lobogókkal. *Szent Mihály lova* kevés helyen van. Többnyire három rudat használnak a koporsó szállítására, s egyszerre hatan viszik, aztán váltják egymást.

A férfiak többsége *lapos kapával* ment a temetésre, de nem a vállukon, hanem hónuk alá szorítva vitték magukkal a kapát. Az egyházi szertartást követően a kántor hosszú halottbúcsúztató versezetet mondott, amelyben a halott első személyben szólította meg hozzátartozóit, s egyenként, illetve csoportonként búcsúzott el tőlük. A menet a temető kapujában mindig megállt pár pillanatra, mert „ott még jelt adhat a halott a koporsójából.” Amikor leeresztették a sírba, először a hozzátartozók dobtak néhány göröngyöt a koporsóra, majd a gyászoló közönség. Végül a kapás férfiak serege pillanatok alatt behantolta a sírt. Fejtől egyszerű, kis méretű, fekete fakeresztet szúrtak a sírhalom végébe. A barkó sírjeleknek semmi nevezetessége nem volt, a régi

temetőekben névtelen fakereszteket lehetett látni. Temetés után a *kaparók* betértek a kocsmába, a gyászolók pedig hazamentek és estére gyülekeztek össze a halottas házhoz a *gyásztort* megülni.

A halotti toron húslevest, főtt húst, helyenként káposztát, kását, sült húst tálaltak. Századunk elején szokásban volt a halott számára is teríteni (Csokva, Omány). Általánosan elterjedt hiedelem, hogy a halott a temetését követő éjszaka hazamegy a szállást megköszönni. Ezért aztán régebben egy tányéron ételt hagytak számára az asztalon vagy az ablakban. Néhol egy pohár vizet, tányérkán sót készítettek ki neki (Mercse, Lénárdaróc). A halottas ágy szalmáját mindjárt a temetés után kivitték a patak partjára vagy a kertbe, és elégették.

Feleség a férjét örök fekete ruházattal gyászolta. Csak akkor vetette le, ha özvegységének második házassága vetett véget. A feleségét gyászoló férj a temetést követően két hétig nem borotválkozott, tiszta ruhát nem vett és naponta eljárt misére. Szokás volt az is, hogy a házastárs egy hétig a megholt ágyában hált. Ha egy hétig nem jelentkezett a halott lelke, megnyugodhattak, mert „akkor csendes nyugalma van, sírhelyével elégedett.”

9. AZ ESZTENDŐ ÜNNEPEI, JELES NAPOK

A paraszti élet rendjét az évszakok, a természet változása, az egymást követő mezőgazdasági munkálatok ritmusa és a kalendáriumi ünnepek egymásutánja határozta meg. Leggazdagabb az évszáró, évkezdő jellegű téli ünnepkör, amit november legvégével, december elejével kezdődően számíthatunk. December első vasárnapja tudvalevően a karácsonyig tartó adventi időszak és egyben az egyházi év kezdete, de előtte már *Katalin* napja (nov. 25.) is ide vonható. Ekkor nyesték le a cseresznye- vagy szilfaváráról azt a néhány ágat, amit vízbe tettek, hogy karácsonyra kivirágozzék. A *Katalin ág* szerencsét hozott a házra. *András* napja (nov. 30.) egykor ünnep volt, a pásztorok (gulyások, csordások, csikósok) esztendeje akkor járt le. E napon az eladó sorban levő lányok a férjvősolás változatos eljárásaival (bőjtölés és álom, cédulára írott férfinevek stb.) tudakolták leendő férjük nevét, esküvőjük idejét, stb. Miklós (*Mikulás*) napját mindig számon tartották, de a gyermekek megajándékozása a mainál szerényebb módon történt. Este kitették a csizmájukat az ablakba, s reggelre diót, mogyorót, almát, cukorkát „hozott bele a Mikulás.”

Az adventi időszakban elkárhozott lelkek, kísértetek, boszorkányok és más hiedelemlények népesítették be a hegyek, erdők között megbúvó barkó falvak környékét, legalábbis a babonás elődök képzeletében. Zabari hiedelem szerint ilyenkor jár a hegytetőkön a *tüzes ember*, aki a kincset őrzi. Sok helyen úgy hitték, hogy a *tüzes ember* éjfélkor jön elő a temetőből. Úgy mozog, mint egy hordó, hangtalanul gurul, de tüzet akkor sem okoz, ha bemegy a kazalba vagy a zsúpos fedél alá (Balaton, Borsodnádasd). A gonoszjáró napok közül is kiemelkedett *Luca* (dec. 13.). Ezen a napon tilos volt fonni, viszont kíváncsún tartották a tyúkok megpiszkálását. A lányok elmentek a fonóba, de csak beszélgettek, kukoricát főztek és az aktuális férjvőslást intézték közösen. (Tizenhárom férfinevet írtak fel egy-egy cédulára, s azokat gombócba téve, a gombócokat megfőzve állapították meg férjhez menetelük sorrendjét.) A fonó ajtaját a gonosz elleni védekezésül betöviselték. Aki meg akarta látni a boszorkányokat, e napon kezdte el faragni a *Luca székét*, hogy

karácsonykor az éjféli misére elvigye és ráülve megláthassa őket. A legények hangos gonoszúzó tevékenységbe kezdtek, az utcán füttyögtek, ostort pattogtattak, s maguk is ijesztgették a házak lakóit. Szemes kukoricát, babot, apró kavicsot dobáltak az ablaküvegre az 1960-as években is. A második világháború előtti időkben vaskosabb tréfákat is elkövettek. Leszedték a kapukat és összecserélgették, szétszedték a szekeret és a csűr tetején rakták össze, orsókat dobtak be a fonóház kürtőjén a lányokhoz stb. (Királd, Zabar, Domaháza).

Karácsony előtti szokás a *betlehemezés*, ami itt-ott az 1960-as évek elejéig fennmaradt. *Suhadar* legények hatos csoportokba álltak össze, és advent ideje alatt nemcsak a saját falujukat járták be, de a szomszédos községekbe, a tanyákra is eljutottak. Upponyban az 1910-es években két *angyal*, három *pásztor* és az *öreg juhász* volt a betlehemjáték szereplője. Egy- vagy kéttornyú templomot utánzó betlehemüket az angyalok vitték, akik hosszú fehér inget viseltek, a fejükön pedig színes, belapított papírsüveget. A betlehem belseje apró szentképekkel, oltárral, a jászolban, barmok között fekvő kisdaddal és négy szál égő gyertyával volt kitöltve. Először mindig bezörgettek, beköszöntek és megkérdezték „szabad-e a kis Jézuskát köszönteni.” Amikor a háziaktól erre engedélyt kaptak, az *angyalok* beléptek a betlehemmel és rázendítettek:

„Keljetek fel jó bojtárok
Mert angyal szól, hallgassátok
Mert Messiás született
Ki megjövendőltetett, Glória.”

Erre bejött az *első pásztor* és mondta:

„Én csak szegény pásztor vagyok,
Nincsen kincsem, nem adhatok,
Behoztam egy szép báránycát,
Óh szép Jézus fogadd el hát.”

Az angyalok ráfeleltek: Glória. Ekkor belépett a *második pásztor*:

„Hol vettem én itt magamat,
Hová húztam fáradt lábaimat,
Még a hegyeken is túl jártam,
Pásztor pajtásaimtól úgy elmaradtam,
Juhaim, nyájaim, pajtásaim,
Tudom, hogy bánkódtok, édes jó barátim.”

Akkor bejött a *harmadik pásztor*:

„Hopp! Isten jó napot,
Lám én is itt vagyok.
Tudom, hogy engemet
Jó szívvel vártatok.”

„Három fertály hétre ide érkeztem. Olyan nagyot ugrottam, hogy majd kitört a nyakam.” – Glória – mondták az angyalok, s közben már az öreg juhász is kopogtatott az ajtón. Egyik angyal kiszólt: *Ki a’?* Közben az öreg méltatlankodva belépett: „*Nem ki, hanem be.*”

„Hát ti idi be’ isztok, esztek,

Az én ősz szakállamról nem is emlékeztek?” – folytatta a méltatlankodást.

A három pásztor nadrág fölé kieresztett inget, hegyes papírcsákót viselt, kezében csörgős botot rázott. Az öreg juhász öltözeke kifordított bekecs, báránybőr sapka, kezében nagy bunkós bot. Magas korát kenderszőszből ragasztott bajusz és szakáll hangsúlyozta ki. A játék folyamán az angyalok áhitattal énekelték a „Mennyből az angyal” és a „Ne féljetek pásztorok, örömet hirdetek” kezdetű egyházi éneket, dicsőítették a Megváltót. Velük szemben az öreg pásztor esetlensége, az alkalomhoz nem illő profán szövege a dramatikus játék ellenpontozását, a közönség felvidítésát szolgálta. A humor fő forrása az öreg pásztor süketségéből adódó sok félreértés volt:

Angyal: Kelj fel öreg! Angyal szól!

Öreg: Kakas kukorikol?

Angyal: Kelj fel öreg, gyerünk Betlehembe!

Öreg: Nem menek én a vén tehenbe.

A játék folyamán kiderül, hogy nem hozott ajándékot a kisdednek és köszöntőt sem tud mondani:

Angyal: Tudnál-e szép köszöntést mondani a kis Jézuskának?

Öreg: Szép köszörülést?

Angyal: Nem egy szép köszörülést, ha’ egy szép köszöntést.

Öreg: A kis Jézus aranyalma,
Megfogom a csecsed Marcsa.

A játék végén ismét csak az öreg az, aki a háziakat felszólítja az adakozásra: „Hallom, hogy csörgetik a kulcsot. Pénzt akarnak adni, de a pénzesládát nem tudják kinyitni. Maj’ kinyitom én.” Az angyal rászól: „Nem bízzák azt az öregre.”

Domaházán 1960-ban még három, nagyobb iskolás gyerekekből szervezett betlehemes csoport volt, akik külön utakon jártak. Ott tíz szereplője volt a játéknak. Az említett két angyalon, négy pásztoron kívül *Mária* és *József* és két „idegen pásztor” akiknek az volt a szerepük, hogy nem akarták a megváltót elfogadni, köszönteni. A betlehemben *Mária* és *József* agyagszobrocskái álltak a jászol mellett. Bábtáncoltató betlehem a barkó vidéken sohasem volt. Azokban a falvakban, ahol a parasztság előbb elhagyta a szokást, a cigányok

folytatták az 1950–60-as években is a *betlehemjárást* (Sajóvárkony, Arló, Bolyok).

Karácsonykor egész napos böjtöt tartottak, s az elődök csak az éjféli mise után étkeztek. A gyermekek megajándékozása abból állt, hogy a szülők, nagyszülők diót, mogyorót, almát adtak nekik. *Karácsonyfát* csak az első világháború után kezdtek állítani. Polgári, értelmiségi közvetítéssel terjedt el ez a szokás. Domaházán például 1935. táján, Bencze nevű kántortanítónál láttak először karácsonyfát. Az eladó lányok zsebkendőt ajándékoztak „karácsonyi keresztapjuknak”, amit azok pántlika ajándékozásával és tavasszal máj-fával viszonoztak.

Központi eleme volt a barkó karácsonyi szokásoknak a *karácsonyi asztal*. Zabaron karácsony böjtjén egy szeletlen kenyeret tettek a megterített asztalra és azt ott tartották „két karácsony” közt. Újév (*kiskarácsony*) napján szegték meg, hogy a családnak az új esztendőben is legyen kenyere. A *karácsonyi morzsát*, ami az abroszon összegyűlt, újévig otthagyták és gondosan eltették a jövő évre. Tehenet füstöltek vele, ha megborjazott és a baromfiak elé is szórtak belőle. Hasznosnak tartották, ha karácsony este minden családtag megevett egy cikk fokhagymát. Eladó lányok karácsony este megrugdosták a disznóolat, és ha az első rúgásra rőffent a disznó, még abban az évben férjhez mentek (Domaháza, Borsodszentgyörgy).

A Barkósággal szomszédos református vidék jelesnapi szokásanyaga szintelenebb, de náluk is éltek olyan szokások, amelyeket a barkóknál nem találtunk eddig. Ilyennek látszik a *karácsonyi tűz*. Darnyán, Varbón, Parasznyán és bizonyára másutt is szokásban volt, hogy a férfiak, legények karácsony böjtjén este kimentek a falujuk fölé emelkedő hegyre, dombtetőre és ott tüzet raktak. Rőzsét, zsúpszalmát égettek és a tüzet körülállva énekelték a „Krisztus urunknak áldott születésén” vagy „Az Istennek szent angyala” kezdetű egyházi éneket. Szokásukat azzal magyarázzák, hogy a betlehemi pásztorok is tüzeket égettek ezen az estén.

Aprószentek napján (dec. 28.) iskolás gyerekek hárman-négyen összeálltak, és sorra járták a házakat egy rövid köszöntővel:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus!
Ajtó megett állok,
Mustármagot várok,
Ha nem adnak, úgy elmenek,
Törjön be a kemencéjek.”

Ezután a gazda végigvert a gyerekek hátsó felén a kertjéből vágott vesszővel. A hiedelem szerint ezzel elősegítették a jobb gyümölcstermést. Végül a háziak egy-egy krajcárral, dióval, tojással ajándékozták meg a köszöntő gyerekeket

(Mercse, Királd). Lénárddarócon a legények jártak vesszővel a lányokhoz és vesszőt suhogtatva kérdezték tőlük: „Hányan vannak az aprószentek?” Mire a helyes válasz: „Minden sarokban egy szakajtóval.” Utána megvendégelték a legényeket. Ezt a szokást az 1940-es évekig tartották.

Nagyon szerették a barkók a farsang utolját, „fassang három napját” (*fassang vasárnap, kövér hetfű, kövér kedd*) megülni. Ez valóságos pazarló ünnep volt, „ahhoz a karácsony is semmi”. A multság neve az *íjao*, *ivaó* (farsangi ivó). Külön tartották az *ülőbe* (fonóba) járó leányok, legények és külön a házas emberek. Domaházán a legények alaposan felkészültek rá, kiosztották a szerepeket. Választottak maguk közül egy *bíró*t, egy *kisbíró*t, négy *csendért*, négy *lapockást*, négy *táncmestert* és egy *derest*. Az egész multság sorozatot a bíró vezette, ő parancsolt. Vasárnap reggel a leányok, legények összegyülekeztek a fonóházban és onnan mentek a templomba. Ott a táncmesterek vagy a lapockások ministráltak, a többiek az oltár körül álltak. A *csendérek*nek fakardjuk és szuronyuk volt, mint őrtállóknak. Mise után csoportosan visszatértek a fonóba, onnan mindenki hazament ebédelni. Este ismét gyülekeztek az ivóban, a központi fonóházban és a másik két *ülőből* is elhozták a lányokat muzsikaszó-kísérettel. Előtte mindenkit kihajtottak az ivóból és csak pénzért lehetett belépni. Megkezdődött a multság, s a táncmesterek vezérletével a tánc. Amikor valaki többet ivott a kelleténél, a *bíró deresre* ítélte és a *csendérek* végre is hajtották az ítéletet. Hétfőn és kedden este hasonló rendben folyt a multság, a tánc.

Böjtfogadó szeredán hajnalban a multság vaskos befejezése, a farsang eltemetése következett. Egy hamis legény kopottas ruhát vett fel, s a táncolók között elkeveredve úgy tett, mintha összeesne. A *bíró* parancsára felravatalozták egy saroglyára, mert közben „az orvos” megállapította, hogy meghalt. (A vizsgálat a legény nadrágjának kigombolásából állt. Annak nemi szervére mutatva közölte, hogy nincsen benne semmi élet.) Ezután a pap és a kántor szerepét játszó legények az egyházi szertartást parodizálva megadták a halottnak a végtisztességet. Trágár kifejezésekkel megtűzdelt búcsúztatójuk után lepedőt dobta a „halottra,” majd a *csendérek* saroglyástól megragadták, kivitték az udvarra és ott leborították a földre. Ezzel feloszlott a farsangi *íj*o.

Délelőtt a leányok *hamvazkodni* mentek a templomba, a legények pedig még egy multságot szerveztek maguknak. *Ijesztőnek* (maskara) öltöztek fel, kolompokkal, csengőkkel szerelték fel magukat, s elindultak a faluba *kerülni*. Legijesztőbb volt a *mumma* (bohóc), aki kosfejet rakott a fejére, birkabőrbe öltözött és botra tűzött varjút lóbált a kezében. A *bíró*, a *csendérek*, katonák ezen a felvonuláson is régi jelvényeiket viselték. A többiek zajongtak, ha más nem, rossz tepsit, fazekat vertek és kolompoltak. Betértek az udvarokba és a

71. kép. Farsangi *rabvágás*. Sajónémeti, Borsod m. Molnár B.
felv. 1953. NM F 112665.

háziaktól kapott lisztet, szalonnát, tojást és kolbászt kosarakba gyűjtötték. A *kerülés* (koledálás) végén az egészet odaadták a fonóház gazdasszonyának, aki még egy jó lakomát állított ki estére a legényeknek.

A farsang utolsó két mozzanata a barkó falvak többségében nem különült így el, s már a farsangtemető aktus is az egész falu nyilvánossága előtt történt. Például Királdon az *ijóból* a halottat két legény saroglyán a kocsmá elé vitte. Ott letették a földre, felültették, rossz cserépfazekat nyomtak a fejére. Amikor minden bűnét elsorolták, az egyik legény botjával lecsapta a fazekat és ezzel el volt temetve a farsang. Már ISTVÁNFFY említette, hogy a legtöbb borsodi barkó faluban *rabot hordanak* farsang végén. Két legényt tetőtől talpig becsavartak szalmakötéllel és kerékkötő láncra verve vezettek végig a falun. A *rabokat* kísérő menetben lányok is voltak. Régen *duda*, később *muzsika* (hegedű) szolt a menet végén, s minden kapuban megálltak az adományokat összegyűjteni. *Rabhordás* követte a farsangi ivót az 1930-as évek elejéig Upponyban, Sajómercsén, Sátán és Csernelyen is. Sajónémetiben 1953-ban felújították a *rabvágás* szokását. Ott a játék szereplői a következők voltak: két *rab*, két *hévér* („fegyveres” kísérő) és a *bíró*. A *hévérek* egyik kezükben a *rabok* láncát tartották, a másikkban a pallost jelképező tilónyelvet. Húshagyó kedden délután a falu közepén rendezték meg a *rabok* kivégzését. Letérdepeltették őket a földre hintett szalmára, egy-egy rossz cserépfazekat nyomtak a fejükbe (71. kép). A *bíró* hosszú, rigmusba szedett beszédet mon-

dott, s fejükre olvasta az összes lopást, ami csak történt az előző évben. Ítélethirdetés után a hévérek lecsapták a fejükről a fazekat, mire a rabok felugrottak és elfutottak. A rabvágás annyira kedvelt dramatikus játék volt a vidéken, hogy itt-ott lakodalom végén is játszották (Csernely, Sajóvelezd). A farsangi ivó máig a legtöbbet emlegetett mulatságként él a nép emlékezetében (Szentsimon, Hangony, Zabar).

Farsang vasárnapján reggel a szegényebb gyerekek nyárssal a kezükben jártak házról-házra és a következő mondókát adták elő:

„Óh, óh fassang, kedves idő,
Elmúlt már az ő esztendő,
Ez újbán is vígadjanak,
Ha nem adnak szalonnát,
Farkas hordja a disznát,
Ha nem adnak tojáskát,
Girind (görény) hordja a tyúkját.” (Sajómercse)

Ajándékul a háziaktól szalonnát kaptak a nyársukra.

A farsangot követte a *hamvazó szereda*, (*száraz szereda*, *böjtfogadó szereda*) és a *csonka csitertek*, majd a hét héten át, egészen húsvétig tartó *nagyböjt*. Századunkban már nemzedékenként enyhülő szigorúsággal tartották a böjtöt, s az 1940-es években megritkultak az olajos, vajas ételek. Bárán, Zabaron, Cereden az iskolát elhagyó, serdülő lányok hamvazó szerdán *mátkatálat* készítettek örökzöldből (közepére tojást tettek), s elküldték egyik lánypajtásuknak ajándékba. Azontúl *mátkámnak* szólították egymást. Március 12-én, Gergely napján volt az iskolások ünnepe, a *gergelyjárás*. Jelmezbe, papírcsákókba öltözött gyerekhad (20–25 iskolás) járta végig nyársakkal a falut a közülük való *kapitány* és három-négy *káplár* vezetésével. Ezt a szokást ISTVÁNFEY MÁR a század elején kiveszőben levőnek találta, de azért Bánhorvátról egész sereg rigmust, köszöntőt tudott feljegyezni. Az iskolások által összegyűjtött élelem a kántortanítót illette. Falusi tanítók megélhetését segítette elő a karácsony táji *ostyahordás* is. Az iskolásokkal szétküldött molnárkalácsért a gyerekek babot, lencsét, mákot, tojást kaptak és vittek a mesternek.

A húsvét előtti vasárnap (virágvasárnap) szokása a *barkaszentelés*. Szentelt barkájukat a templomból hazavitték és az ablakban vagy az istállóban helyezték el. Ezen a vasárnapon a Zagyva és az Ipoly közti térségben – de más palóc területen is – népszerű volt a *kiszehajtás* szokása, aminek a Barkóságban semmi emléke nincsen. Fontos eltérés ez a Barkóság és a közeli palóc területek népi kultúrája között.

Húsvét előtt mindenki készült a tavasz első nagy ünnepére. Kimeszelték a házaikat, megnyírták a lovakat, kipucolták a szerszámokat, söpörtek, tisztó-

gattak. Nagypénteken a patakra szaladtak mosakodni, sőt a lovakat, juhokat is a patakba hajtották, hogy egész évben frissek, egészségesek legyenek. Az 1910-es évekig a lányok, fiatal menyecskék hajnalban kilopakodtak a patakhoz és ruháikat ledobva, meztelenül mártóztak meg a vízben (Domaháza). Napjainkig szokásban van, hogy a patakból hazavitt vízzel (*szótalan víz*) mosakodnak e napon az otthon ülő öregek, apró gyerekek. Domaházán a közkút csobogóját e napon betöviseli az, aki elsőnek visz el onnan *szótalan vizet*. Eladó lányok *forakodása* (hajfésülése) nagypéntek éjjelén a templomkerti szomorúfűz alatt már a feledésbe menő rítusok közé tartozik. Borsodnádason és környékén a gyerekek kolompokkal, csengőkkel szaladoztak e napon és kiáltottak: „Kígyó, béka, távozzál a házunktól.” Ezt a mondókát mormogták a házat és környékét húsvét előtt söprögető asszonyok is.

Domaházán az 1920-as években nagyszombaton virradóra is tüzet raktak a legények, utána pedig begázoltak a patak vizébe. Itt nagycsütörtökön a harang elnémult, mert „Rómába mennek a harangok” ezen a napon és csak nagyszombaton térnek vissza. Harang helyett *kereplő* szólt. (Kézzel hajtott, láda formájú nagy alkotmány, helyi ezermester munkája.) Nagyszombat délután (feltámadás után) újra megszólalnak a harangok. Az asszonyok sütnifőzni kezdenek. Már ezt megelőzően levágták a húsvéti bárányt, ami juhtartó falvakban elmaradhatatlan volt, s az országban a barkóknál maradt fenn legtovább a szokása. A *húsvéti asztal* eledeleit hímzett, szép szőttess kendőkbe, kosarakba csomagolták (sonka, tojás, kolbász, bárányhús, *morvány* vagy egyéb kalács). Vasárnap délelőtt a gazdasszony elvitte a templomba, s ott a pap megszentelte. Délben a családok *szenteltet* fogyasztottak.

Húsvét hétfő hagyományosan a locsolkodás ideje. Ez a pogány hiedelemben gyökerező ősi szokás eredetileg a női termékenység előidézését célozta. Az 1930–40-es években az egész Barkóságban gyakorlat volt (néhol tovább is), hogy az eladó lányokat a legények a patakhoz vagy a kúthoz vitték és ott vödörből öntötték rájuk a vizet. Sokan még is betegedtek, noha többször átöltöztek, száraz ruhát vettek a nap folyamán. Locsolás után a legényeket, akik régebben bandákban, cigányzenész-kísérettel jártak *öntözködni*, behívták a lányos házhoz és megvendégelték. Máig a legnépszerűbb népszokások egyike. Az utóbbi három évtizedben sokat szelidült, — elterjedt a *szagos vízzel*, kölnivel való locsolás. Az iskolás gyerekek — akik mindig mondtak verset is — festett *húsvéti tojást* kaptak a locsolásért. Az 1950-es évektől már inkább pénzt adtak nekik. Húsvét keddjén az asszonyok, lányok törleszthetnek úgy, hogy az elébük kerülő férfiakat egy bögre vízzel leöntik.

Húsvét és május elseje között György napját (ápr. 24.) tartották számon. Főként juhászok hiedelme szerint a György-nap előtt fogott kígyó-

val, békával el lehetett venni a tejhasznót, és gyógyítani is lehet az ilyen hullő tetemével (pl. a juh tőgyfájását háromszor kell körülkeríteni vele). Szent Györgyre virradó éjjel bűbajos asszonyok, boszorkányok kijártak a határba „harmatot szedni” (Bóta, Mercse, Királd). Meztelenre vetkőztek és egy hamvaszt húzogattak végig a harmatos fűvön és közben mondogatták: „Szedek is, hagyok is.” A lepedőből sóra hintették a nedvességet és ezt a sötét fejős juhainak, teheneiknek adták. Barkósági hiedelmek szerint különösen hasznosak voltak a Szent György éjjelén gyűjtött gyógyfüvek (*kopotnyik, pimpó, vérfű* stb.). Ezeket az ember- és állatgyógyászatban egyaránt használták.

Jellegzetes tavaszi szokás a *májfaállítás*. Megszokott időpontja a Barkóságban május elseje vagy május első vasárnapja, a szomszédos borsodi–gömöri református vidéken pedig inkább pünkösd éjszakája. Jó előre *kinézték*, kiválasztották azt a sudár növésű fát, lehetőleg bükköt, amit ezen az éjszaka kivágtak. Segítőtársaival már alkonyatkor elindult az erdőre a májfát állító legény. Csak csendben kopogtatták, nehogy a *kerülő* meghallja a falopást. Erre utal az egész Barkóságban, sőt a távolabbi palóc területen is népszerű májfahordó rigmus:

„Hallottátok-e már hírt
Holló Alfonz legénységét?
Fűrészsel vágta a májfát,
Hogy ne hallják kopogását.”

Éjfél felé értek a fával a leány házához. Bekopogtak, mert a fára kendő, pántlika kellett, s azt a leány adta, esetleg a fára is ő kötötte fel. A fa tetejébe kötöttek egy boros- vagy pálinkásüveget is. Eközben a legények jó nagy gödröt ástak a kapuoszlop mellett vagy az ámbitus sarkánál, és beleállították a 8–10 méter magas, szép lombú, felpántlikázott májfát. A májfaállító legények az 1920-as években még szöttek kendőt, később zsebkendőket kaptak a lányoktól. Szokás volt a májfát őrízni is:

„Kelj fel babám, itt a májfa,
Ha elhoztam, vigyázz rája.”

A rivális legényektől azonban maga az udvarló és barátai védtek a fát. A *májfa köszöntése*, a *májfa locsolása* jogcímén a leányt akkor is meglátogatta, ha a fa kidöntésétől nem kellett tartani. Rituális *kidöntése*, *kitáncolása* a barkóknál rendszeren május utolsó vasárnapján (Bélapátfalva, Bükkmogyorósd) vagy pünkösdkor történt és mulatsággal végződött. A májfa tetejébe kötött borospalack leoldása a legénynek erőpróbára adott alkalmat, közösségi, vásári májfa esetén a törzs bekenésével nehezítették meg az egymással versengő legények dolgát. Gesztete, Péterfala vidékén, a Medvesalján még 1978–79-ben is sok

májfát lehetett látni. Ezzel szemben Ózd környékén napjainkra teljesen felváltotta a *májusi kosár*, mint szerelmi ajándék. Rendszerint hortenziát, szalagos virágkosarat küldenek, s ez a polgárosult szokás már az 1940-es évektől kezdve hódít a vidéken.

Bélapátfalván és környékén az 1930–40-es évekig szokásban volt a „királynéjárás”. Hat-hét kislány ünneplőbe öltözött, egyikük tiszta fehérbe. Ő volt a királyné, ezért fejére viaszkoszorút is tettek. Udvarról udvarra jártak és ott kört formálva, lassan körbe lépegetve énekelték:

„Mi van ma, mi van ma? Piros pünkösdi napja.
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Jól megfogd, jól megfogd lovadnak kantárját,
Hogy ki ne tapossa a pünkösdi rózsát.”

Közöttük a kör közepén állt a *pünkösdi királynő*. Énekük végétével a gazdaszonytól néhány krajcárt kaptak és azzal tovább mentek. Másutt pünkösdi király járt, de a szokás előbb kiveszett, mert pl. Ózd környékén már csak a szólásmondásra emlékeznek: „Aggyig tart, mint a pünkösdi királyság.”

Pünkösdi vasárnapján Szentkúton (Mátraverebély) búcsút tartanak és ez a búcsújárás is a szerelmi ajándékozás egyik alkalmá volt mindig. A legények tükrös szívet (mézeskalácsot) ajándékoztak, a lányok pedig bokrétát, árvalányhajat hoztak a választottjuknak. (Szüleiktől, rokonaiktól a gyerekek is sokféle játékot, ajándékot kaptak: kis tarisznyát, mézeskalács figurákat, cifrára festett botot, fokost, kereplőt stb.) Nyár elején nevezetes szokás volt a *szentiván-napi tűzugrás*. Az 1920–30-as években még a legtöbb barkó faluban tüzeket raktak június 24. előestéjén. Domaházán például három tüzet raktak a legények, egyet a felvégen, egyet az alvégen és egyet a falu közepén. A lányok tisztességből kötött csomókat fogtak a kezükben, s a tűz, füst felé tartva járták körbe a tüzet, miközben azt kiáltották: „Tisztessé legyék, hasznos legyék az én tisztesséfvem.” Utána a legényekkel együtt át is ugrálták a tüzet. Bolykon a következő énekes mondóka fűződik ehhez a cselekményhez:

„Tisztessé légy, hasznos légy,
Majoránna, törökszekfű bokros légy.”

A Hangony-völgyi falvakban *Szent János járása* ennek a szokásnak a neve. Egyes falvakban a kertek alatt, Hangonyban pedig a „belsőszögi” hegyoldal aljában szokták a rituális tüzet megrakni, de nem Szent Iván, hanem Péter-Pál (jún. 29.) estéjén és ehhez igazodott a mondókájuk is:

„Szent Pál, Szent Péter,
Hasznos legyék az én tisztesséfvem,
Has fájjék, has fájjék,
A tisztesséfv használják.”

A füvet aztán megőrizték és beteg embert, állatot egyaránt gyógyítottak vele. (Parázsra helyezve füstölték vele a beteg testrészt, kitörölték a tisztessfüvel a fejősedényeket, hogy több legyen a tej.) Mercsén a tüzet szalmából rakták és *borzékot* (földi bodza) papsajtot, árvacsanalat is füstöltek rajta a következő mondóka kíséretében:

„Szent Pál, Szent Péter,
Füstöld meg a füvecském,
Tisztos légy, hasznos légy,
Majoránna bokros légy.”

Fűcsomóikat megszáritva a padláson tartották, és az „igézetben levő” kisgyerekeknek fürdőt csináltak vele. A tejes fazekat is e füvekkel törölgették „rontás ellen”. Az ősi rítus eredeti értelme, a tűzgyújtás nyári napfordulóra való időzítésének oka korunkra teljesen elhomályosult, s az 1930-as években már inkább csak az ifjúság játékos szórakozásvágya éllette.

Kivételes nap a barkó falvak életében a *búcsú*. Falvanként változó időpontban, a templom védőszentjének napján ülik meg. Jelentőségét jól érzékeltetik ISTVÁNFFY Gyula 1911-ben megjelent sorai: „Egy tanulmányutam alkalmával éppen az ományiak készülődtek az Anna-napi búcsúra – hogy milyen arányban, az szinte hihetetlen. Az egész falu lázas munkában volt már három nappal a búcsú előtt. A házakat meszelték, takarítottak, ahol ezen túl voltak, ott sütötték a tömérdek morványkalácsot, patkót, lepényt stb. ... Nincs az az ományi gazda, akinek 15–20 vendége ne lenne ilyenkor, a jobb módúaknak pedig 30–40 is van ebédre, vacsorára, s nem is egy, de két napon át. A cigányzene pedig szól a faluban itt is, ott is, a bor, sör, pálinka pedig úgyszólván folyik, mintha ingyen adnák.” A búcsú méretére és a barkósági *Szent Anna-kultusz*ra utal REGULYnak egy 1857-ben kelt rövid megjegyzése is: „Hangonyban az Anna-napi búcsún van gyülekezete a barkóságnak.” Ugyanis a búcsúra az egész környékről meghívták a rokonokat, ismerőseket, „jó embereiket.” Az Anna-kultusz középkori gyökereire vet fényt az a tény, hogy Hangonyon már 1368-ban Anna volt a pálosok templomának védőszentje, az országban a legkorábbiak közül való. Későbbi, 18. századi alapítású a belpátfalvi Anna-kápolna (Gilitka). A falusi búcsúk a századforduló óta alig vesztek jellegükből, ma is népes a vendégsereg, mindenki „kitesz magáért”. A falvakban lakó munkások, bányászok szabadságot kérnek munkahelyükön (rosszabb esetben beteget jelentenek), de a búcsúról nem maradnának el. Két-három napi vendégeskedés után még mindig marad annyi *búcsúmaradék*, hogy az üzemben dolgozó munkatársakat is „jól tartsák” vele. Ez az ünnep máig megmaradt a barkó falvak egyik nagy közösségi élményének, a barátság-ápolás alkalmának.

72. kép. Búcsúso az apátsági templom bejárata előtt. Bélapátfalva, Borsod m.
Pápai Károly felv. kb. 1900-ban. NM F 2014.

A fogadalmi búcsúk, búcsújáró helyek célpontjai közül kiemelkedik a *szentkúti búcsú*, különösen az augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján tartott. Gyalogosan, falvanként szervezett csoportokban tették meg az utat, évszázadok óta ugyanazon az útvonalon. Például Domaházáról Zabar, Pogony, Bárna, Mátraszele, Kisterenye érintésével jutottak el a kegyhelyre. A szentsimoni, hangonyi búcsúscsoportok már *csiterteken* áthaladtak a falun. A domaháziak csak pénteken indultak el otthonról. *Terennén* csűrben, szénában megháltak, s másnap reggel indultak tovább. A Zagyva-völgyi rövid útszakasz akkor már tele volt néppel. Hazafelé is napokig tartott az út, s az otthoniak a *főúr* (plébános) vezetésével a falu határában várták a *búcsúvezető*-vel érkező fáradt csoportot.

Jelentős búcsújáróhely volt Bélapátfalva is, mint arról VAHOT Imre 1853-ban már megemlékezett. Azt írja, hogy a *karastalomnak* (klastrom) nevezett régi templom és a szent forrás körül tengerként hullámozott a Borsod, Gömör és Heves megyéből érkezett búcsúso nagy sokasága. A látványt fokozta a falvanként buzgó énekszóval, templomi zászlók alatt vonuló csoportok színes ünnepi népviselete, az öltözetek tarkasága (72. kép). Falusi búcsúkon az áhitat legfeljebb a templomi körmenet végéig tartott.

73. kép. Halottak napján a temetőben. Borsodszentgyörgy, Borsod m.
Paládi-Kovács A. felv. 1976.

A nyár és az őszi jeles napjai a gazdasági élet eseményeihez kapcsolódtak. Kepésaratók arató koszorújáról, kepebáljáról, szüretelők mulatozásairól már esett szó, de az állattartóknak is voltak számon tartott napjaik. Kisasszony napja táján abbahagyták a juhok fejését és a nyáj közé engedték a kosokat. A juhászok esztendeje régebben Mihály-napig (szept. 29.), sőt Demeterig (okt. 26.) tartott. Demeterkor *hornyánszkodtak* (költöztek), ahogy a nóta is mondja:

„Ha kitőtöm azt a kis esztendőmet,
Demeterkor jönnek értem szekéren,
Felteszem a tulipános ládámat,
Furulyámat, dudámat.”

Demeter napján tartották a *juhászbáldot*, juhásznapot, amire messzi környékről, távoli tanyákról is összesereglettek. Vendel mint a juhászat védőszentje napja is említhető (okt. 20.). Zabar, Váraszó környékén, a Tarna-völgyén a gazdák körében erős a Vendel-kultusz. Helyenként fogadalmi ünnep, ezen a napon nem dolgoztak.

Az őszi kiemelkedő, minden társadalmi osztály és réteg által megtartott napjai Mindszentek és a halottak napja. Erre a napra rendbe hozzák a sírokat, körmenetet vezetnek a temetőbe (73. kép), és gyertyákat égnek az elhunytak emlékére. A barkó falvak domboldalon levő temetőit ezen az estén messzire jelzi a sírokon égő sok ezer gyertya.

A Barkóság népköltészete nincs még kellően feltárva. Meséket, dalokat, balladákat, közmondásokat és adomákat századunk elején ISTVÁNFFY Gyula gyűjtött a borsodi barkók között. Később LAJOS Árpád, NEMCSIK Pál, ÁG Tibor és UJVÁRY Zoltán közölt dalokat, balladákat a vidékről. A népköltészeti műfajok közül legjobban a történeti- és helyi mondák kötődnek a szűkebb tájhoz, más műfajok táji kötődése kevésbé figyelhető meg. Gyakran hordoznak történelmi emlékeket kincs- és hiedelemmondák is. Ezért kíváncsú egy pillantást vetni a Barkóságra jellemzőnek látszó történeti- és hiedelemmondákra, a betyárhistóriákra és a hiedelemvilág egyes sajátosságaira.

A tatárjárás mondaköre helyenként gazdagabb, másutt szegényesebb. Mindenütt ismeretes a történet arról, hogyan csalogatták bűvőhelyükről *eleiket* (őseiket) a ravasz tatárok. Magyar ruhába öltöztek és kiáltoztak: „Julcsa, Marcsa, Borcsa, előjöhettek már, elmentek a kutyafejű tatárok.” Aki előmerészkedett, csúnyán megjárta, mert megölték vagy elvitték rabságba. Csernyen úgy tudják, őseik a rengeteg erdőségben rejtőzködtek el a tatárok elől, gödrökben meg faodúban. Balaton és Bükk-szentmárton népe a tatárjárás előtt nem a mai helyen, hanem a most magánosan álló szentmártoni templom melletti partoldalon élt. Onnan menekültek az ősök faluik mai helyére – akkor még erdős *lápák*ba. *Ortást* csináltak és ott is maradtak. Harangjukat egy *mocsolyába* vetették. Később Balaton kapta a harangot, mert oda négy család menekült, Szentmártonban pedig három élte túl a veszedelmet. Azok voltak a ma is élő törzsökös nemzetségek ősei.

IV. Béla királyról sehol az országban nem maradt fenn annyi történet, mint Borsodban. Szájhagyomány szerint az 1241. évi muhi csatából menekülő király és kísérete Bélapátfalván pihent meg először. A népetimológia szerint a falu és a fölé emelkedő Bélkő is a királyról vette a nevét. Úgy tudják, az apátsági templomot is menekülésére emlékezve alapította. Ezeknek a mende-mondáknak természetesen a valósághoz nincsen közük. A Bükkben és Barkóságban található dülőnevekből, amelyeknek eredetét Béla királyhoz kapcsol-

74. kép. IV. Béla emlékére 1874-ben emelt kápolna. Járdánháza, Borsod m. Saffarik Gy. felv.

ják, aligha lehetne rekonstruálni menekülésének útvonalát (*Király útja*, Csernely; *Király szállása*, Járdánháza). Helyi hagyomány szerint útjának egy szakasza a Hódos- és a Hangony-patak völgye volt. Erre több emlékkápolna, emlékoszlop figyelmezteti az utast, Járdánháza határában, a műút közelében álló kápolna (74. kép) márványtábláján az alábbi felirat olvasható: „A tatár futásból menekült IV. Béla király pihenőhelyére épült emlékkápolna, 1874, Csomós Lajos által.”

Ózdon, az egykori Vasvár végén hasonló kápolna állt, de azt egy útépités alkalmával lebontották. Helyi hagyomány szerint a szomszédos *Cipó-domb* neve is kapcsolatos IV. Béla futásával. A király megpihent a dombon, de a fáradtságtól, az éhségtől annyira elgyöngült, hogy kiejtette kezéből a cipót és

az legurult a völgybe. Azóta viseli a hely ezt a nevet. Sajónémeti szélén szintén áll egy kápolna, amit Béla király menekülésének emlékére emeltek. (Ezt 1912-ben állították az ún. Salétromos-dűlőben. Korábban is állt azon a helyen egy szerényebb, kisebb Béla-kápolna, fehérre meszelve.) Bizonyára nem véletlen, hogy a kápolnákat egykori kisnemesi falvak állították. A történeti hősökhez fűződő néphagyományokat a Barkóságban inkább a nemes-ség ápolta. Mindamellet a tatárok elől menekülő Béla király helyi mondákban élő népi hőssé vált, akit Mátyás királynál is többet emlegettek.

Mátyás igazságosságáról a leggyakrabban emlegetett történet az, hogy a közeli Putnok szőlőhegyén megkapáltatta a dölyfös urakat. Ott az egyik prés-ház homlokzatára erősített márványtáblán olvasható: „Hunyadi Mátyás nagy királyunk 1475-ben, Putnok János várkapitánysága idejében, ebben a szőlőben kapáltatta meg a főrangú vitéz urakat, hogy a munkát becsülni tanulják. Az igazságos fejedelemről ezt az emlékezést Kováts Antal és neje vésette ide 1926-ban.” Sajónémeti néphagyomány szerint Mátyásnak egy kastélya volt az ottani várhegy oldalában, a Tündérparton. Onnan ment át Putnokra a nemesekkel és a szőlőhegyen kapára szorította az urakat. A sajónémeti várból Mátyás vezérei füstölték ki a *zsebráknak* nevezett huszita cseheket. Ma már csak egy kereszt látható a tetőn, amit Pyrker egri érsek állíttatott az 1830-as években. A Tündérpart pedig onnan vette a nevét, hogy élt valamikor a várban egy *veres bán* a leányával, aki szerelmes lett egy halászlégyénybe. Lejárogatott munkáját nézni a Sajó-partra, de egymásé nem lehettek. Egy 1868-ban közölt néprege szerint a *fehér lány*, a *tündér lány* járta valaha azt a partot, árnya azóta is fel-feltűnik, s az öregek sokat tudtak mesélni róla.

A huszita csehek emléke főként várakhoz, egykori erősségekhez kapcsolódik. Domaházán a *Veresvárról* azt tartják, hogy egykor rabló csehek éltek benne. Igen régen vágott utak, sáncok láthatók a közeli ormokon, bérceken is. Ajnácskő vidékén a *Pogányvárat* hozzák kapcsolatba a huszitákkal. Gömör-Kishont megye monográfiája írja róla: „A községnek egyik nevezetessége a Ragács, hajdani tűzhányó, a pogányvári kráter, mely a hagyomány szerint onnan veszi elnevezését, hogy a csehek idejében a husziták az e hegyen található salakdarabokból váracstot építettek, melyet a lakosok Pogányvárnak neveztek el.”

A Sajó-menti várak közül Vadna és Galgóc erőssége nevezetes ilyen vonatkozásban. Ezekről a *Vasárnapi Újság* 1861-ben írta: „A várak már elenyésztek. Az a hiedelem van elterjedve, hogy e két vár egy föld alatti folyosó által volt összekötve, mely a Sajó alatt is átvonult. E két várat 1457-ben építették Komoroczky és Valgatha cseh huszita rablók, kik zsarolták, fosztogatták és kínozták az utasokat. Komoroczky e célra egy roppant nagyságú

szilaj bikát tartott, melyet kínzottjaira uszított. Néhány évvel ezelőtt egy rendkívül nagy szarvat találtak a Sajó medrében, melyről azt tartják, hogy az volt Komoroczky bikája, s ennek maradványa most egy vadnai lakos birtokában van.”

Mercse nevét is úgy magyarázzák, hogy valaha csehek laktak volna a várában (mert cseh > Mercse), melynek eredetéről a helyi lakosság 1860. táján már semmit sem tudott. Egy másik tudálekos népetimológia négy szomszédos község nevét magyarázza hasonló módon: Amikor IV. Béla menekült a tatárok elől, üldözői azt kiáltották: Vérezd (Velezd) a királyt (Királd), mert cseh (Mercse) vót a (Bóta). Ezeknek a mendemondáknak természetesen a valósághoz semmi közük. Inkább a helyi értelmiség, kisnemesség, mint a parasztok körében születtek, onnan kerültek át a néphez.

A török időkről inkább csak a helynevek, rövid történetek vallanak. Ilyenek a *Basaháza* Sajónémetiben (állítólag egy basa lakott ott), vagy a *Dezső köve* Dédes határában. Dezső vitéz a dédesi vár alól egészen Szarvaskőig verte vissza a törököket. Azonban hiába volt szerelmes a várúr leányába, hiába kérte meg a kezét, nem adták hozzá a lányt. Szerelmi bánatában az útmenti szikláról a mélységbe ugratott. Azóta hívják azt a sziklát Dezső kövének. A tapolcsányi határ egyik völgyecskejét pedig azért nevezik *Nyilas lápnak*, mert egy pásztorfiú, bizonyos Vitéz Andris, egy bokor mögül tizenhárom törököt nyilazott le abban a völgyben.

Sajátos, különálló csoportot alkotnak a 18–19. századi betyárok alakját megörökítő történetek is. A barkósági betyárhistóriák központi alakja *Vidróczky*, aki maga is a vidék szülötte volt. Mára elhomályosította más betyárok, így az arlóai *Szép Miska* és a hangonyi *Gyuri Bandi* emlékét. Előbbiről maradt fenn az alábbi nóta:

Engem a vármegye nem szán,
Nagy bünt tettem Domaházán,
Elloptam a juhot is,
Megöltem a bacsot is,
Bacso mellé bacsonét is.

A hangonyi betyárt pedig lólopásért fogták el:

Gyuri Bandi mért vagy istentagadó?
Rád világosgyík az a hat csikó,
Tisztelem a Borsod vármegye fejit,
Akasszon fel, ha rámvilágosgyík . . .

Vidróczky-ről a néphagyomány azt tartja, hogy Bélapátfalván született, de ismeretesekek olyan néprajzi gyűjtések is, amelyek bekölcei, mónosbéli, visnyói születésűnek állítják. Már halálát követően, az 1870-es években is

keveredtek az újságokban a személyéről közölt információk. Nemrégiben BODGÁL Ferenc hitelt érdemlően tisztázta, hogy a nevezetes betyár 1837. november 12-én született Mónosbélén. Apja Vidróczky András juhász, anyja Kormos Panna volt. 1859-ben erőszakkal elvitték katonának, de onnan megszökött. Ezért Egerben töltötte büntetését, de másodszor is megszökött és betyárnak állt. Elfogták, s ekkor már várfogságra ítélték. A komáromi várban, majd egy osztrák várban ült évekig, amíg onnan is sikerült megszöknie. Hazatért szülőföldjére és cimboráival Borsod, Heves, Gömör, Nógrád határvidékén portyázgatott. Igen nagy népszerűségnek örvendett a hatalommal szembe szálló betyár a pásztorok, a kiszolgált katonák és a földműves nép körében is. Mindenhol voltak barátai, akik bújatták és segítették üldözőivel, a vármegyei pandúrokkal, zsandárokkal szemben. Domaházán az öreg Petykó és Holló kande János volt a cimborája. Sok csárdát, kocsmát emlegetnek (pl. Szilvás), ahol szeretett mulatni, ahonnan sokszor menekült el a zsandárok eszén túljárva. Rövid idő alatt valóságos népi hőssé vált, mert csak a gazdagok vagyonát, pénzét vette el, de az árvákat, özvegyeket, szegényeket segítette. Lóháton járt, sárgaréz baltafokos és hosszú csövű dupla pisztoly volt a fegyvere. Korának pásztorviseletében járt, bő ujjú inget, vászongatyát, fekete, pitykés mellényt és cifra csuhát hordott. Fején pörge kalapot, lábán ráncos nyakú csizmát viselt.

Rövid betyárélete és szomorú vége, amit mindenhol másképp mesélnek, máig foglalkoztatja a nép emlékezetét. Csernelyen úgy tudják, cimborája vágta fejbe a tiribesi hídnál, de vannak olyan történetek is, amelyek lelövéséről, elfogásáról szólnak. Az új stílusú népdalok, betyárballadák többsége a Barkóságban az ő személyével kapcsolatos, mint az alábbi részlet is példázza:

Vajdavári híres csárda,
Zsandárral van körülállva,
Környeskörül, környeskörül,
Vidróczkyt most fogták körül.

No Vidróczky most gyere ki,
Hat vármegye vár ide ki,
– Mit ér nekem hat vármegye,
Tizenkettő győjön ide ...

A helytörténeti hagyományok, vármondák között megemlíthetőek a *Vajdavár*hoz fűződő históriák. Borsodnádasi öregek szerint nevét azért kapta, mert egy vajda lakott benne a lányával. Óriás lehetett, mert Balaton község határából hordta a vizet, ott van máig a *Vajda kútja*. A várhegyen van egy nagy pince, annak az ajtaját ma már nehéz lenne megtalálni, de állítják, hogy szembe nézett a pétervásári templom bejáratával. Abban a pincében kincseket rejtettek el a hajdani várurak. A kincseket az ördög őrzi *veres kakas* képében.

Annak, aki be akar menni, varázserejű fekete tyúkot kell magával vinni. Ajtaja évente csak egyszer, karácsonykor, az éjféli mise alatt (mások szerint Úrnapján, Virágvasárnapján) nyílik meg. Aki nem jön ki addig, amíg a templomban az úrfelmutatás tart, később már nem is tud kijönni. Ott marad örökre és a veres kakas szolgája lesz. Hasonló hiedelemmondák, kincsmondák a Barkóság más részein is lelhetők. *Vajda* dülönév szintén számos akad (pl. Várkonyon), de ezeket a nép nem köti meghatározott történelmi személyhez.

Elásott kincsek sorsa, megszerzésük módja napjainkig izgatja a nép képzeletét. A régiek szerint a kincs elárulja magát, mert bizonyos időpontokban felragyog, „tisztul a kincs”. (Dédesen feljegyezték, hogy hétévenként gyullad világosság, kék fény a kincs helyén és csak a hetedik gyerek tudja kiásni.) Akinek álmában kicsiny öreg ember jelenik meg, megmondja, hogyan lehet a kincset megszerezni. Elterjedt hiedelem szerint a vállalkozónak ahol a kincset sejtí, háromszor kell földhöz érinteni a hátsó felét, majd szóltanul kell ásnia, bármi jelenjék is meg előtte (repülő malomkő, mérges kutya stb.). Nem juthat a kincshez az, aki megijed és elkiáltja magát.

Az Ózd vidéki bányákban dolgozó szénbányászok helymegjelöléssel, névvel hitelesített igaz történetei a szomszédos bányatorpéről és az embereket ijesztgető bányarémről a vidék hiedelemvilágának rétegezethez tartoznak. A járdánházi Kormos Boldizsáról mesélték NEMCSIK Pálnak, hogy az 1913-as vízbetörés előtt frászt kapott, mert üldözöbe vette a *bányarém*. Tizenhárom éves gyerek, *kiskocsis* volt akkor, s a 8–10 *csilléből* álló *cúgot* vontató bányalovakat hajtotta. Robbantást követően a légnyomás eloltotta a tárnában a *kohanyecet*, amivel világítottak. A kiskocsis megijedt, futva menekült, de eltévedt a sötétben. Amikor háta mögé nézett, az őt üldözö bányarémet látta. A *szomszédos bányatorpével* egy elővájásban dolgozó *csapat* járta meg. Vízfordójuk meghozta a vizet és inni hívta őket, de mire a fejtéstől a pihenő helyre értek, egy csepp vizet sem találtak a kannákban. *Siktánként* (műszakonként) megismétlődött a dolog, s már meg akarták verni a vízfordót, de az első vajúr azt mondta, előbb lessék meg, mi történik a vízzel. Elrejtöztek az ácsolat mögött, s amikor a vízfordó értük indult, látták, hogy egy törpe cammog elő. Felkapja a kannát és fenéig kiissza belőle a vizet. Aztán megtörli hosszú szakállát és rongyos nadrágjában elballag. Nem tudták, hogyan szabaduljanak meg tőle. Aztán bevitték neki a bányába egy pár csizmát és egy új öltözké ruhát, a törpe méretére csináltatva. A törpe nagyon megörült a ruhának, mindjárt átöltözött és úgy elment, hogy soha többé nem látták.

A *Föld királyáról* szóló mesét, aki a szegény bányászt megsegítette és a *kötekedő ördögről* szóló történetet, mint a régi bányászokkal megesett dolgot

tartják számon. Egyszer az ördög megkérdezte a bányászokat, miért őt szidják, ha nem halad a munkájuk és hívta őket, birkózzanak meg vele. Senki sem állt kötélnek. Ezért azt mondták neki, hogy a kisöccsük is erősebb nála, ne akarjon velük birkózni. Az ördög nem hitte, hát próbát tettek. Az ördög farkát beszorították a fúrólyukba a robbanó töltettel és a tömítéssel. A robbanás aztán fölrúgta az ördögöt úgy, hogy odatapadt a felső padhoz. Megpörkölt farokkal, megszégyenülve somfordált el és a vájárok azóta sem találkoztak vele.

A népi kozmogónia helyi anyaga kevésbé ismert, nem is kutatták eddig (pl. az égbolt szerkezete, hány ég van egymás felett, mi tartja a földet). A holdfoltokra a barkóknál is közismert magyarázat, hogy Dávid látható a Holdban, amint hegedül, Cicelle meg táncol. A holdfogyatkozást palóc és barkó hiedelem szerint az okozza, hogy a *markoláb* eszi a Holdat. Ennek a hiedelemként a formájáról Domaházán 1960-ban már nem tudtak felvilágosítani, csak találgattak, hogy farkas vagy kutya alakja lehet, ami kereszteetlenül elhalt lélekből lesz. DIÓSZEGI Vilmos a *markoláb*-képzetet országosan feltérképezte, de csak a palóc, barkó területre, és az onnan elszármazott alföldi lakosságra találta jellemzőnek. A jelenség keleti határa – térképei szerint – az Eger-patak völgyében vonható meg. Szilvásvárad, Nagyvisnyó lakói-nál már hiába kereste, viszont a Barkósággal határos Feled, Serke, Susa református gömöri falvakban tudtak a markolábról. Tőlük keletre, a borsod–gömöri református tömb falvaiban azonban teljesen ismeretlen ez a hiedelem. Ilyenformán ezt a képzetet is a megkülönböztető kulturális jegyek között kell számon tartani.

A barkósági néphitben megkülönböztetett helyen kell említeni a *barboncást* és vele kapcsolatban a hegyek gyomrában lakó *sárkány* képzetét. Gyakran szerepelnek idővel, hellyel megjelölt események, hiedelemtörténetek központi alakjaként. Borsodnádasd határában századunk elején történt egy nagy hegycsuszamlás. Hasonló suvadások, hegyomlások az agyagos térszínű vidéken nem túl ritkák. A helyi öregek szerint az történt, hogy a barboncások kiolvasták a sárkányt a Kővölgyből, ahol a hegyszakadás történt. Amerre a barboncások a sárkányt vitték, nagy szél, ítéletidő volt. A sárkány csapkodott a farkával és mind összetörte a fákat. A barboncásokat Nádasdon is foggal született, tudományos embereknek tartották, akiket nem volt jó meghagítani.

Domaházán a barboncás alakja az 1950-es évekig hiteles volt a férfiak körében is. Ma már csak az idősebb asszonyok emlegetik. Hosszú, sovány, fekete köpenyes tudósnak, deáknak írják le, aki könyvet hord a hóna alatt. Szegetlen rozskenyéren, tejen, aludttejen él. Ezzel kell megkínálni, ha vala-

hová benyit és enni kér. Nem tanácsos megharagítani, mert jeges esőt zúdít a fősvény gazda földjére és olyan ítéletet (zivatar) támaszt, ami a házának is leviszi a tetejét. Sárkányháton lovagol a felhők között. Egyébként a *barboncás sárkánya* a föld alatt tartózkodik, és annak a mormolása hallatszik időnként a föld alól. Onnan a gazdája a *csudakönyvvel* szokta *kiolvasni*. Ítéletkor az apró gyerekeket ládába zárták a domaházi öregek, nehogy elvigye őket a barboncás. Nem szabad kíváncsiskodni sem. Az 1920-as években Elek Bálintné Domaházán a hozzá betérő diák könyvéből véletlenül napfogyatkozást olvasott ki. Szerencsére a barboncás felébredt és visszafordította a dolgot.

Aki foggal született, várhatta, hogy a barboncások magukkal viszik és kitanítják a tudományukra (Hangony). Amelyik kígyót hét éven át nem látott meg ember, annak a nyakába kantárt csapott a barboncás, a hátára ült és elrepült vele. Uppony, Dédes, Bánfalva lakóitól 1910 táján ISTVÁNFFY azt jegyezte fel, hogy a foggal született gyereket hétéves korában éjnek idején a kéményen át is elvitték a barboncások, hogy átadják neki a tudományt. Kiolvassák a sárkánykígyót a lyukból, a tóból, fejébe vágják a kantárt és az égbe repülnek a hátán. Akkor csinálják a nagy borulásokat, amikor küzdenek egymással az égben. Amikor nagy zivatar közeledik, harangozni kell, attól a barboncás elkerüli a határt.

Régen égzengéskor egy egész kenyeret húztak a kerítés karójába, hogy ne üssön a házba a villám. (A tűzvész terjedését is kerítésbe húzott szegetlen kenyérral próbálták megállítani – Domaháza, Zabar.) Általánosabb szokás, hogy *szentelt berkét* (barkát) vetnek a tűzre, szentelt gyertyát gyújtanak meg és imádkoznak, amíg elvonul az égiháború. Hiedelmük szerint a barboncások megölik a sárkányt, ha rettentő meleg helyre érnek, húsából egy darabkát a nyelvük alá tesznek és attól lehűlnek. Táltosról a barkók nem beszélnek, hitvilágukban a barboncás alakja köré csoportosulnak a táltoshit elemei is.

A gömöri, felső-borsodi reformátusságnál élő hiedelmet (Hét, Kelemér, Putnok, Égerszög stb.) a farkassá átváltozó pásztorokról, a *szakállas farkas*ról a barkóknál nem találjuk. (Ennek történetét a sokáig Keleméren lelkészkedő TOMPA Mihály is versebe szedte.) Hasonló kőrákások, mint a szakállas farkas Putnok határában levő sírja, ismeretesek a Barkóságban is. Ezekre minden arra járó dob egy követ. Bélapátfalva határában a *Paprákásra* szoktak egy-egy követ, hancsikot vetni. Ez a kőrákás a hagyomány szerint egy barát, szerzetes sírját fedi, aki lányokat, menyecskéket kínzott halálra. A felbőszült falusiak ölték meg menekülése közben, és temették el a kőrákással megjelölt helyen. Elpusztult kolostorok közelében másutt is rebesgetnek hasonló középkori történeteket dárídózó papokról, akiket elérte a nép haragja és isten büntetése (Hangony – Barátvölgy).

A hiedelemtörténetek külön csoportját alkotják az ördögös kocsisokról, *bacsokról* és *molnárokról* keringő históriák. Közkeletű hiedelem a Barkóságban, hogy a régi vízimolnárok egyikének-másikának hatalma volt a patkányok fölött. Ilyen *patkányűző molnár* volt az upponyi malomban Adorján István. Egyszer a szomszéd falvakból ott örlető, s a malomban megháló gazdák meglesték, hogy holdvilágos éjjelen tiszta búzát szórt a malomudvaron összesereglegő patkányoknak és beszélt hozzájuk: „Mind egy szemig felszedjétek, azután meg vizen alá Bánhorvátig, Boros András nagy malmáig meg se álljatok. Ott örökre tanyázkodjatok, ő lesz még csak jó gazdátok.” A patkányok sok százan, ezren vizen alá le is mentek és ellepték a patkányűző molnár haragosának a malmát. Halála előtt az összes Bán-völgyi vízimalomból oda küldte a patkányokat. Ez a nevezetes molnár az ördöggel cimborált a vidéken élő nép hiedelme szerint. Éjjelente az Upponyi-hegység egyik nagy barlangjában, mészkő üregében kártyázgatott, tanácskozott az ördöggel. Fejük felett egy szál lószőrön nagy malomkő forgott ebben a sziklaüregben, az *Ördögfészke* nevű barlangban. Éjszaka el is került a vidék népe a mészkősziklát, a szoroson mindenki lehetőleg nappal igyekezett átjutni.

A sziklaszoros legtetején látható kereszthez több történet kapcsolódik. Egyik szerint onnan vetette le magát egy szép, szerelmes leány, s az ő emlékére állították. Más változat szerint az a kereszt mentette meg a sziklákon epret, számocát gyűjtögető leányt, az egyik barlangból kibúvó és a leányt üldözőbe vevő sárkánytól. Erről a keresztről azt is szokták mondani, hogy a pápista Barkóság és a protestáns vidék határát jelöli. Katolikus hagyomány szerint a luteránusok tervbe vették az ő megtérítésüket is, de Herkó páter szembe fordult velük. Kiokosította híveit, hogy az idegennel mondassák el az „üdvözlégy Máriát”. Ha nem tudja elmondani, az ördög próbálkozik általa, azért verjenek rá egy sort és kössenek útilaput a talpa alá. (Herkó páter történelmi személy, aki a 17. században élt Jászón. Hírhedt volt protestánsokat üldöző fanatizmusáról.)

Keringenek történetek nevezetes, *tróbiált* kocsisokról is. Ezek akkor érték utól az úri hintókat, amikor akarták. Dédes környékén a század elején élt ilyen híres kocsis. Volt egy kurta nyelvű kis baltája, annak a fokával háromszor megkocogtatta indulás előtt saját kocsiján a tengelyvégszöget. Háromszor mormolta: „Úgy akarom, úgy legyen.” Kis baltája akasztott embertől származott rá, varázsereje volt. Azt is meg tudta tenni ez a kocsis, hogy a négylovas úri hintó *ostorhegyes* lovát vágta közben *egeressé* tette, és az görcsbe rándulva terült el a földön. Ha bal tenyerével végigsímította a *tartóláncot*, *tartószíjat*, majd meghúzta vele egyik lovának farkát, az idegen kocsis el sem tudott

indulni, amíg nem engedte. Megbáklósodott a lova, ágaskodott, rúgott, ki akart törni a hámból (*báklós* = csökönyös).

A *bacsok* (juhászszámadók) között is számon tartottak tudós, varázslatos erővel rendelkező embereket. Az ilyenek leszúrták a botjukat a legelőn, magára hagyták a nyáját és a juhok mégsem széledtek szét. Sátán Farkas Pál apjáról, a századforduló táján élő *ördögös juhász*ról szólnak a történetek. Volt egy *cimeres dudája*. Azon elkezdte a nótát, majd felakasztotta szögre és a duda magától folytatta a nótát, ameddig csak a juhász akarta. Egyszer dudájával a vállán, gyalog igyekezett a közeli tanyára. Arra ment egy parasztember négyökrös szekérrel és hívta, szálljon fel a szekerére. Nem kérette magát a bacsó, felszállt, de a dudáját a szekér fara mellett a földön hagyta. Nevette a paraszt, s mondta, vegye fel a dudáját, elbírná talán a négy ökör. Felvette hát, de az ökrök mozdítani se bírták a szekeret. Akkor a juhász visszavitte dudáját a szekér mögé. Amikor ismét felszállt, a paraszt indította az ökröket. Azok könnyen húzták a szekeret, a duda meg ment utánuk; „Az ördögök vitték.” Másutt is sok történetet tudnak az ördöggel cimboráló juhászokról, akik a „rossznak” köszönhették hirtelen vagyonszerzésüket, nagy hatalmukat. Ezekről a lelküket eladó bacsóktól félték a parasztok is.

Az ilyen *bibányos emberek* értettek az állatok gyógyításához, a rontás elhárításához, a tej visszavételéhez, ezért 20–30 km-es körzetben ismerték őket, elmentek értük. Ilyen volt Cereden Csanyi Feri, aki 1912-ben halt meg, de még az 1960-as években is számtalan történet élt róla a környék falvaiban. A megrontott, beteg jószágot ezek az emberek ráolvasással, füvekkel, füstöléssel gyógyították. Napfelkelte előtt kimentek a határba, s egy gyalogbodzát bal kézzel visszajáról a földre nyomtak, miközben azt mondták: „Borzék, aggyig innen fel nem engediek, míg ennek az embernek (mondta a nevét) a juhából a féreg ki nem megy.” Ha kergeség pusztította a nyáját, egy *keringős* juh levágott fejét kivitték a *hármashatár*ra. Ott egy magas, kihegyezett káróba húzták és abba az irányba fordították, amerre a kergeséget szerették volna elterelni a nyájukról.

Sok gonoszság elkövetését tulajdonítják a *boszorkány*oknak. A velük kapcsolatos hiedelmek az idősebb nemzedék előtt még ma is hitelesek. Állítják, hogy a boszorkányok férfit, nőt álmában megnyomorgatnak, megnyomnak, a csecsemőt szemmel verik, kicserélik, rászólással, dicsérettel, kölcsönkéréssel rontanak meg embert és állatot, elviszik a tehén tejét stb. Ennek megelőzésére irányul a jelesnap szokások jelentős hányada. Amikor megvan a baj, *karácsonyi morzsát* hintenek egy lapát parázsra, azzal füstölik meg a tehén tőgyét (Domaháza). A tehén- vagy juh megfüstölésénél lábatlankodó macskát, kutyát, ha sikerült megsebesíteni, másnapra valamelyik vénasszony

biztosan az ágyban maradt. Azontúl azt az asszonyt boszorkánysággal gyanúsították. A beteg tehén gyógyításának másik módja az volt, hogy kifejték a véres tejet, majd kihúztak egy karót a kerítésből, és a tejet beleöntötték a lyukba. Utána a hegyes karót ismét beütötték előbbi helyére. Azt gondolták, hogy a karóval odaszögezik a rontást végző boszorkányt is. Egy tudós gyógyító, bizonyos Penész Jóska *ziliz fű*nek a gyökerét főzte meg, és annak a levét itatta a vért hugyozó tehénnel. A csecsemőket napközben is óvták a szemmel veréstől, megigézéstől, az elcseréléstől. Éjszakára *olvasót* tettek a baba dunyhájára, ami távol tartotta a gonoszt. Ha megijedt a gyerek, ólmot öntöttek, abból megtudták, mitől ijedt meg. A boszorkány tudománya arra szállt, akivel halála előtt *letutoljára* kezét fogott. Aki nem akarta átvenni a tudományt, egy *seprőtolyút* (tollseprűt) adott a kezébe, amit aztán a tűzbe dobott, hogy elpusztítsa a rászálló bűbájosságot.

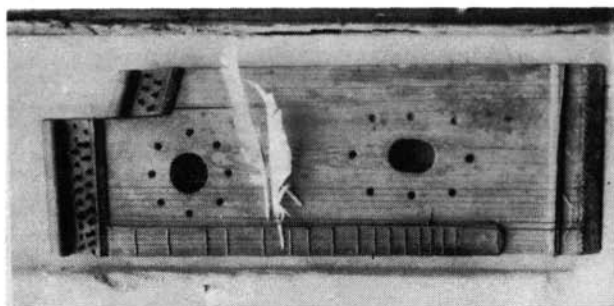
A Barkóságban *tudósnak* nevezik a halott lelkekről és az elveszett vagyontárgyakról beszélő személyeket. Az egerbaktai *tudós* megmondta, ki lopta el a pénzt, a kost, a lovat stb. Holtakról és élőkről egyaránt tudott. A ma is élő putnoki *tudósasszony* (halottlátó) csak a halottakról beszél. Megidézi a lelkeket. Azok mennek hozzá. Közben úgy viselkedik, mintha elrévülve, álmában beszélne.

A barkó hiedelemvilág két alakjáról kell még végezetül említést tenni. A régiek hite szerint minden ház fundamentomában él egy *kélgýó* (Domaháza, Borsodnádasd, Várkony). Ez a *fehér kigyó* rendszerint a küszöb alatt fészkel. Időnként kijön, de a nap nem süti meg. Amikor kijött, tejet adtak neki, s hagyták visszamenni a fészkébe. Nem szabad bántani, mert a házi kigyó elpusztítása nagy bajt hoz a családra (leég a ház, megdöglik az ökor, meghal valaki stb.). Nem is bántották, noha a vidék népe szinte babonás félelmet táplál a kigyókkal szemben, s ha erdei kigyót talál, rendszerint megöli.

Lidércnek nevezik a fekete tyúk apró tojásából kikelt, csodás képességű *cibét* (Domaháza). Ha valaki megszánja és beviszi a házba melegedni, azt gazdájának tekinti. Amikor megmelegedett, megrázkódik és azt kérdezi: „Mit hozzak?” A háziak csak nevetnek rajta, s visszakérdeznek, ugyan mit tudna hozni. Végül azt mondják neki, hozzon pénzt a házhoz, mert az nincs. A *cibe* telehordja a házat pénzzel, s folyton kérdegeti, mit hozzon. Tudósabb ember végül azt mondja neki: „Hozzál homokot kötélbe.” Akkor elmegy a háztól, mert homokot nem lehet kötéllal hordani.

11. NÉPZENE, TÁNC ÉS JÁTÉK

A Barkóságban a zenélés régtől fogva a muzsikus cigányokra hárul. Egyedül róluk esik szó a századfordulón készült leírásokban is. Erre a vidékre nem vonatkoztatható MANGA János megállapítása, miszerint a palócoknál a 19. század végén még a dudás volt lakodalmak és a farsangi mulatságok zenésze. Érzékelhető a tájak fejlődési fáziskülönbsége abból is, hogy Nógrád megyében 1949-ben még 16 dudás működött, de a Mátra és a Bükk közötti vidéken már az 1930-as években is csak két dudás élt. Századunk első két évtizedében a barkósági juhászok között még voltak dudások, s a juhászlagzikban szólt a duda, de a falusi mulatságokban már akkor is a *muzsika* (hegedű) kellett. A cigánybandáknak legalább négy tagja volt, egy primás, egy bőgős, egy cimbalmos és egy *klánétás* vagy *pikulás*. A pásztorok közül továbbra is soknak volt hangszere. Amikor a dudát elhagyták, tárogatón, klánétán, *furulyán* és *zokorinán* játszottak. Sokuk korábban is játszott különféle fúvós hangszereken. Furulyát maguk is készítettek alkalmas bodzafából, s már bojtárként megtanultak fül után zenélni. Némelyik gulyás, csordás réztrombitát szerzett, de csak a talu fölötti hegyeken, jószágőrzés közben játszott rajta.

75. kép. Citera. Sata, Borsod m. Dincsér O. felv. 1939.
NM F 83894.

A citera az 1930-as években nem volt ritkaság (75. kép). Gazdálkodó családokban, módosabb és szegényebb emberek között egyaránt akadtak jó citerások, nemcsak a pásztorok értettek hozzá. Ez a hangszer rendesen puha fából készült és több deszkadarabból állították össze szögeléssel, enyvezéssel. Üzletben vett húrokat raktak rá, négy húrt a dallamjátszáshoz, öt-hat húrt a kísérethez. A húrokat libatoll szárával pengették. Az 1940–50-es években már a gombos harmonika volt a „muzsika”, és teljesen átvette a citera korábbi szerepét. Citerások főként a fonóban, társasmunkák alkalmával, családi összejöveteleken játszottak. Mivel a fonók közben megszűntek, a harmonikások oda már nem jártak, viszont sok helyen őket hívták a lagziba is cigánybanda helyett. Az 1920-as évektől néhány faluban nagyobb baptista gyülekezetek alakultak ki. Ezek nőtagjai mandolinzenekart alakítottak (pl. Lénárdarócon), és harmóniumon a férfiak közül is többen megtanultak játszani. Gyár- és bányatelepeken már a múlt század végén fúvószenekarokat szerveztek, amelyek állami ünnepeken, gyászszerartásokon stb. gyakran szerepeltek.

A felföldi magyar népterületen, ahol a népryelvkvutatók a „palóc nyelv-jarástípust” tartják számon, BARTÓK Béla a magyar népzene II. dialektusát különítette el. Ez a terület nyugaton Hontig (esetenként Nyitraig), keleten pedig a Hernádig terjed. Teljes egység ekkora területen természetesen a népzeneben sem mutatható ki, mert a nyugati palócság inkább a dunai néptömbbel, a keletiek pedig a tiszai magyar tömbbel tartottak szorosabb kapcsolatot. Felső-Borsod, Abaúj református népe különösen sok olyan dalt ismer, amelynek csak a Tisza menti síkságon találni a rokonságát, viszont a barkó-palóc területen nem terjedt el. A palóc-barkó zenei sajátosságok részben az archaizmusokat jobban őrző peremvidék jellegből következnek. Ugyanis a magyar népterület szélein, Nyugat-Magyarországon éppúgy, mint a Felföldön és Erdély keleti szélein, a régi stílusnak több darabja, eleme maradt meg, mint a központi népterületen, ahonnan az új stílus elterjedt.

A régi stílus főként a pásztor dalokban maradt fenn. Ilyen a páva-dallam-típusoknak a palóc vidékhez kötődő változata, amit a Barkóságban is kedvelnek:

Ködözik a Mátra,
Eső akar lenni, eső akar lenni,
Korog a manga nyáj,
Haza akar menni, haza akar menni.

Ne korogj manga nyáj, nem megyünk még haza,
Nem megyünk még haza,
Messzi van Szentgyörgy-nap, akkor megyünk haza,
Akkor megyünk haza. (Domaháza)

A másik régi dallam az 1880-as évektől a Vidróczky-nóta szövegeihez kapcsolódott, de fennmaradtak egyéb, régi szövegváltozatok is. Ezek közül a Hangony-völgyi pásztorok között különösen népszerű az itt következő dal:

Egy két hetyi vagy tán három,
Hogy a számadómat várom,
Amoda gyün, amint látom
Fekete csírás számaron.

Van-e hát hús a tömlőbe?
A bográcsba sülve-főve?
Hej, nincsen hús a tömlőbe,
Se a bográcsba megfőve.

Jónapot éldes bujtárom,
Gondolod-e, van-e károm?
Nincsen károd, de nem is lesz,
Míg a nyájad kezemen lesz.

Eregy, fogd meg azt a bobost,
Vagy azt a suta kolompost,
Hadd legyen hús a tömlőbe,
A bográcsba sülve-főve.

Hát a bobost hova tetted?
Jó emberrel megétetted.
Kutyád itta meg a vérit.
Kőbi vitte el a bőrit. (Domaháza)

A Barkóságban a régies szövegű és dallamú népdalok a legutóbbi időig kedveltek voltak, s a pentatónia olyan erősen tartotta magát, hogy még az újabb dalokat is mintegy „visszaénekelték” a régiesebb stílusba. A palóc és barkó vidéken az új stílusú népdalok előadásában más tájakhoz képest feltűnő a díszíteses előadásmód, a melizmák gyakoribb előfordulása, a giusto, azaz a feszes ritmusú dalok lassúbb, méltóságteljes éneklése. LAJOS Árpád kutatásaiból ismeretes, hogy a Barkóság népzenejének milyen jelentős rétegét jellemzi a *so-la* kádencia és a *la-pentatónia*. Ettől az archaikus dallamsajátságtól a dél-borsodiak, köztük a matyók is idegenkednek, s Borsodban egészen elszigetelt jelenségnek látszik. Például a *Szépen legel a kisasszony gulyája* kezdetű dalt egyedül a barkó falvakban éneklik *so-la* kádenciával. E dallamok tengelyében álló harmadik sor az idegen számára szinte az unalomig hangzik, mert olyan sokféle szövegre éneklék. I. a kupolás szerkezetű, ereszkedő dallamsor a régi stíusból öröklődött át az új stílusú dalokba is:

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
De még azt se, hogy számadó lettem,
Birodalmam egész báró járás,
Magam vagyok egy számadó juhász. (Domaháza)

LAJOS Árpád barkó specifikumként említi egy tizenegy szótagos, négysoros, ereszkedő szerkezetű, *la*-pentaton hangsorú pásztordaltípust is. (A pásztor-dalok többsége tíz vagy tizenkét szótagos.)

A pásztor- és betyárdalok archaikus parlando-rubato üteműek és szöve-
gükben is helyi kötődésűek:

Vajdavári pusztán, sok ligetek vannak,
Amit oda visznek, mindent eltitkolnak,
Nékem is van benne harminchárom tinó,
Bal szarvára írva, mind prédára való. (Domaháza)

Egyelőre párhuzam nélkül álló sajátsága a borsodi barkó népzene, hogy a parlando-rubato ütemű pásztordaloknak ott tempo giusto ütemű, tehát táncdalváltozatai is vannak. Ez nem csupán a pásztor- és parasztdalok kapcsolata miatt tanulságos, hanem a régi ízléshez való ragaszkodás, s az új igényhez való alkalmazási mód miatt is figyelmet érdemel. Nincs hasonlónak nyoma sem a Száraz-völgy és a Cserehát, sem Dél-Borsod magyar néprajzi csoportjainál.

A summásdaloknak a Barkóságban kisebb volt a jelentősége, mint a szomszédos észak-hevesi és nógrádi palócoknál vagy a matyóknál. Ezzel szemben a bányászdalok a táj dalkultúrájának jellegzetes csoportját alkották. Ezek többnyire új stílusú népdalokból alakultak ki. Dallamuk, szövegük kitapintható kapcsolatot mutat azzal a népdallal, amelyből a bányászváltozatot átköltötték. Ezek NEMCSIK Pál kutatásai révén váltak az irodalomban is ismertessé. Kedvelt bányásznóta volt a vidéken az alábbi:

A vajácsi köszénbánya, de magos
De sok szegény bányászlegény hervad ott!
Elhervad ott, mert bűdös a levegő,
Sötét bánya olyan mint a temető.

Bányászlegény, ha bemegy a bányába,
Éles csákányt vágja bele az orrba.
Gyere pajtás, üssük-vágjuk a szenet,
Mert minálunk aranypénzzel fizetnek.

A bányába keresik az aranyat,
Nem az ágyon, se nem a pendel alatt!
Mert ha azt a pendel alatt keresnék,
Bizony Isten a bányába nem mennék!

Valamikor a múlt század utolsó harmadában, vége felé megjelent a népdalok szövegében a gyári életmód is. Többnyire új stílusú népdalokat énekeltek ilyen aktualizált szövegekkel:

Fújják már a hatot a nádasdi gyárban,
Minden kislány a babáját várja,
En is azért kerülgetem a vasgyárat,
Este nyolc órára várom a babámat. (Borsodnádasd)

Nincs mód itt a népdalok tematikus csoportok szerinti áttekintésére. Ezekből LAJOS Árpád gyűjtései mellett szép számmal található ÁG Tibor: *Édesanyám rózsafája*, ISTVÁNFFY Gyula: *Palóc népköltési gyűjtemény* c. kötetében. UJVÁRY Zoltán: *Gömöri népdalok és népballadák* c. (Miskolc, 1977) gyűjteményében Gesztetéről közli a barkó vidék helyi megfogalmazású balladáit. Az *Angódi Borbála* (A szégyenbe esett lány), *Csáki bíróné lánya* (A halálra táncoltatott leány) és *Fehér Anna* balladáját (kezdősora: Fehér László lovat lopott ...) ugyanúgy éneklék a Medvesalja és Hangony-völgy községeiben is, mint Gesztetén.

A vidék tánc kultúrája nincs kellően felderítve, de néhány jellegzetesség az eddigi vizsgálatokból is kiviláglik. MARTIN György összefoglaló munkáiból ismeretes, hogy a palóc vidékre általában jellemző a leányok kőrtánca, a *karikázó*. Az 1950–60-as évek fordulójáig élt, de csak az Ipoly és a Sajó által határolt területen. Lépése, forgásiránya alapján e táncnak is több táji változata különíthető el, pl. a Mátra és az Ipoly vidékén, a Medvesalján. Vasárnap délutánonként táncolták az utca erre alkalmas helyén saját énekük, valamelyik új stílusú népdal ritmusára. Ez a tavasztól őszig a falu vasárnapi képéhez tartozó tánc lassú és gyors részre (csárdás és *sergés*) tagolódott. A karikázó leánykőrtánc lakodalmak, farsangi multságok táncszüneteiben is megszokott volt a barkóknál és a matyóknál.

Zene- és táncutatók a borsodi, gömöri Barkóság legjellegzetesebb táncának a *vasvári verbunkot* tartják. Ennek dallamát KISS Lajos részletesen elemezte, táncformáit – különösen Gömörből – többen ismertették. Hangszeres zenére járt tánc típus ez, amelynek szólóban (76. kép), párban és csoportban előadott változatai ismeretesek. Két részre tagolódik, a bevezető *lassúra* és az azt követő *frissre*. Motívumkincse viszonylag egyszerű, de csoportos térbeli formációkban előadva változatosságot mutat. A páros változatot összefogódzás nélkül járták, legfeljebb a partner kezét, ujjait fogták meg. Bükksgentmártonban a *Felment a kondás a fára*... kezdetű dalt énekelték rá, de általánosságban szöveg nélkül húzzák és járkák. Régen a legények négyesben táncoltak. Hátra tették a kezeiket, pattogtatták a csizmájukat, bokáztak hozzá. A páros vasvári verbunk a csárdás helyi formájától már csak jellegzetes zenéjében tér el, mert a *frissben* a csárdásban megszokott váll- és derékfogást alkalmazzák. A Hangony-völgyi falvakban az 1930-as években még kedvelt lakodalmi tánc volt, de az 1950–60-as években már csak az öregek járták. Virágkora századunk elején lehetett. E században divatos tánc volt a Barkósággal szomszédos dél-gömöri, szárazvölgyi magyarságnál is.

A tánc elnevezésének, származásának kérdése nincs eldöntve. Az egyik álláspont szerint Vasvári Pálról kapta a nevét, aki a szabadságharc idején ezen a területen végezte a honvédség megszervezését. Ennek írásos bizonyítékát nem láttuk. A másik feltevés szerint, s a helyiek is úgy tudják, Vasvár-pusztáról kapta a nevét. Ugyanis már a 18. században ezen a központi fekvésű helyen folyt a katonatoborzás, s onnan terjedt el a verbunk zenéje a táncdal együtt.

A keleti palócok, barkók csárdásai a Zagyva–Tarna vonalán elválnak a nyugati palóc csárdás táncától. Nyugatabbra a csárdásban a lassú és a friss rész között éles a váltás, keleten viszont nincs észrevehető váltás a lassú és a friss rész között. Néhol meg sem különböztethető, ezért célszerűbb egyrészes csár-

76. kép. A vasvári tánc lépéseit bemutató férfi. Sajónémeti, Borsod m. Molnár B. felv. 1953. NM F 112535.

77. kép. Botforgató juhásztánc. Mikófalva, Heves m. Gönyey S. felv. 1932. NM F 63883.

dásról beszélni. A barkóknál gyakori, hogy a párok egymást elengedve, szemben táncolnak, miközben a férfi a verbunkban ismert figurákat is járja. Egyéb-ként kétféle felállás ismert: a párok vagy egymással szemben állnak, vagy egymás mellett. Utóbbi esetben egyik kezüket csípőre teszik, a másik kezüket pedig egymás vállára. Észak-Heves átmeneti terület a nyugati palóc és a keleti barkó táncdialektus között. Hevesben az átmeneti csárdás-formációban a lippentős-mártogatós táncmotívum is szerepel. A barkóknál ez a motívum a menyasszonytáncban volt jelen. Századeleji leírás szerint mártogatósan, bille-gősen járták a csárdást a menyasszonnyal.

A sebes csárdás, a szopora tánc után *dajcsoltak* egyet. Ez abból állt, hogy valamelyik németes indulóra néhányszor körüllejtették a házat, s köz-ben a legények a tenyerükkel nagyokat csapkodtak a mestergerendára. Ezzel a lakodalomban vége volt a táncnak, a cigányok vacsorázni mentek.

A várhatónál hézagosabbak, szórványosabbak a pásztortáncok adalékai. Pedig ezeket egykor nem csupán a híres juhászlazdik, *juhászbáldok* alkalmával járták, hanem a parasztok mulatozásain is. A botforgató *juhásztáncot* Bélapát-falva környékén az 1930-as években fényképezték (77. kép), s a lépéseit is leírták több-kevesebb pontossággal. TAKÁCS András a gömöri táncéletet fel-dolgozó tanulmányai közül egyet a pásztortáncoknak szentelt. Ezeket járhat-ták duda-, furulya, vagy muzsikaszóra. A tánc elején a nőta lassú tempóban

folyik, mialatt a botot körbetáncolják. Amikor a zenészek gyorsra váltanak, a táncosok „sarkalnak” és beugranak a botok közé. Sarkukat egyszer a földhöz csapják, majd a következő lépésben átugorják a botokat. A juhászok *kampó*-val, a kondások *gancsos* bottal, *binkó*val járták a táncot. Domaházán a *kondástáncot* a legények nem egyedül, hanem lánnyal táncolták. Két botot keresztbe fektettek és a botok felett, egymással szembe állva fogták meg partnerük feléjük nyújtott kezeit. Lábujihegyen szökdelték, vigyázva arra, hogy egy-egy lábbal a botok ellentétes térközébe ugorjanak anélkül, hogy a partnerük lábát érintenék. Közben a cigányok húzták, a legények pedig azt énekelték:

Az oláhok, az oláhok fapapucsban járnak,
Vigan élők világukat, menyecskékkel hálnak,
Hát én szegény szolgálégény, ugyan mit csináljak,
Akármerre tapogatok, csak falat találok.

Farsangi mulatságon az *ivó* táncmestereinek engedélyével ügyesebb legények egyénileg táncolták el szórakoztató mutatványként az *üvegtáncot* és a *seprűtáncot*. Egy üveget letettek a földre és fölötte szökdelve, lábkörzéses tánclépésekkel fordultak jobbra vagy balra, mindig ügyelve rá, hogy az üveget ne érintsék. A *seprűtáncot* földre támasztott seprűvel járták, miközben a nyél végét kezükben fogták. Nagy dobbantásokkal táncoltak, a seprűt hol egyik, hol a másik lábuk alatt átbújtatva, széles lábkörzésekkel és szökdélésekkel színesítve mozgásukat. Minden nyolcas leírása után felemelték és fejük fölött megcsóválták a seprűt. Mindkettőt csárdás zenére táncolták.

A *rókatánc* csak elnevezésében él. Állítólag a cigányok ismerik, de közelebbi értesüléseink nincsenek róla. Farsangban adták elő huncutabb legények a *medvetáncot*. Hárman szétvetett lábakkal egymás mellé álltak, a többiek pedig rákezdték a nótájára: „Sicko jedno baranyi, de megcsípott valami.” Eközben a legények hajladoztak, s a középső hol az egyik, hol a másik szélén állót próbálta arcul csapni. Azok kifordított tenyérrel védekeztek, így csak a tenyerük csattant nagyokat, a közönség derülésére. A szélről álló legények viszont a középső fejéről akarták a kalapot leverni, s amelyiknek előbb sikerült, az helyet cserélt a középén állóval.

A palócok jellemzéséhez SZEDER Fábián 1819-ben szükségesnek tartotta feljegyezni: „Minden játékaik között legnevezetesebb a’ *Mancsozás*. A’ Mancs egy erős gyükerből készült közönséges lapda nagyságú golóbis, melyet valamely szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a többiek izmos ütőfával a’ levegőben eltalálni igyekeznek.” HUNFALVYék is megemlékeztek erről a játékról 1867-ben: „A Barkóságban a legények mulatságai közé tartozik a »mancsozás«, melynél két ellentábor botokkal egymás ellenébe fatekét gurít.” Az ország más tájain nem volt ismeretes, illetve olyan al-

földi telepeken tűnt fel csupán, amelyeken valószínűleg palóc betelepülők honosították meg a 18–19. században (pl. Kiskunfélegyháza). LAJOS Árpád ezt a játékot a mérkőző csapatjátékok közé sorolta, és *mancsozás* néven írta le Szentsimonból. Ott hozzátéve 40–45 m hosszú, 25–30 m széles pályán játszotta a két csapat. Ezeknek többnyire 8-8 tagja volt. A *kapók* és a *hagyítók* csapatának tagjait egy-egy vezér választotta botméréssel, *szedéssel*, mielőtt a játékot elkezdték, majd a pálya két végén sorakoztak fel egymással szemben. A *mancs* akácból, gyertyán- vagy egyéb kemény fából kifaragott fagolyó. Minden játékosnak volt egy 60–65 cm hosszú, alsó végén vastagabb és meggömbülő botja, *hagyítófája*. A játékot vagy „fentségre” vagy „lentre” játszották, aszerint, hogy az adogató dobással a levegőben vagy a talajon gurítással adogatta a mancsot. A soros *hagyító* botját megcsóválta a feje fölött és úgy dobta el, hogy a felé szálló vagy guruló fagolyót eltalálja vele. Ha nem sikerült eltalálnia, a helyén maradt, a botjáért nem mehetett el és az adogató már a következő *hagyító* felé gurította vagy dobta a mancsot.

Ezt a játékot a barkó falvakban inkább *guncszás*nak nevezték. Ezen a néven írták le Susa, Sajóvárkony és Sajópüspöki községből. *Guncsa* a 6-7 cm átmérőjű fagolyó neve, a botokat pedig *guncsaütő*nek nevezték. Az 1930–40-es években még játszották, de nem a legények, hanem a 12–16 éves fiúk sportjátéka volt. Várkonyon az egyik csapat tagjait *feladó*-nak, a másikat *szolgáló*nak nevezték. A földre tett fagolyót bottal ütötték el, de olyan nagy erővel, hogy a botjuk is elrepült. Érte futni csak addig lehetett, amíg a *guncsát* valamelyik *szolgáló* vissza nem dobta. Ha nem sikerült, a feladók sorban kiestek a játékból és helyet cseréltek a másik csapattal. Rögtön helyet cseréltek, ha valamelyik szolgáló röptében kapta el a *guncsát*. (Csanyag, banyag, azaz balkezes fiúkkal nem szívesen játszottak, mert azoknak nehéz volt a golyót feladni.) A *guncsa* barkósági, gömöri tájszónak látszik. Hasonló játékok keletebbre is voltak, de más néven és szabályokkal. A Százszégyen *tukázás* néven írták le, s összevethető az *ütőteke* (Sajógalgóc) és a *királyos teke* (Kazinc) elnevezésű játékokkal is. Utóbbinál a kis fagolyót a pálya közepén levő kis gödörbe, a *várlikba* kellett begurítani. Ilyen gurítós tekét a barkósági Urajon is játszottak.

A mérkőző csapatjátékokhoz sorolható a *karikázás* is, amit a palócoktól már SZEDER leírt: „... így mégyn véghez: egyik elgurítja a' két hüvelyknyi vastagságú és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kerekű vasas fakarikát az utszában vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyos bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen guruljon. De többnyire pajkosságból úgy szokták ütni, hogy többet repdes a' levegőben, mint sem a' földön gurul és így teszi a' kárt az emberekben.” LAJOS Árpád Bükkszékről közli ezt a já-

téket. Ott fatörzsből lefűrészelt, kb. 3 dm átmérőjű *karikával* játszottak. Mintegy 30×10 m-es, két térfélre osztott pályán 6-6 tagú csapatok hajtották a karikát egymással szemben. Minden játékos saját ütőbotjával vett részt a játékban. Amelyik csapat térfelén a karika eldőlt vagy átgurult, az hibapontot, *csi-kót* kapott. Az 1940-es években hasonló módon ment a *karikázás* Domaházán is. Ez a játék tehát palóc és barkó területen azonos néven ismeretes, szemben a *bigézéssel*, amit a nyugati palócok, *pilinck*nek neveznek. (Már SZEDER is ezt a megnevezést említette.) Ezt az országszerte elterjedt játékot a dunai népterületen a *pilinck*, a tiszai népterületen a *bige*, *pige* szóval jelölik.

A *bige* általánosságban két végén kihegyezett, arasznyi hosszúságú fadarab. Játék közben egyik végére bottal ráütnek, mire felpattan és akkor a bigező bottal messzire elütik. Helyi vonások, jellegzetességek csak a játék apróbb szabályaiban, elnevezéseiben mutathatók ki. A Barkóságban két alapformája ismeretes: a lyukra játszás és a körre játszás. Az első esetben a lyukra fektetett bigét a bot végével magasra repítették, hogy a *szolgálók* ne tudják elkapni. Ha mégis elkapják, *kampa banda*, azaz helyet kell cserélni és a „fent” levő csapat minden pontját elveszti. Egyébként a bigét a leesés helyéről vissza kell dobni, lehetőleg úgy, hogy a lyukra fektetett botot találják el. Ez csak ritkán sikerül. Egyébként a leesés helyéről lehet elütni a bigét, s a pontokat (*céka*) a lépéssel vagy az ütőbottal felmért távolság alapján számolják ki. Az elütés előtti pattintások, emelgetések különösen értékesek, szorzóként használva gyorsan növelik a *cékaszámot* (Sajóvárkony).

Kedvelt csapatjáték volt a *méta* is. Hangonyból, Csokvaományból részletesen leírták a *hosszú métát*, Susáról a *körmétát*. A szükséges játékeszköz többnyire csupán egy tehén- vagy lószőrlabda és egyetlen ütőfa volt. Rend szerint 40–50 m hosszú, 20–25 m széles pályán játszották. Annak a közepén volt a fadarabbal, kövel jelzett „vár”. Egymással szemben a két térfélén állt fel a két király és a 6-7 katona. Egyik csapat a *hagyítóké*, a másik az *ütőké*. Sorrend szerint dobták fel a *lapdát* a soros ütőnek, majd a sikeres ütő a várig rohant és vissza, a másik csapat pedig a labda után futott. Bélapátfalván a négy ütővel játszott *kótyázás* során a pálya négy szögletében levő gödrökbe kellett a szőrlabdát begurítani. A Hangony-völgyi *prűcsközés*, a Kissikátorban leírt *bolházás* szintén ütőbottal játszott sportjáték volt.

A *hunda* (hunyočka), a *fogda* (fogóčka) a 8–14 éves fiúk és lányok játéka. Szemben a fiúk erős testmozgást kívánó sportjátékaival a lányok a Barkóságban is inkább a táncos, dalos játékokat kedvelték. Ilyen például a nyugati palócságnál és az alföldi palóc kirajzásokon feltérképezett hídjáték, aminek a nyugati szláv népeknél széles körű elterjedtsége ismeretes. Borsodszentgyörgyön ezt az alábbi szöveggel énekelték:

Haja rózsám, haja,
Miért küldött az új asszony, haja rózsám, haja?

Haja gyöngyöm, haja,
Néktek hidat csinálni, haja gyöngyöm haja.

Haja rózsám, haja,
Miből lesz a híd lába, haja rózsám, haja?

Haja gyöngyöm, haja,
Gyűrű gyöngyből, aranyból, haja gyöngyöm, haja.

LAJOS Árpád a Barkóságból még sok sétáló, énekes leányjátékot közölt: *Bibiási Panna; Iborkáné; Szól a duda, haja hopp; Kié ez a híd?; Hej szinalja, szinalja; Haj, vára, vára* stb. (lásd a *Borsodi játékok* c. kötetben). Ezeket azonban a szakkutatás eddig nem vette tekintetbe.

A népi műveltség táji változatokban él. E változatok egyikének tekinthető a barkó népcsoport hagyományos kultúrája is. Valójában a népi kultúra történetileg kialakult területi változatai éppúgy részrendszerként foghatók fel, mint a nyelvjárások a nemzeti nyelv kebelében. Körülhatárolásuk éles vonalakkal ritkán lehetséges, könnyebb őket laza foltokban elhelyezni a térképen. Szemléletes fogalmazása miatt is érdemes erről idéznünk GUNDA Béla véleményét: „A magyar népi műveltség az Őrségektől a moldvai csángókig, a Zóbor vidéktől a szerémségi magyarokig sajátosságosan integrálódott, egymással láncszerűen összefüggő, vonalhatárokkal el nem választható, az etnikumot is kifejező szubkultúrák sokszínű freskója.” (Vigilia 1982:8. 572.)

Melyek hát a barkó néphagyomány sajátos színei? Erre a kérdésre majd akkor válaszolhatunk biztonsággal, ha az egész „freskót” szemlélhetjük, amikor kellő rálátásunk lesz az egész magyar népi kultúrára. Vagyis, a Barkóság megkülönböztető jegyeinek meghatározása olyan módszeres elemzést kíván, ami már nem lehet ennek a kötetnek a feladata. Ezúttal csupán az eddigi kutatásokból levonható tanulságokat, feltevéseket említünk röviden.

A) Először is a vidék etnogeográfiai helyzetét szükséges szemügyre venni. Geográfiai szempontból a Barkóság a Kárpát-medence északi régiójához, a köztudatban *Felföld* néven élő történeti nagytájhoz tartozik. Néprajzi tekintetben, mint az *északi magyar népterület* egyik legkevésbé bolygatott népcsoportja tartható számon. Felföldi regionális egység a népnyelvben is mutatkozik, noha az abaúj-zempléni magyarság nyelvíleg elválik az *északnyugati nyelvjárástól* – újabb nevén *palóc nyelvjárástípustól* –, amihez a barkókat is sorolják.

A Felföld magyar népi kultúrájának egysége, erős integráltsága különösen az anyagi kultúrában mutatkozik meg. Minden bizonnyal azért, mert a termelés, a gazdálkodás hasonló ökológiai adottságok között folyt a lombos erdőkkel borított középhegységek, dombságok egész felföldi övezetében. Az erdei gyűjtőgető gazdálkodás és a méhészkedés, a fakitermelés és a szén-

égetés, a makkoltató pásztorkodás és az irtásgazdálkodás jelenségeiben kevés eltérés mutatkozik a felföldi kistájak között. Ismeretesek a Felföld hagyományos mezőgazdaságának sajátosságai, mint pl. a rozstermesztés túlsúlya; a zab és ma már kiveszett gabonafélék (tönköly, vótér, pohánka), újabban pedig a burgonya szerepe; a gabonafélék sarlós aratása zömmel női munkaerővel; kévéző kezelése és csűrökben történő tárolása; a kézicséppel végzett szemnyerés stb. Eltérések az egyes felföldi tájak között főként a gazdasági épületek és munkaeszközök formájában, az eszközváltások menetében voltak. (Több formája ismeretes pl. a fogasboronának, a sarlónak és a kézicsépnek, a szórólápatnak és a gereblyének, tövisboronát pedig csak a Felföld délebbi szegélyén találunk.) Az olyan speciális foglalkozások, mint a mészégetés, az érc- és szénbányászat, a vasművesség (massák, hámorok), az üveggyártás és a vízimolnárság, a patakokra épült gyapjúkallók, kendertörők ugyancsak a régió sajátosságos természeti adottságait hasznosították.

Nem ilyen kézenfekvő a magyarázata annak, hogy a felföldi regionális kultúra integrációja, egységes volta megmutatkozik a faluformák, az építkezés és lakásbelső, a közlekedés, járművek, teherhordás, sőt a viselet és a táplálkozás jellegében is. Gondoljunk arra, hogy az ún. *palóc háztípus*, amit helyesebb *felföldi* vagy *északi háztípus*nak nevezni, Máramarostól egészen a Vág völgyéig elterjedt volt, s nemcsak a magyar nyelvterület északi sávjában, hanem a szomszédos kárpátukrán és szlovák népterületen is. Tovább követve ennek a háztípusnak az elterjedtségét azt találjuk, hogy lényegét tekintve formailag vele egyező, kürtös, laposkemencés házak álltak Kelet-Európa ukránok, lengyelek, oroszok lakta térségein is. GUNDA Béla ezt a háztípust – más műveltségi elemekkel egyetemben (pl. vízvetős háztető, függőbölcső, kiszéjálás) – szláv hatásra vezette vissza. Felfogása szerint a palóc népi műveltségnek ezekből a kétségtől szláv néprajzi elemeiből „a felszívott szlávság kultúrarca bontakozik ki.” Tény, hogy a felföldi magyarság egész történelme folyamán szoros kapcsolatban élt a szomszédos szlávssággal. A népi kultúrában és a népnyelvben jelentkező regionális jelenségek, „felföldizmusok” jelentős csoportja erre az együttélésre vezethető vissza. Tájanként változó mértékben van jelen a Felföld magyar és szlovák népi műveltségében az ottani német népcsoportoktól kapott kulturális örökség.

Különös, hogy még olyan jelenségcsoportokban is megmutatkozik a nagytáji egység, mint az emberi erővel történő teherhordás. Az északi magyar népterületen, akárcsak a szomszédos szlovák és kárpátukrán tájakon, meghatározó a hátton, főként vászonponyvákkal történő cipekedés. Többféle méretű, minőségű ponyvát, abroszt, kendőt, hálót használnak, de említethetők a szénás hátikasok, a hátikosarak, hátitarisznyák is. A teherhordó eszközök el-

terjedésének hátterében is szláv, német hatásra lehet gyanakodni. A nagytáji kulturális egység mégis főként a történeti sors, a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés évezredes közösségére vezethető vissza. Az egész régiót jellemezte a 19. század derekáig a viszonylag szigorú, de töretlen feudális fejlődés, a középkori hagyományok, archaizmusok továbbélésének kedvező marginális (peremvidéki) helyzet és konzervatív szellemiség.

Sok tény figyelmeztet arra, hogy a felföldi regionális kultúrát – mint az egész népi műveltséget – állandó változásában, megújulásában kell felfognunk. Ismeretes, hogy a felföldi nép táplálkozásának egyik jellegzetessége a sokféle savanyú, tejjel vagy tejföllel habart leves. Egyes ételek az utóbbi száz év folyamán már kiszorultak a konyhájáról (pl. rozskenyér, *kiszi*), de ugyanakkor újabb, részint burgonyából készült ételek váltak a felföldi konyha jellegzetességeivé (pl. *trapacska*, *tócsni*, *haluska*). Hasonló megállapításokat lehet tenni a népviselet vagy a pásztorművészet egyes elemeiről is.

Természetesen a „felföldi”-nek minősített jelenségek elterjedési területe nem azonos. Az egész történeti nagytájon, minden etnikumnál megtalálható jelenségeken kívül (mint az említett kemence- és háztípus vagy a batyuzás), olyan jelenségek is megkapják ezt a jelzőt, amelyek nem minden etnikumnál ismeretesek, s csupán a régió egyes részein jellegzetesek. A pásztorok ivócsanakjairól már BÁTKY megállapította, hogy az egész Felföld pásztorművészetének jellegzetes tárgyai. A szlovák és a palóc csanakok között jobbadán csak a fülre faragott állatfigurákban van eltérés. Más a helyzet a pásztorbotok terén, mert a palócok a hosszú, ólomberakásos botokat, juhászkampókat, kondásbaltákat használnak, a szlovákok pedig a rövid, hajlított, csörgős botokat részesítik előnyben. Náluk a merinó juh és a juhászkampó nem honosodott meg. A szügyhám és a nyakhám (kumet) elterjedtségének határvonala többnyire követi a szlovák–magyar nyelvhatárt. Mindamellet nem jogosulatlan a felföldi ácsolt bútorokról, a felföldi fafaragásról, a felföldi viseletről és annak elemeiről (felföldi szűr, főkötők, férfi posztóruhák, rókaprémes mente stb.), mint a felföldi regionális kultúra kifejeződéseiről szólni.

Regionális tagozódás a történeti néphagyományban is mutatkozik. Nem véletlen, hogy a Felföldön a tatárjárás, a Muhi-csata után a hegyek között menekülő IV. Béla király, a cseh rablólovagokat kiűző, a magyar nemes urakat megleckéztető Mátyás király a népmondák hőse. Ugyanezt látjuk a szlovák anyagban is. Sok közösséget mutatnak a huszitákhoz, a török háborúkhöz fűződő népmondák is. A későbbi korokhoz, személyekhez fűződő hagyományokban viszont nem mutatkozik meg az egész Felföld egysége. Rákócziról, Kossuthról a keleti Felföld magyar, szlovák és kárpátukrán népe

gazdag folklórt őriz, de a döntően katolikus nyugati felvidéken más a helyzet. Választóvonalnak e két történeti hagyomány között a Sajó völgye látszik.

A népszokások tekintetében szintén csak nagyobb tömböket lehet elkülöníteni. Ezek nagyjából a felekezetek területi tagozódását követik. Ilyet jelöl ki a kislek, a lakodalmi hajnaltűz, a Szent Iván napi tűzgyújtás, a farsangi rabvágás, a búcsújárás, a leányok hídjátéka a régió nyugati és középső részein. Nem mutat teljes nagytáji egységet a népi hiedelmek, így a mítikus lények földrajza sem, de nagyobb tömbök esetenként kirajzolódnak (pl. a *markoláb* a palóc területen, a *nora* a Sajótól keletre).

BARTÓK nyomán az északi magyar népterülethez kötik a magyar népzene II. dialektusát. Lehetséges, hogy a zenéhez kapcsolódó dal- és balladaszövegekben is találunk majd nagytáji jellegzetességeket. Tánc kutatásunk önálló felföldi táncdialektust nem különböztet meg. MARTIN György három nagyobb tömböt különített el az északi magyar népterületsávon. Ezek közül a nyugati-palóc a Dunántúlhoz kapcsolódik, a keleti-palóc és az abaúji-zempléni tömb pedig az Alföldhöz, a tiszai táncdialektushoz csatlakozik. Hasonló tagozódás a népi műveltség más részlegeiben is mutatkozik, sőt a szlovák néphagyományban és népnyelvben is megkülönböztethető egy nyugati, egy középső és egy keleti dialektus.

Nemcsak az északi magyar népterület, de az egész Felföld egyik meghatározó jelentőségű geográfiai sajátossága a terület nyitottsága dél felől. Erre épül állandó közlekedése, szoros gazdasági és művelődési kapcsolata az alföldekkel, a centrális magyar népterülettel. Ehhez a folyóvölgyekben zajló, észak-déli irányú forgalomhoz viszonyítva ebben a térségben a nyugat-keleti irányú forgalom és kapcsolattartás mindenkor másodrendű szerepet játszott. Még a török hódoltság századaiban is megmaradt a felföldi nép Alföldre utaltsága. Nyugaton a Kisalföldre, középen és keleten a Tisza síkságára járt aratni, kenyerét megszerezni a 16–17. században is, a török kiűzését követően pedig népes rajokban költözött le véglegesen. A 18. századtól fogva dél felől egyre több újítás hatolt be a Felföldre (pl. szabadkéményes konyha, boglyakemence, kaszás aratás, új stílusú népdalok, balladák és táncok stb.).

Sok műveltségi elem elterjedési térképén rajzolódnak ki kelet-nyugati irányú határvonalak. Példa erre a kender és len kultúra közötti átmenet vagy a kenderszárító *milék* elterjedtsége. A domborzat, az éghajlat, a növényzet zonális rendjéhez igazodva a Felföld anyagi műveltségében is kialakult egyfajta zonális tagolódás. Ezek a kulturális zónák itt-ott teljesen elkeskenyednek, sőt meg is szakadnak (pl. borkultúra foltjai a Felföld déli peremén). Vannak viszonylag állandó, konstans határvonalak, különösen a természeti adottságokra épülő gazdasági formák esetében (pl. makkoltató pásztorkodás, havasi

juhászat) és vannak történelmi mértékkel mérve rövid életű, csupán a terjedés fáziskülönbségeire visszavezethető izoglosszák. Ugyanis a népi műveltség zónális tagozódását a Felföldön nem csupán a természeti környezet váltja ki, hanem a Duna-medence központi, újító tájaitól való távolság különbözősége, ezzel együtt a magyar–szlovák kölcsönhatások jellegének, érvényesülésének eltérése. Az archaikus elemek továbbélését segítő marginális helyzetnek is vannak, s főleg voltak fokozatai.

Ennél az észak-déli zónális tagozódásnál fontosabb most számunkra az imént már említett, keleti és nyugati határokkal jellemezhető tömbök létezése az északi magyar népterületen. Sajátságos, hogy az egyik élesen kirajzolódó kulturális határvonal éppen a Sajó medencéjében húzható meg. Ettől kevésbé fontosnak látszik a Zagyva vonala.

B) A Barkóság műveltségi állományának jelentős hányadát teszik ki a felföldi régióra, annak is különösen középső, „palócos” tömbjére jellemző kulturális elemek. Ennek a nagy, az Ipolytól a Sajóig terjedő katolikus néptömbnek a keleti szélé egyben válaszvonal a Barkóság és a borsod-gömöri református néptömb között. Számos esetben utalhattunk rá, hogy a vizsgált jelenség – legyen az tárgy, szokás vagy tájszó – a Sajótól keletre nem ismeretes, de nyugati irányban, palóc területen messze követhető. A rendszerezés és teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa: a társadalomszervezet számos vonása (nagy család, *had*, szerepek és viselkedési minták a nagycsaládban, s a faluközösségben), lakodalmi és keresztelői szokások (*menyasszony-porkolás*, hajnaltűz, *boldogasszony ágya*, *poszrik*), bizonyos kalendáris szokások és a vallásos népszokások általában (búcsúk, körmenetek), a böjti táplálkozás jellege és a kalácsok többsége (*morvány*, *fentő* stb.), a küli típusú kendertörő (*bitó*), a szővi vagy himzett mintákkal díszített hátitarisznya (női búcsútarisznya), a hiedelmek közül a *markoláb*, a *barboncás*, a *tüzes ember* stb. Sok esetben a felföldi regionális egységet mutató formáknak csupán apróbb részleteiben és azok elnevezésében van eltérés a palóc és a Sajótól keletre fekvő református tömb között. Például említhető az északi háztípusnak olyan eleme, mint a *boldoganya* (a lakószoba középoszlopa), de sorolhatnánk a tüzelőberendezés, a tetőfedő zsúpkévék stb. apróbb eltéréseit is. Hasonló részletekben sok-sok különbözőséget lehet találni a viseletben éppúgy, mint a kendermunkában, a szekerek formáit, alkatrészeit vizsgálva csakúgy, mint az ételek fajtáiban és készítésük módjában.

Az említett példákból azt hihetnénk, hogy a palóc és a barkó népi műveltség egynek vehető, nincsenek köztük lényegi eltérések. Különös gondot kell tehát fordítani a Barkóság és a hevesi-nógrádi palócság közt húzódó jelenséghatárookra. Ezek közül néhányat már ismerünk. Például a heves-bor-

sodi vízvázalstón húzóóó közizagztási határ a házasóási kapcsolatokban is választóvonálnak látszik. A kenderszárító *mile* Észak-Hevesben hiányzik, de a Barkóságón túl is követhető Borsódban és Gömörben, akárcsak a *rakóóónak* nevezett gazdasági épület, a vasbányászat és kohászat történeti hagyatéka, s az anyagi kultúra sok egyéb jelensége. Például Észak-Hevesben nincs meg az ún. *nyári szekér*, sem a rakoncás, ladás *kolesz*. Nem használatos a hamvasba kötve háton vitt, hosszúkás alakú, hánusból font *vékás kosár*, s a hátilepedőnél fontosabb teherhordó eszközzé vált a hátikosár. A kézicsépnek Észak-Hevesben alig volt szerepe, mert a szemnyerés fő formája a nyomtatás. A rozskévüket asztalhoz verve cséplték ki, ha tetőfedő zsúpra volt szükségük. A szemnyerési módok eltérését tükrözi a csűr beosztása és középő részének neve is: a barkóknál *szirő*, Észak-Hevesben *csűrálja*, *csűrvilága*. A barkók a nyomtatást is a csűrben végezték, a hevesiek gyakran a cséplést is szabadszérűn oldották meg. Úgy látszik, volt eltérés a mértékegységekben is (*egri kila*, *erdőháti kila*). A marhakupeckedés a barkók, s a dél-gömöri magyarok életformája volt, Észak-Hevesben viszont a summásságnak volt nagyobb jelentősége. A palócoknál ismert *kiszehordásnak* a barkóknál nincsen nyoma, viszont a *vasvári* verbunk a Barkóságón túlterjed Gömör irányába. Jóhéhány barkó tájszó Hevesben ismeretlen, de használatos Gömörben (pl. *rátó*, *guncsa* stb.).

Jelenségáhatárokat tehát lehet találni a Barkóság nyugati, délnyugati és keleti, északkeleti oldalán is. A barkók többnyire a hevesi, Mátra-vidéki palócokkal tartanak, de sok esetben a gömöri, észak-borsodi tömbbel összekapcsolódva alkotnak kulturális egységet. Olyan elemeket, amelyeknek se a hevesi, se a gömör-borsodi szomszédságban ne volna folytatása, legfeljebb az igen apró részletekben lehet találni. Egy-egy hímzésformán, viseletrészleten (pl. ceredi szalagosok), a barkósnak nevezett főkötőn, textil hímzés módon (*barkó rózsa*) kívül, főként helyi kifejezések, tájszavak említhetők: pl. *ülő* (fónó), *palánt* (szöszféle), *ijesztő* (maszkos alakoskodó), *raj* (család), *rejte* (ház helyisége). Azonban a kultúra táji részrendszereit nem a sehol másutt elő nem forduló elemek minősítik csupán, hanem a regionális elterjedtséget mutató műveltségi elemek sajátos szerveződése, másutt nem található összegződése is.

A regionális és helyi sajátóságokon túlmenően a Barkóság egyéni arcúlatát az alább felsorolt jegyekben véljük felfedezni:

1. Területe *Erdőhát*, majd *Barkóság* néven régesréggtől elkülönülő természetföldrajzi egység, környezetéből kiváló táj.

2. Népe az Árpád-kor óta folytonosan magyar, és etnikai tekintetben kompakt egységet alkot. Elnéptelenedés, telepítés, más etnikumokkal történő keveredés kevésbé veszélyeztette a lakosság folytonosságát, alakította etnikus jellegét, mint az északi magyar népterület legtöbb táját.

3. Törzsökös népességén belül meghatározó szerepet vitt a kis- és középnemesség egész falvakat megtöltő tömege. Ennek a településtörténeti ténynek nemcsak a család- és birtoktörténetben, hanem a történeti és etnikai tudat alakulásában is fontos szerepe volt.

4. A történeti és antropológiai kutatások szerint a barkók népi alkatainak kialakulásában a törökös jellegű (kabar, kun, úz) népelemek jelentős szerepet játszottak. Erre vall a mongoloid rasszelemek gyakori jelentkezése, s még inkább az alföldi (vagy turáni) rasszcsoporthatározó jelenléte.

5. A házassági kapcsolatok a területen endogám jellegűek, a Barkóságon belülre mutatnak. Keleti határán felekezeti endogámia gátolta a katolikus barkók és a borsod-gömöri református tömbházasságát, ami elmélyítette a kulturális elkülönülést. Elkülönült falvak, falucsoportok a Barkóságon belül is voltak.

6. A reformáció a vidéken tartós eredményt nem ért el, a lakosság mindvégig a római katolikus egyház szellemi irányítása alatt állt. Ez a vallási kontinuitás is hozzájárult a középkori hagyományok továbbéléséhez, a népi kultúra konzervatív jellegéhez.

7. A népi nyelv az ún. palóc dialektus sajátosságait viseli magán, annak kevésbé elkülönült változata. Az eddig feltárt fonetikai és grammatikai sajátságoknál többet ígér a szókészlet, a tájszavak vizsgálata.

8. Legalább a 19. század elejétől tág körben (több megyében) ismeretes a *barkó* szó a vidék népének megnevezésére. Ez az etnonym esetenként gúnynévként is használatos, de elsősorban a népcsoport megkülönböztetésére szolgáló név.

9. A népcsoporton belül az azonosság tudata, az ún. „mi-tudat” a 19. században bizonyosan megvolt, de feltehetően előbb is létezett már. A kutatók tapasztalata szerint a vidék lakói többnyire vállalják a *barkó* megjelölést a 20. században is.

10. A városoktól távoli vidék népi kultúrája a Felföldön belül is az archaikusabbak közé számított a 19. század utolsó harmadáig. A Barkóságba települt bányászat és nagyipar jóvoltából kifejlődött saját városi központja (Ózd), törzsökös népességéhez más tájakról érkező magyar (kisebb részben szlovák és német) betelepültek csatlakoztak. Történeti fáziskésését behozva a Barkóság századunkban már a legdinamikusabban fejlődő magyar tájak sorába tartozott. Népe más felföldi csoportoknál előbb hagyta el népviseletét, formálta át házai, falvai képét. Korábbi integrációját, de a polgárosodást is (!) erősítette az a körülmény, hogy bejáró munkásai révén az ózdi gyár a vidék legfőbb kommunikációs központjává vált. Ózd hír-, információ- és kulturaközvetítő szerepe fokozatosan kiterjedt az egész Barkóságra, s ma már azon is túlér.

1. A TÁJ ÉS NÉPE

- Borovszky Samu*: Borsod vármegye története. I. Budapest, 1909.
- Borovszky Samu* (szerk.): Gömör-Kishont vármegye monográfiája. Budapest, é. n.
- Fényes Elek*: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. III. Pest, 1837.
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, I–IV. Pesten, 1851.
- Fodor Ferenc*: Egy palóc falu életrajza (Nagyvisnyó). Budapest, 1930.
- Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza, I. Budapest, 1963.
- Hidvégi Benő*: Borsod megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen, XVIII. Budapest, é. n. 217–238.
- Hunfalvy János* (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867.
- Ila Bálint*: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. Turul, 1940. 1–28., 53–72.
- Ila Bálint*: Gömör megye, I–IV. Budapest, 1942., 1944., 1969., 1976.
- Ipolyi Arnold*: A kunok bélháromkúti, másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. Archeologiai Közlemények VI. 1866. 5–82.
- Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palócok. Ethnographia XXII. 1911. 162–166., 222–232., 292–303., 363–368.
- Knieza István*: Magyarország népei a XI. században. — Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. (szerk.: *Serédi Jusztnián*), Budapest, 1938. II. 367–472.
- Komoróczy Miklós*: Tájézők a barkóságból. Magyar Nyelvőr XXXII. 1903. 520–526.
- Komoróczy Miklós*: Barkó. Magyar Nyelvőr XLIV. 1915. 279–280.
- Komoróczy Miklós*: Gömör-Kishont vármegye népe. In: Gömör-Kishont vármegye monográfiája (szerk. *Borovszky Samu*), Budapest, é. n. 164–204.
- Kóródi József*: A borsodi iparvidék. Budapest, 1959.

- Kovács Béla*: Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században. Archívum 2. 1974. 47–58. Eger.
- Lajos Árpád*: A barkó népelnevezés magyarázatához. Ethnographia XLVIII. 1937. 422–424.
- Lajos Árpád*: Borsodi fonó. Miskolc, 1965.
- Malonyay Dezső* (szerk.): A magyar nép művészete, V. A palócok művészete. Budapest, 1922.
- Paládi-Kovács Attila*: A barkó etnikai csoport. Műveltség és Hagyomány X. Debrecen, 1968. 175–218.
- Pesty Frigyes*: Helységnévtár. Borsod megye. Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattára, Fol. Hung. 1114. (12. k.) jelzéssel.

2. ERDŐHASZNÁLAT

- Herkely Károly*: Adatok Gömör megye népi erdőgazdálkodásához. Néprajzi Értesítő XXXIII. 1941. 259–263.
- Molnár Balázs*: Méhkeresés és mézszákmányolás Domaházán. Ethnographia LXVIII. 1957. 483–491.
- Németh Marietta*: A mályinkai szénégetés szakszókincse. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 2. 1980. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila*: A boza kultúrtörténeti hátteréhez. Műveltség és Hagyomány VIII. 1966. 71–84. Debrecen.
- Tóth Piroska*: Népi erdőgazdálkodás Dédestapolcsány környékén. Népi kultúra Borsodban. 1970. 30–38. Miskolc.

3. GAZDASÁG ÉS MUNKA

- a) *Herkely Károly*: Állatgyógyítás a Bán-völgyben. Ethnographia XLVIII. 1937. 474–475.
- Molnár Balázs*: Domaházi tükrös 1855-ből. Néprajzi Értesítő XXXVIII. 1956. 271–275.
- Paládi-Kovács Attila*: A keleti palócok pásztorkodása. Műveltség és Hagyomány VII. 1965. Debrecen.
- Paládi-Kovács Attila*: A gömri magyar pásztorkodás. Ethnographia LXXXVIII. 1977. 392–411.
- Selmeczi Kovács Attila*: Adatok a nyomtatómunka termelékenységéhez Észak-Magyarország középső területéről. Agrártörténeti Szemle XIII. 1971. 375–385.

b) *Bárczy Zoltán*: Fejezetek a borsodnádasi lemezgyár történetéből. Borsodnád, 1960.

Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózd, 1980.

Dobrossy István: A paraszgazdaságok szerkezete és a rosnövénytermesztés kapcsolata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 1973. 407–429.

Dobrossy István–Fügedi Márta: Etnikai határok és nemzetiségi hatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a kenderfeldolgozás rostelőkészítő munkafolyamatában. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. 1977. 269–293.

Herkely Károly: Milézés. Néprajzi Értesítő XXIX. 1937. 449.

Herkely Károly: Mesterséges kenderszáritás Gömör megyében. Néprajzi Értesítő XXXIII. 1941. 274–275.

Ila Bálint: A vízimalmok teljesítőképessége a XVII. század végén. Agrártörténeti Szemle VI. 1964. 415–425.

Katona Imre: Az apátfalvi kőedénygyár első évtizedei. (Adatok a Schnir- és Hüttner-korszak történetéhez.) Az Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX. 1972.

Sugár István: Az apátfalvi papírmalom története. 1814–1847. Archivum 2. 1974. 59–86. Eger.

Vas Tibor: Az ózdi acélgyártás során használt szakmai jövevényszavak. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. 1972. 80–88.

Veszelszky Viktor: A „Vasvár-pusztai” vízimalom. Lakóhelyünk Ózd, 4. 1973. 34–41.

4. KÖZLEKEDÉS, SZÁLLÍTÁS, PIAC

Bartha László: Teherhordó eszközök Domaházán. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 1973. 463–485.

Paládi-Kovács Attila: Batyuzó lepedők és elnevezésük Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 1973. 431–462.

Paládi-Kovács Attila: Egy népi teherhordó eszköz magyarországi elterjedtségének tanulságai. Egri Múzeum Évkönyve XIV. 1976. 177–204.

5. TELEPÜLÉS, ÉPÍTKEZÉS

Bakó Ferenc: Észak-magyarországi parasztházak tüzelőberendezésének történeti előzményei. Egri Múzeum Évkönyve XI–XII. 1974. 217–285.

- Dobossy László*: Ózd régi települése. In: Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (szerk. *Viga Gyula*). Miskolc, 1981. 7–25.
- Istvánffy Gyula*: A palócok lakóháza és berendezése. Néprajzi Értesítő XII. 1911. 1–16.
- Lajos Árpád*: Az utolsó faház Domaházán. Borsodi Szemle III. 1959. 6. szám, 63–67.
- Paládi-Kovács Attila*: Az észak-hevesi juhászat építményei. Egri Múzeum Évkönyve II. Eger, 1964. 369–394.
- Paládi-Kovács Attila*: Gazdasági épületek Észak-Borsodban és Gömörben. A rakodó. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIX. Miskolc, 1980. 209–225.
- Selmeczi Kovács Attila*: A zsúpfedél készítése a keleti palócoknál. Ethnographia 1968. LXXIX. 548–558.
- Selmeczi Kovács Attila*: Közös csűrök Észak-Borsodban. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XI. 1972. 137–140.
- Selmeczi Kovács Attila*: Torkos csűrök Észak-Borsodban. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve X. 1971. 435–455.
- Selmeczi Kovács Attila*: Gerendavázis épületek felállítása Észak-Borsodban. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 1973. 487–498.
- Selmeczi Kovács Attila*: Csűrtipusok Észak-Magyarország középső területén. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII–XIV. 1975. 509–536.
- Selmeczi Kovács Attila*: Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XVIII. Debrecen 1976.

6. TÁPLÁLKOZÁS

- Elek Géza*: A böllér. Lakóhelyünk Ózd 3. 1972. 112–144.
- Kisbán Eszter*: Táplálkozás. In: Módszerek és feladatok (Palóc tanácskozás Egerben). Eger, 1968. 95–102.
- Nemcsik Pál*: A borsodnádasdi kétlaki munkásság életmódjának változása. In: Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976. 49–62.
- Schwalm Edit*: Az ünnepi és köznapi táplálkozás változásai két hevesi faluban. Egri Múzeum Évkönyve XI–XII. 1974. 309–324.
- Schwalm Edit*: A palóc lakodalmi kalácsok. Ethnographia XCII. 1981. 350–373.
- Vass Tibor*: Az ózdi vasgyár munkásainak táplálkozási szokásaihoz. In: Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (szerk. *Viga Gyula*) Miskolc, 1981. 271–283.

7. NÉPVISELET

Gáborján Alice: Magyar népviseletek. Budapest, 1969.

Kovács Tiborné: A régi Ózd ruházódása, díszítőművészete. Lakóhelyünk Ózd 4. 147–164. 1973.

Molnár Mihály: Palóc-barkó vászondíszítés Sajópüspökiben. Lakóhelyünk Ózd 3. 145–157.

8. A TÁRSADALOM ÉS A CSALÁDI ÉLET

Adorján Lajos: Sajóvárkony zselléreinek életmódja az 1930–40-es években. Lakóhelyünk Ózd 4. 1973. 141–146.

Adorján Lajos: Amíg a lányból, legényből egy pár lett. Lakóhelyünk Ózd 2. 1971. 60–65.

B(alogh) S(ámuel): Rövid rajzolatja a' paraszt lakodalomnak Gömörben. Tudományos Gyűjtemény 1827/III. 38–54. Pest.

Bellér Júlia: Születés – keresztelő Szentsimonban. Lakóhelyünk Ózd 3. 1972. 181–201.

Birta István: Az ózdi vasgyár munkásviszonyai a századforduló idején. Történelmi Évkönyv II. 249–303. Miskolc.

Kelemen Imre: Komaság és keresztelő Hétben. Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc, 1981. 201–214.

Lajos Árpád: Hajnaltüze Borsodban. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 6. 1964. 23–29.

Lajos Árpád: Nemesek és partiak Szuhafeőn. Borsodi kismonográfiák 8. Miskolc. 1979.

Nemcsik Pál: Bányászélet Borsodnádásdon. Borsodnádásd, 1961.

Paládi-Kovács Attila: Kisnemesek utódai a paraszti társadalomban. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII. 1981. 163–175.

Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Budapest, é. n.

Tóth Zoltán György: A barkók öröklési jogszokásai. Eger, 1947.

9. AZ ESZTENDŐ ÜNNEPEI, JELES NAPOK

É. Kovács László: A májfa. Lakóhelyünk Ózd 2. 1971. 77–79.

Lajos Árpád: A domaházi ivó. Néprajzi Közlemények V. 3–4. 1960. 267–289.

Molnár Balázs: Húsvéti asztal. Ethnographia LXXXV. 1974. 396–411.

Ujváry Zoltán: Egy farsangi játék funkciójának kérdéséhez. Ethnographia LXVIII. 1957. 3–20.

10. MONDÁK, HIEDELMEK

- Bodgál Ferenc*: Vidróczky Marci az észak-magyarországi néphagyományban. Múzeumi Kurír 5. 1971. 12–16. Debrecen.
- Herkely Károly*: Elásott kincs a bányólgyi néphitben. Ethnographia XLVIII. 1937. 475.
- Légrádi József*: Hiedelmek az ózdi cipósi cigányok körében. Lakóhelyünk Ózd 4. 165–171.
- Nemcsik Pál*: Helytörténeti mondák Borsodnádason. Borsod megye népi hagyományai (szerk. *Bodgál Ferenc*). Miskolc, 1966. 312–319.
- Nemcsik Pál*: Munkásnéprajzi adalékgyűjtés az Ózd vidéki szénbányászok között. Borsodi Szemle IV. 1960. 6. szám. 561–564.
- Ujváry Zoltán*: Vidróczky-hagyományok Borsodból. Borsodi Szemle V. 1961. 1. szám, 36–40.
- Ujváry Zoltán*: A szakállas farkas mondájához. Ethnographia LXXIII. 1962. 458–461.

11. NÉPZENE, TÁNC ÉS JÁTÉK

- Adorján Lajos*: Gyermekekjátékok Sajóvárkonyról. Lakóhelyünk Ózd 3. 1972. 97–111.
- Lajos Árpád*: Nótás gyermekjátékok Domaházán. Ethnographia XLVIII. 1937. 266–274.
- Lajos Árpád*: Borsodi játékok. Miskolc, 1957.
- Lajos Árpád*: Egy elterjedt dallamsajátság a barkóknál. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve I. 1957. 151–156.
- Lajos Árpád*: Borsodi népdalok. Miskolc. 1955.
- Lajos Árpád*: Egy archaikus dallamsajátosság Észak-Borsodban. Ethnographia LXXI. 1960. 580–598.
- Lajos Árpád*: Adatok az észak-borsodi pásztor- és parasztdalok kapcsolatához. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve V. 1965. 285–298.
- Lajos Árpád*: Mancsozás – tekézés. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. 1972. 403–424.
- Martin György*: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1970–1972.
- Nemcsik Pál*: Az Ózd vidéki munkásság dalai. Budapest, 1975.
- Nemcsik Pál*: Ózd vidéki bányászdalok. – Borsod megye népi hagyományai (szerk. *Bodgál Ferenc*), Miskolc, 1966. 35–36.
- Ujváry Zoltán*: Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc, 1977.

THE BARKÓSÁG AND ITS PEOPLE

(Abstract)

1. The *Barkóság* is a region in Northern Hungary named after the Hungarian ethnic group that inhabits it. Most likely the *Barkó* ethnic group came about in the late 18th Century, and the name itself is derived of the name of the commander of a Hungarian hussar regiment. The troops in the regiment were recruited from the region. The earliest reference to the *Barkó* as an ethnic group dates from 1833, and while the geographical definition of the *Barkóság* was first set down in 1834 the term was obviously used earlier than that. During the course of the 19th Century a number of Hungarian writers and poets (e.g. Vörösmarty, Petőfi, Jókai and Arany) and many scholars of history, geography and ethnology mentioned the *Barkó* group. The settlements listed by these authors as a part of the *Barkóság* can be seen in *Map 1*. The villages which 20th Century popular opinion includes in the *Barkóság* are on *Map 2*. Generally, there are about 50 villages which it is customary to include in the region. The old name of this hilly region was *Erdőhát* (*Erdőhát* = Woodback, Forest Prop) which really expresses its geographical appearance. As late as the end of the 19th Century extensive forests covered the hills which rise to a height of 300 to 500 meters. (*see Map No. 5.*)

The inhabitants are uniformly Hungarian and the continuity of this people in this area can be traced back to the 10th or 11th Century. They were not affected by any of the significant migrations, and the same clans and families have lived in the *Barkó* villages from the Middle Ages to today. The historical continuity of the families can be particularly well traced for the nobility. Many villages of the *Barkóság* were populated exclusively by the nobility (*see map No. 4.*). These lesser nobility, who tilled the soil and lived on peasant level, played a determining role in the evolvement of folk culture. Large estates were owned by the Catholic church, principally by the archbishop of Eger and the theological seminary. This is why the reformation of the 16th and 17th centuries did not affect the people of the *Barkóság* who remained Catholic throughout. This factor played a determining role in the

survival of traditional culture. In the regions bordering on it to the north and east the inhabitants have been Calvinist since the 16th Century, and in the 18th Century religious conflicts were keen.

In the latter half of the 19th Century the most significant metallurgical industry in the country was set up in the centre of the *Barkóság*, in Ózd. A small number of Slovak and German skilled workers were brought into the region to work in the modern factory industry and in the coal mines. Within a generation they were assimilated. Industrialization did not cause any shock or sudden explosion in the life of rural society. The transformation was gradual, development was organic and many elements of the traditions have been retained to this very day.

2. The dominant trees in the forests which determine the ecological nature of the region are oak, Turkey oak and beech. The feudal form of forest ownership and use changed after the liberation of the serfs in 1848. The peasant communities of land have been maintained to today. In the villages of the lesser nobility the common ownership of the forests was changed to individual ownership in the middle of the 19th Century (or earlier, in some places). The boundaries of these privately owned lands were indicated by property marks carved into the trees.

In the peasant and lesser nobility forests the owners themselves felled the trees, while on the larger estates woodcutters were employed. The latter preferred to work by twos because they earned best that way but they also worked in groups of four to six. They produced firewood, construction wood and industrial wood (mine supports, railway cross-ties) alike. It was a custom to remove the bark from the young oaks in early summer. A large amount of charcoal was fired in the region during the 18th and 19th centuries for the local iron industry. The big companies brought in a good amount of Slovak charcoal burning workers from Gömör County. There are still a few words in the language to preserve the memory of this period (e.g. *lavenka*, *plésa*). Forest industry only burned lime on the southern edge of the *Barkóság*, in the Bükk mountains. And this ancient method continued in this form until 1950 when it was reorganized within a factory framework.

The sap of the birch tree and oak, tapped from the tree itself is a popular beverage among people who spend a great deal of time in the forest. They tap the tree with axes or drills (*Fig. 1.*). The sap of the oak is called *boza* and it is also used as a medicine. In the 19th Century wolves and wild boar were hunted by trapping them in pits, while roe-deer, and hare were hunted with snares, spring-traps, and foot-traps. They were also acquainted with the spring-

pole snare which was tied onto a young tree, bent so that its top touched the ground. Branches covered with glue were used principally to catch songbirds.

Forest bee-keeping has lively traditions. Bee hunters find the bees living in hollow trees, smoke them out and steal their honey (*Fig. 2-4*). In many places they saw out the entire hollow, bees and all and take it home. They also collect a wide variety of mushrooms which they sell either fresh or dried.

Up till the 1950s forest fruit, particularly wild pears and wild apples were highly popular. Juniper seeds, acorns, and bunch-berries were collected for distilling, elderberries and rose-hips for jam, and a wide variety of herbs for tea, soup and medicine. Their livestock grazed in the forests, and they collected hay, acorns and mistletoe for fodder and dried leaves for the stable and barn floors, all from the forest. This was also where they collected the reeds for brooms and baskets (*Fig. 5.*), and the wood for their tools. In other words, the forest played an extraordinary important role in the life of the people.

3. Stock-keeping has always been the most important branch of peasant farming. The greatest profit was from cattle-keeping, they marketed fattened cattle and draught oxen. Up till the 1920s or 1930s, the main breeding stock was grey Hungarian cattle. They were put out to pasture from spring to autumn, and drove only the cows into the village for the night. They had common, undivided pastures and the farmers also employed a common herdsman. There was significant horse-keeping in the areas participating in long-distance iron-freighting. Rolled and wrought iron was transported to Budapest and Debrecen. They also journeyed to the plainland by the Tisza River where they used their animals to thresh grain. Sheep stock was always significant, and in the wool boom of the 18th and 19th centuries their stock increased quite extensively. There was a gradual shift from the old Hungarian sheep breeds to the Merino. In the first half of the 20th Century the Barkóság continued to be one of the most significant sheep-breeding areas in the country. Swine were also kept on mass and fattened on acorns in the oak forests. In the 19th Century it was still the custom to drive sheep through the mining towns of Northern Hungary. Sheep and swine were kept on the grazing lands grouped principally on a family or clan basis. Buildings were constructed there for the stock and the herdsman (*Fig. 8-10.*). Milk production was not significant and up until the early 20th Century it was used principally for self-supply.

Ploughed lands were increased at the expense of the forests and shifting from one piece of land to the next for cultivation lasted from the Middle Ages until the turn of this century. Steep slopes were cultivated with a hoe

(Fig. 6), for it was impossible to plough every area. Rye was the principle grain. The traditional harvest was done with a sickle with a toothed cutting edge, and was the job of the women. The sickle was only replaced by the scythe somewhere between 1910 and 1920. Most of the traditional farming tools were still in use up to the 1950s (Fig. 14–19). Rye was threshed with a hand-flail, while wheat and barley were threshed by having horses stomp on it. Women processed hemp, including both spinning and weaving, up until the early 1960s. The most important cottage industry in the *Barkóság* was the production of hemplinen. Handicraft industry in the villages was insignificant, at the most one or two smiths and wainwrights subsisted from it. Water mills and iron forging workshops were set up alongside the larger creeks. Forging iron in the *Barkóság* goes back to the Middle Ages. Brown coal mining, modern iron manufacture and metallurgy became important in the mid-19th Century.

4. One characteristic carrying implement of the *Barkóság* is a canvas sheet which women packed things into and carried on their backs. Women also used back-packs (Fig 28, 30–31) and back-baskets. They used shawls of various sizes for carrying bread and a long canvas sheet to tie their infants onto their shoulders. They carried pottery cooking vessels in carrying nets (Fig. 32). The men on the farm used wooden frames for carrying sacks, and racks for carrying manure. In some places they also used yokes to carry water, and also carried little barrels and wooden vessels on them.

They only used sleighs in the winter when there was snow. The were pulled by horses or oxen. The woodcutters used small sleighs with double rods to drag in the tree stumps, cut into lengths of about one meter. Not every village had two-wheeled carts. They were only used by shepherds, the landless poor and gipsies. The peasant farms only used four-wheeled wagons. The more wealthy farmers had three to four different wagons, each for a different purpose. They used a long wagon to transport hay and grain (Fig. 35) and a shorter one for every-day freighting. The third wagon was a light, decorated carriage used to go to market and transport passengers. In most villages the horse-drawn carriage had completely replaced the ox drawn variety in the first half of the 20th Century but in some villages the fields were ploughed with oxen, and oxen were used for freighting up to the 1960s. The oxen and horses were used in pairs. At the turn of the century there were still many carriages drawn by hour-in-hands. Neck-yokes were fitted onto the oxen while breast-traces were used for the horses.

The *Barkó* people were famous stock-traders, a renown going back for centuries. They bought their oxen and horses in the region by the Tisza River, and sold them in the area called the highlands (today a part of Slovakia). They also acted as dealers for sheep and swine. The women brought food, principally milk products, eggs and poultry, to the industrial settlements to sell (*Fig. 36*).

5. The way of life in the *Barkóság* was that of the tiny closed village. Settlements were scattered and there were no towns in the region. The villages were all located in valleys, along the banks of creeks. The village lay-out was rows of streets, while the smaller villages consisted of a single street. Most of the plots of land on which the homes were built were long and narrow, but in the villages of the one-time lesser nobility block lots are also plentiful. A fence surrounded the settlement at the border between the gardens and the fields, with gates in the fences by the roads only (village gate). One characteristic of the *Barkó* village is the long courtyard, in which from four to five to as many as eight to nine homes were built in a row. Originally siblings, or relatives lived in them. The inhabitants of the smaller villages consisted of families with two to three identical family names (they were decendents of the same family or clan). These communities of relatives were grouped together within the settlement and the part of the settlement where they lived bore their name.

Up until the mid 19th Century the most important building material was oak, and the most significant roofing material was rye straw. Today the log walls built of beams are only a memory. Walls of beams with wooden frameworks can still be seen in a few homes, but there are more walls of this kind still surviving in sheds. The wooden walls of the dwellings were sealed with mud inside and out, and whitewashed (*Fig. 37*). The rooves of the houses were supported by purlin beams, which rested on giant branched posts at the two ends of the houses, with their bottoms deep within the soil (*Fig. 39*). For at least a hundred years now the roof structure has been built on a frame which does not require a purlin beam. The rooves were thatched with rye straw, bound into sheafs until about 1900 when a gradual shift to clay shingles began. An the turn of the century most of the homes had three inside units but only the large room could be heated. The heating was done by an oven with a flat top, built at an angle, which also had a fire bench used for cooking. The smoke outlet led into the attic (*Fig. 40*). The house did not have a chimney. There was a narrow antechamber alongside the room and an unheated pantry opened off the latter. This was generally the place where the young girls slept.

In the latter half of the 19th Century there was a gradual change from construction with wood to building walls with mud and adobe. The more wealthy began to build from stone and brick. The manner of heating changed with the appearance of the open chimney and the setting up of a separate kitchen from what had been the antechamber, in the 20th Century. In the 1880s houses with wooden arcaded verandas and arched, arcaded outside corridors and gables began to appear (*Fig. 43*). Furnishings and furniture also changed with the boxes made by joiners being replaced by furniture produced by carpenters. Up to the end of the 19th Century lighting came from chaving torches, oil lamps and candles. Electrification took place between 1920 and 1940 while some villages only received electricity after 1950. Even today the farm buildings maintain many traditional elements of folk architecture. The most important are the barns which were used to store grains and to thresh them (*Fig. 44–47*).

6. One characteristic of the nutritional culture of the highland Hungarian is a soup made with a variety of pickled ingredients and thickened with milk or sour cream. The *Barkós* strictly kept the days of fast prescribed by the church. During Lent they cooked a mush with sour bran (*kiszi*). They still maintain a weekly menu in which Monday, Wednesday and Friday are meatless, while meat is consumed on Tuesday, Thursday, Saturday and Sunday.

Bread was traditionally made from rye flour. The more isolated villages only shifted to bread from wheat in the 1920s. The dough for their bread was carefully leavened with a yeast prepared at home (a thin flour paste, *kovász, pár*). They sometimes baked a flat bread without yeast. This flat, salty bread, with a diameter of 20 to 25 cm was baked in the ashes of the oven. They ate a variety of mush (millet, barley, maize) and mashed foods. They have characteristic dishes made of potatoes which were either boiled in water or fried in hot lard, dating from the early 19th Century (*galuska, tócsni, trapacka*). Boiled pastas are also among their favourite dishes. Alongside their old flat breads, milk-breads and pretzels, waffles were a baked food they enjoyed (*molnárkalács*). In summer and autumn the principally ate poultry and muton, while in late autumn and winter they slaughtered fattened swine. They slaughtered cows for wedding feasts. Pork lard, bacon and smoked pork were important basics in *Barkó* eating habits, and they hardly used oil at all. The foods they ate were adjusted to the seasons, to the type of work that had to be done on the fields and to holiday rhythms. Very little wine was produced in the region. They purchased wine for holidays and wedding feasts from the region of Eger. Fruit brandies were much more common. They were princi-

pally distilled from plums and the women used honey to make them more tasty. The wells yielding mineral water and the springs with good tasting water were held in high esteem.

7. The folk costume was subject to continuous change during the past hundred years, and today only the oldest generation still has certain traditional elements. In the early part of the 20th Century both male and female dress was quite traditional (Fig. 55-63), and it was first the men, who left the villages more often, whose dress shifted towards the urban styles. The undergarments of both sexes were made of homespun linen, the men wore linen aprons and short linen trousers which were wide in the leg and pleated. In winter they wore tight broadcloth trousers embroidered with decorative threads and black boots. The women preferred red boots and slippers. A characteristic garment of the men was a loose broadcloth cloak, mantle (*szűr*), a short sleeveless jacket of lambskin (*bekecs*) and a sheepskin cloak (*bunda*) reaching down to the ankles (Fig. 56-58). Young women wore bonnets decorated with long ribbons (Fig. 60-61), as well as head shawls of expensive silk (Fig. 63-64). The women wore their hair in buns, at one time held in place by large wooden combs (Fig. 62). One specific of women's dress in the *Barkóság* was a short outer skirt (Fig. 63) but in the 19th Century skirts down to the ankle were still in fashion. There was a very strict order of dress for women which told of the age and marital status of the wearer, and adjusted to the rhythm of holidays and working days, as well as to the change of seasons (Fig. 65-67). In winter women wore sleeveless vests of lambskin and coats with sleeves (*ködmön*). Another characteristic garment was a broadcloth coat with a fox collar, called the *mente* (Fig. 68). There were many small differences from village to village, particularly in women's dress, and the people of the region kept account of them. A lace, a ribbon of a different colour, the form of a bonnet told the onlooker the village from which the wearer came.

8. The rural society of the *Barkóság* was one of small, comparatively homogenous local communities. The tiny villages had no more than 200 to 400 inhabitants, while from 500 to 1000 people lived in the medium sized ones, and there were only four or five settlements where populations exceeded 1000. In the feudal societal pattern the different groups consisted of the lesser nobility, the serfs and the landless cotters. The vestiges of this stratification can be found even today. However, in the past 100 years the separation of the factory workers, the miners and the peasants became more important. In 1900 the ratio of people farming the land declined to 50 to 60 per cent of the population while nearly half of the people lived off industry.

The villages based on the old clan system, on a common ancestor, and the multi-generation family which had lived in close community began to loosen their ties beginning with the 1900s. The communities of families including joint ownership disappeared completely in the 1940s. Up until 1920 their custom as regards inheritance was inheritance by the male line, which was then changed to the principle of equal division of property. Since then the girls receive a share of the land and the house equal to that of the boys. They have a rich terminology for kinship which has a classification nature as do those of the other Hungarian ethnic groups.

Birth, wedding and funeral customs reinforce kinship bonds among the whole peasant community, which include not only blood relatives but relatives by marriage or in other ways (godparents, in-laws), and neighbours. This chapter gives a detailed description of the customs in social life which have changed very little in the past one hundred years. It points out that while giving up certain rites the meaning of which has become unclear, somewhere between the 1950s and 1970s, hosting guests and celebrations has reached unprecedented heights and the stress at them has shifted from spiritual and cultic manifestations to material ones. Gifts have become more expensive, wedding feasts cost more, more guests are invited to the wedding feasts than there used to be (the godmothers taking dinner to young women who have just given birth are accompanied by 5–6 other women).

9. The *Barkó* ethnic group belongs to the Roman Catholic church and follows its calendar. Winter customs include a rich stock of customs to end and begin the year. St. Andrew's Day (Nov. 30) begins the year for the herdsmen and St. Nicholas' day (Dec. 6) is when it is customary to give gifts to children. Luca (Dec. 13) is the day of the „wicked spirits” when spinning is forbidden. This is the day when they begin to carve a stool known as the Luca Chair. In the days preceeding Christmas they begin to walk from house to house in the village with the Bethlehem (a tiny model of a crèche), in groups of six to ten people. They do not use puppets to present the Nativity. By the 1960s these plays with their text so rich in folk meaning were only kept alive by school-aged children. There was no such thing as a Christmas tree before 1914, and it has only become popular since then. At the end of the Carneval season the young people organize a three day celebration. The boys distribute the roles and they all march along the main street of the village. They very often wear masks depicting animals and ramheads. At the very end of the celebration they declare one of the boys to be a *prisoner*, whom they package in straw and lead around in chains. After reading out all his crimes they imitate the decapitation with a wooden sword (*Fig. 71*). This

is followed by Lent, until Easter. At Easter the men and boys sprinkle the women. One characteristic spring custom is that on the first of May the boys take green trees to the girls. At Pentecost the girls select a Whitsun Queen among themselves. On the eve of St. John's Day (June 24th) the lighting of a ritual fire was a custom until the 1930s. The boys lit fires at the outskirts of the village or on the streets and then jumped over them together with the girls.

The biggest local holiday for every village was the day of the patron saint of the local church when a big street celebration was held. Pilgrimages to distant holy places are also significant events (*Fig. 72*). There are a number of noteworthy pilgrimage sites in Northern Hungary, e.g. Szentkút (Mátraverebély, Nógrád County) where the religious ones assemble on August 15th and September 8th. In addition to the nation-wide Mary cult, there is a characteristically strong Saint Ann cult in this region.

The pastoral holidays of autumn (St. Michael, Dimitri and Wendelin Days) affect only one occupational group. But all classes and strata respect All Saint's Day and All Soul's Day (*Fig. 73*). On these days many many candles are lighted on the graves as the manifestation of the cult of the dead.

10. The historical and local legends are closely linked to the *Barkóság*. The oldest group of them maintains the memory of the escape of King Béla IV, of Hungary from the Tartars at the time of the Tartar invasion of the country (early 13th Century). One special group of historical legends tell about the Bohemian Hussite robber horsemen and King Matthias who drove them from the country (15th Century). These people deeply respect the figure of Matthias Corvinus. In the 16th and 17th centuries the people of the *Barkóság* fought against the conquerors of the Ottoman Empire. At that time they lived in the border zone between the Ottoman Empire and the Hapsburg Empire. Most of their legends from the 18th and 19th centuries no longer deal with national history (there are no legends of Rákóczi or Kossuth) but of the outlaws rising up against the rulers of the land, who were the heroes of the tales and ballads. The most famous of their outlaws is Vidróczy.

The folk beliefs of the region specialize in tales of treasure and spirit of the mine, and dwarf in the mine. The folk belief includes mythical figures which characterize the Barkó ethnic group and the northern Hungarian region. One is *Markoláb* who ate the moon, while another is *Barboncás* the Wandering scholar who rode a dragon. The shepherd who turned into a wolf, the miller who chased away the rats with incantation, the chief-shepherd who signed a pact with the devil (*bacso*) and the coach driver who did the same are all figures of *Barkó* mythology sung in innumerable tales. We can even find traces of the snake cult in the shape of the „white snake”. This snake lies

beneath the threshold, drinks milk and must not be killed. The Fiery man and the chicken who brings a treasure to its master (*lidérc* = 1. genius familiaris, 2. demon-lover, 3. nightmare), are also among the figures of *Barkó* folk beliefs.

11. Bands of gipsy musicians played at the wedding feasts from the latter half of the 19th Century on. These bands had at least four members (first violin, bass fiddle, cimbalom and clarinet). Up to the 1930s the zither was a popular instrument among the peasants (*Fig. 75*), and among the shepherds there were always one or two bagpipe players. Most shepherds played on some instruments. Playing musical instruments spread among the religious sects from the 1920s on (e.g. women playing the mandolin or guitar in groups).

The *Barkóság* is in the northern Hungarian region which Béla BARTÓK called the No. II. dialect of Hungarian folk music. The old style melodies are popular to this day and are sung with an olden text closely related to the region in content. They often speak of the Mátra and Bükk Mountains, of Vidróczky and other outlaws. The hegemony of the pentatonic scale is shown in that even the new style melodies are sung in the old way. The way in which the singer decorates the basic melody and the frequency of melismas are noteworthy. Along with local ballads and olden style shepherd and outlaw songs, miner and day-labourer songs were also popular. (The day-labourer was an agricultural seasonal worker who travelled the plains seeking work in the summer).

The most characteristic dance of the *Barkós* is the Vasvár verbunk (recruiting dance), performed solo, in pairs and by groups. It used to be danced by four boys. The local variations of the chardash, the dance of the shepherd twirling his stick (*Fig. 77*), the swineherds' dance, the bottle dance, the broom dance and the various dances by girls not even mentioned here indicate the rich dancing culture of the region.

With respect to folk games there are several sports of this kind played by the *Barkós*, where teams of boys played against one another with wooden balls and striking sticks. They are called *mancozás*, *guncsa* and *méta*. Worthy of mention among the girls' games of song and dance is the bridge game which is also very widespread among the western Slavic peoples.

12. When analyzing the specifics of the folk-life of the *Barkó* group, the author begins by viewing the specifics of the northern ethnic area and the highlands as a cultural region. He stresses the ecological factor and the role of Hungarian-Slavic cultural interaction in the creation of the regional unity of the culture. The cultural elements characterizing the whole region are to a good extent, made up of the folk culture of the *Barkós*. The author examines strat-

ification within the region, certain factors of the cultural zones which are in the transitional areas, the highlands as a marginal area and the Plain region as an innovative areas which is a central ethnic zone, and the relationship between the two. Finally he sets up ten points to sum up the characteristics which give the *Barkó* ethnic group its individual character (the contrast between the hilly region and its surroundings, the continuity of the Hungarian population, the high ratio of nobility as a population element, endogene trends within the *Barkó* group, the Roman Catholic religion, the uniform folk language (dialect), the awareness of identity of the *Barkó* ethnic group, the ethnonym *Barkó* and the existence of the geographical name *Barkóság*, the operation of the internal communication of the region, the unity of progress in the industrial era).

MAPS

Map 1. The area known as the *Barkó* region in ethnographic literature prior to 1910.

Map 2. The area known to the people as the *Barkó* region.

Map 3. The more important religious denominations in the mid-19th Century
A = Protestant village, *B* = Roman Catholic village, *C* = roughly equal numbers of Protestant and Roman Catholics, *D* = Catholic majority Protestant minority.

Map 4. Villages of nobility and serfs in the mid-19th Century *A* = serf village
B = village of the lesser nobility.

Map. 5. The size of the forests at the end of the 19th Century.

DAS BARKÓSÁG-GEBIET UND SEINE BEVÖLKERUNG (Auszug)

1. Das *Barkóság*-Gebiet liegt in Nordungarn und wurde nach einer dort lebenden ungarischen Volksgruppe benannt. Das Ethnonym *barkó* ist wahrscheinlich gegen Ende des 18. Jh. entstanden und dürfte auf den Namen des Inhabers eines ungarischen Husarenregiments zurückzuführen sein. Die Soldaten des Regiments wurden in dieser Gegend rekrutiert. *Barkó* als Ethnonym wird erstmals im Jahre 1833 erwähnt, während die geographische Bezeichnung *Barkóság* zum ersten Mal im Jahre 1834 vorkommt, obwohl sie offenbar auch schon früher gebräuchlich war. Im Laufe des 19. Jh. wird die Volksgruppe der *Barkós* von vielen Vertretern der Literatur (z.B. Vörösmarty, Petöfi, Jókai, Arany) und der Landeskunde Ungarns erwähnt. Die *Kartenskizze Nr. 1.* zeigt die Siedlungen, die diese Autoren zum *Barkóság*-Gebiet zählten, während auf *Karte 2* jene Dörfer angeführt sind, die laut Volksmeinung des 20. Jh. zum *Barkóság*-Gebiet gehören. Gewöhnlich werden rund 50 Siedlungen dieser (Gegend) zugesprochen. In früheren Zeiten hieß die Hügellandschaft Waldrücken (ung. *Erdőhát*), was ihren geographischen Charakter deutlich zum Ausdruck bringt. Noch Ende des 19. Jh. waren die 300–500 m hohen Hügellzüge mit ausgedehnten Waldungen bedeckt. (*Karte 5.*)

Die Population ist einheitlich ungarischer Abstammung, ihre Kontinuität ist bis zum 10.-11. Jh. nachweisbar. In den *Barkó*-Dörfern – von größeren Migrationen unberührt – leben vom Mittelalter bis heute dieselben Stämme und Familien. Besonders im Falle des Landadels tritt die geschichtliche Kontinuität der Familien deutlich zutage. In vielen dieser Dörfer lebten ausschließlich Adelige (*Karte 4.*); diese betrieben meist Ackerbau, lebten auf bäuerlichem Niveau und spielten eine ausschlaggebende Rolle in der Gestaltung der Volkskultur. Umfangreiche Liegenschaften gehörten der katholischen Kirche, namentlich dem Erzbischof von Erlau (Eger) und dem Priesterseminar. Dieser Umstand erklärt auch die Tatsache, daß die Bevölkerung des *Barkóság*-Gebietes im 16.–17. Jh. von der Reformation unberührt blieb und jederzeit ihren katholischen Glauben bewahrte, ein Tatbestand, der für die

Erhaltung der traditionellen Kultur von ausschlaggebender Bedeutung war. Die Bevölkerung der Nachbargebiete im Norden und Osten ist seit dem 16. Jh. kalvinischer Konfession; im 18. Jh. ergaben sich daraus scharfe religiöse Gegensätze.

In Ózd, dem Zentrum des *Barkóság*-Gebietes, entwickelte sich in der zweiten Hälfte des 19. Jh. die bedeutendste Hüttenindustrie Ungarns. In geringer Anzahl ließ man in die modernen Fabriken und Kohlengruben slowakische und deutsche Facharbeiter kommen, die sich im Verlauf eines Generationswechsels völlig assimilierten. Die Industrialisierung verursachte im Leben der ruralen Gesellschaft keinen explosiven Bruch; die Transformation vollzog sich stufenweise in einem organischen Entwicklungsprozeß, wodurch zahlreiche Elemente der Traditionen bis heute erhalten bleiben konnten.

2. In den Wäldern, die den ökologischen Charakter der Landschaft bestimmen, sind Eiche, Zerreiche und Buche die vorherrschenden Holzarten. Die feudalen Formen der Waldnutzung veränderten sich nach der Aufhebung der Leibeigenschaft im Jahre 1848. Die Kompossessorate der Bauern sind bis heute erhalten geblieben. In kleinadeligen Dörfern trat an Stelle dieser Besitzgemeinschaft um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts – manchenorts sogar noch früher – der individuelle Waldbesitz. Die Besitzgrenzen wurden durch Eigentumsmarken (markierte Bäume) angegeben.

In den Wäldern der Bauern und des Kleinadels fällten die Eigentümer selbst die Bäume, während größere Waldbesitzer Holzhauer anstellten. Diese arbeiteten am liebsten zu zweit, weil sie so mehr verdienen konnten, doch gab es auch Arbeitergruppen von 4–6 Mann. Sie produzierten Brennholz, Bauholz und Industrieholz (Grubenstempel, Bahnschwellen). Im Frühsommer wurden junge Zerreichen entrinnet. Im 18.–19. Jh. wurden in der Gegend große Mengen von Holzkohle für die örtliche Eisenindustrie gebrannt. Großbetriebe ließen auch slowakische Kohlenbrenner aus dem Komitat Gömör kommen; manche Fachausdrücke erinnern auch heute noch daran (z.B. *lavenka*, *plésa*). Das Kalkbrennen wurde nur am Südrand des *Barkóság*-Gebietes, im Bükk Gebirge, praktiziert. Dieses uralte Gewerbe hörte jedoch um 1950 auf, bzw. wurde im Rahmen der Fabrikindustrie weitergeführt.

Ein beliebtes Getränk der Waldbewohner ist der Saft der angezapften Birken und Zerreichen. Der Baum wurde mit der Axt oder einem Bohrer angezapft (*Abb. 1.*). Der Saft der Zerreiche wird *boza* genannt und auch für Heilzwecke benützt.

Im 19. Jh. wurden dem Wolf und dem Wildschwein Fallen gestellt (Keil- oder Harpunenfalle); das Reh und den Hasen fing man mit Schlingen oder Schlagfallen. An herabgebogene junge Bäume befestigte man die sog.

Schwippgalenschlinge. Mit der Leimrute werden hauptsächlich Singvögel gefangen.

Auch die Waldbienenzucht hat langjährige und tiefverwurzelte Traditionen. Die „Bienenjäger“ machen den Standort der in hohlen Bäumen lebenden Waldbienen ausfindig, räuchern sie aus und nehmen ihnen den Honig (Abb. 2–4). Vielfach wurde das Bienennest aus dem hohlen Baum ausgesägt und mit samt den Bienen nach Hause gebracht. Vielerlei Pilze werden gesammelt und im frischen oder gedörrten Zustand verkauft.

Bis zu den 1950er Jahren waren die Waldfrüchte, insbesondere die Holzapfel und -birnen, hoch geschätzt. Aus Wacholderbeeren, Galläpfel und Kornelkirschen wurde Schnaps gebrannt, aus Holunderbeeren und Hagebutten Mus gekocht, aus vielerlei Gräsern Tee, Suppe oder Heilmittel zubereitet. Das Vieh weidete in den Wäldern, wo Heu, Eicheln und Mistel als Futter, und trockenes Laub als Streubettung gesammelt wurden. Ruten und Gerten für Besen und Körbe (Abb. 5) sowie das Holz für allerhand Geräte kamen ebenfalls aus dem Wald. Demnach spielte der Wald eine hochbedeutende Rolle im Leben des Volkes.

3. Der wichtigste Zweig der Bauernwirtschaft war jederzeit die Viehhaltung. Den größten Nutzen warf die Rinderhaltung ab; Mastochsen und Zugvieh wurden von hier auf den Markt gebracht. Bis zu den 1920–30er Jahren wurde das ungarische Graurind gezüchtet, welches vom Frühling bis zum Herbst im Freien weidete; nur die Kühe wurden über die Nacht ins Dorf getrieben. Die Bauern hatten gemeinsame, ungeteilte Weiden und heuerten auch die Hirten gemeinsam an. Von großer Bedeutung war auch die Pferdehaltung dort, wo man Ferntransporte von Eisenwaren unternehmen konnte: Nach Pesth und Debrecen wurde Schmiede- und Walzeisen im Wagen befördert. Manche fuhr in das Tiefland an der Theiß, wo sie mit ihren Pferden den Drusch (Austreten) besorgten. Es gab jederzeit einen ansehnlichen Schafbestand; die Wollkonjunktur des 18.–19. Jh. bewirkte einen gewaltigen Aufschwung. An Stelle des alten „ungarischen Schafes“ trat allmählich das Merinoschaf. Noch in der ersten Hälfte des 20. Jh. galt das *Barkóság*-Gebiet als einer der bedeutendsten Schafzuchtdistrikte des Landes. Auch Schweine wurden massenweise gehalten und in den Eichenwäldern gemästet (Eichelmast). Noch im 19. Jh. wurden die Schweine lebend in die nordungarischen Grubenstädte getrieben. Die Schaf- und Schweineherden beruhten hauptsächlich auf Familien- und Sippenbasis; auf der Weide wurden die verschiedenen Bauten für die Tiere und die Hirten errichtet (Abb. 8–10). Die Milchwirtschaft war unbedeutend und diente bis Anfang des 20. Jahrhunderts hauptsächlich zur Selbstversorgung.

Das Ackerland wurde auf Kosten der Wälder erweitert; die Rodungswirtschaft bestand seit dem Mittelalter bis zum Beginn dieses Jahrhunderts. Die steilen Hänge wurden mit der Hacke bestellt (*Abb. 6*), da man nicht überall pflügen konnte. Das wichtigste Getreide ist der Roggen. Die Ernte erfolgte auf herkömmliche Art mit der gezahnten Sichel und galt als Frauenarbeit. Erst in den Jahren zwischen 1910 und 1920 trat an Stelle dieses Arbeitsgerätes die Sense. In ihrer Mehrheit blieben die traditionellen Ackerbaugeräte bis zu den 1950er Jahren in Gebrauch (*Abb. 14–19*). Der Roggen wurde mit dem Dreschflegel gedroschen, der Weizen und die Gerste mit Pferden ausgetreten. Bis zu den angehenden 1960er Jahren beschäftigten sich die Frauen mit der Hanfverarbeitung, mit Spinnen und Weben. Das wichtigste Hausgewerbe war die Herstellung von Leinwand aus Hanfgarn. Das Kleingewerbe war unbedeutend, bestenfalls konnten in einem Dorf ein Schmied und ein Wagner auskommen. An den größeren Bächen standen Wassermühlen und kleine Hammerwerke. Die Traditionen der Schmiedekunst reichen bis ins Mittelalter zurück. Gegen Mitte des 19. Jh. gewannen die Förderung der Braunkohle und die moderne Eisenverhüttung erheblich an Bedeutung.

4. Typische Traggeräte des *Barkóság*-Gebietes waren das Rückentragtuch, der Rückranzen und der Tragkorb (Rückenkorb), die durchweg von den Frauen benützt wurden (*Abb. 28, 30–31*). In kleineren oder größeren Tüchern trugen sie Kuchen und Brot, während in früheren Zeiten die Säuglinge in einem langen Leintuch über die Schulter gebunden wurden. Tongefäße trugen sie in Tragnetzen (*Abb. 32*). Die Männer trugen Säcke in einem Holzrahmen, den Dünger in einem Schragen. Zum Wassertragen wurden stellenweise kleine Fässer, Holzgefäße oder ein Schulterjoch benützt.

Der Schlitten wurde nur im Winter benützt und von Pferden oder Ochsen gezogen. Die Holzhauer beförderten das Meterholz in kleinen Schlitten mit zwei Stangen. Zweiradkarren gab es nicht in jedem Dorf, zumal es nur von Schäfern, armen Leuten und Zigeunern benützt wurde. In den Bauernwirtschaften gab es nur Vierradwagen, in größeren Höfen sogar 3 bis 4 verschiedene Sorten, jede zu einem anderen Zweck. Ein langer Wagen diente zum Einführen von Heu und Getreide (*Abb. 35*), ein kürzerer zum alltäglichen Gebrauch. Der dritte Typ war eine leichte, schmucke Kutsche zur Personenbeförderung, oder zum Marktgang. In den meisten Dörfern wurden die Ochsen in der ersten Hälfte des 20. Jh. schon völlig vom Pferdegespann verdrängt, doch dienten die Ochsen in einzelnen Dörfern bis zu den 1960er Jahren als Zugvieh. Sowohl die Ochsen als auch die Pferde wurden paarweise eingespannt. Zu Beginn dieses Jahrhunderts war auch das Vierergespann keine

Seltenheit. Die Ochsen zogen den Wagen mit einem Halsjoch, die Pferde mit einem Brustgurt.

Schon in den früheren Jahrhunderten waren die *Barkós* weit und breit als Viehhändler bekannt. Sie kauften Pferde und Ochsen in der Theiß-Gegend und setzten sie im Oberland (heute: Slowakei) ab, und betrieben auch den Zwischenhandel von Schafen und Schweinen. Die Frauen tragen Lebensmittel – vor allem Molkereiprodukte, Eier und Geflügel – in die Industriezentren zum Verkauf (*Abb. 36*).

5. Für das *Barkóság*-Gebiet sind die kleinen Dorfsiedlungen bezeichnend, Einzeihöfe und Städte gibt es hier keine. Die Dörfer liegen ausnahmslos in den Tälern, entlang der Bäche. Ihr Grundriß weist zumeist eine Reihenstruktur auf; kleinere Dörfer bestehen aus einer einzigen Straße. Die Grundstücke sind vorwiegend schmal und bandförmig, doch gibt es in den ehemaligen kleinaligen Dörfern auch blockförmige Grundstücke. An der Grenze zwischen den Gärten und den Feldern war die Siedlung von einem Zaun umringt, den nur bei den Straßen die Dorftore unterbrachen. Typisch ist der sog. „Langhof“, in dem 4–5, zuweilen sogar 8–9 Wohnhäuser in einer Reihe stehen. Ursprünglich wohnten darin Geschwister und Verwandte. Die Bevölkerung der kleineren Dörfer setzt sich aus den gleichnamigen Familien von je 2–3 Gentilorganisationen zusammen. Diese verwandtschaftlichen Gemeinschaften besetzen je einen Teil der Siedlung, der ihren Namen trägt.

Bis Mitte des 19. Jh. war das wichtigste Baumaterial das Eichenholz, zum Dachdecken wurde Roggenstroh benützt. Das aus Balken errichtete Blockhaus existiert heutzutage nur mehr in den Erinnerungen; Pfettendach und Balkengerüst sind lediglich an einzelnen Wohnhäusern und Scheunen zu beobachten. Die Holzwand der Wohnhäuser wurde innen und außen mit Lehm verkittet und getüncht (*Abb. 38*). Das Hausdach ruhte auf der Pfette, die an beiden Enden des Hauses von je einer eingegrabenen Strebe getragen wurde (*Abb. 39*). Wenigstens seit 100 Jahren wird fast ausschließlich das sog. Gerüstdach gebaut, welches keine Pfette erfordert. Das Dachwerk wurde mit kleinen Strohgarben bedeckt; an Stelle dieser Technik trat in diesem Jahrhundert allmählich der Dachziegel. Um die Jahrhundertwende gab es in der Mehrheit der Wohnhäuser drei Räumlichkeiten, von denen nur die große Stube geheizt werden konnte. Zu diesem Zweck diente ein großer, flacher Ofen, dessen Rauch in den Dachboden geführt wurde (*Abb. 40*). Das Haus hatte keinen Rauchfang. Der Stube schloß sich ein enger Eingangsraum an, darauf ging die ungeheizte Kammer hinaus, die als Schlafstätte der jungen Frauen diente.

In der zweiten Hälfte des 19. Jh. trat anstelle der Holzbautechnik allmählich die Lehmwand, während wohlhabende Bauern ihre Häuser aus Stein und Ziegel zu bauen begannen. Eine neue Heizordnung wurde eingeführt, es erschien der Rauchfang und entstand die Küche. In den 1880er Jahren erschienen bereits Häuser mit Laubengang (Abb. 42), Arkaden und Giebel mit Mörtelputz (Abb. 43). Auch die Wohnenrichtung veränderte sich, die gezimmerten Truhen wurden durch Tischlerwaren ersetzt. Zur Beleuchtung benützte man bis Ende des 19. Jh. Spanholz, Öllampen und Talgkerzen; die Elektrifizierung erfolgte in den Jahren 1920–1940, in einigen Ortschaften erst nach 1950. In den Wirtschaftsgebäuden sind bis heute viele traditionelle Elemente der Baukultur erhalten geblieben. In dieser Beziehung sind die Scheunen am wichtigsten, die zur Lagerung und zum Drusch des Getreides dienen (Abb. 44–47).

6. Für die nordungarische Ernährungskultur sind die verschiedenen saueren, mit Milch oder Rahm angerührten Suppen bezeichnend. Im *Barkó*-Gebiet wurden die von der Kirche verordneten Fasten streng eingehalten. Während der Fastenzeit wurde der Brei mit saurem Kleiensaft (ung. *kiszi*) gekocht. Auch heute wird die herkömmliche Speiseordnung eingehalten: am Montag, Mittwoch und Freitag gibt es Mehlspeise, am Dienstag, Donnerstag, Sonnabend und Sonntag Fleisch.

Traditionsgemäß wurde das Brot aus Roggenmehl gebacken; in den entlegenen Dörfern wurde erst in den 1920er Jahren das Weizenbrot eingeführt. Den Teig ließ man sorgfältig mit hausgemachter Hefe (ung. *kovász*, *pár*) gären. Gelegentlich wurde auch ungegorenes Fladenbrot gebacken: 20–25 cm im Durchmesser, wurde der salzige Fladen in der heißen Asche des Ofens ausgebacken. Vielerlei Breiarten (Hirse, Gerste, Mais) und sonstige breiartige Speisen wurden in dieser Gegend verzehrt. Seit Beginn des 19. Jh. gab es auch typische Kartoffelspeisen, entweder in Wasser gekocht oder in heißem Schmalz gebacken (*haluska*, *tócsni*, *trapacska*). Auch die ausgekochten Mehlspeisen waren sehr beliebt, ebenso die altertümlichen, aus Brotteig gebackenen Fladen, die Kuchen und Bretzel sowie die Waffeln (Müllerskuchen, ung. *molnárkalács*). Im Sommer und Herbst wurde hauptsächlich Geflügel- und Schafffleisch gegessen, die Mastschweine schlachtete man im Spätherbst und im Winter. Zur Hochzeit wurde gewöhnlich eine Kuh geschlachtet. Schweineschmalz, Speck und geräuchertes Schweinefleisch gelten als wichtige Grundstoffe der Ernährung; Speiseöl wird jedoch kaum benützt. Die Speiseordnung richtete sich nach den Jahreszeiten, nach dem Rhythmus der Feldarbeiten und der Feiertage. Der Weinbau war eher spärlich; zu Feiertagen oder Hochzeiten brachte man aus der Gegend von Eger den Wein. Ein gewohntes

Getränk war hingegen der Fruchtschnaps, der hauptsächlich aus Pflaumen gebrannt und von den Frauen mit Honig versüßt wurde. Immerhin waren auch die verschiedenen Mineralwässer (ung. *csevice*) und das frische Quellenwasser hochgeschätzt.

7. Im Verlauf der letzten 100 Jahre war die Volkstracht in ständiger Veränderung begriffen; heute sind einige traditionelle Elemente nur mehr bei den Mitgliedern der ältesten Generation zu finden. Zu Beginn des 20. Jh. waren die Männer- und Frauentrachten insgesamt noch als traditionell zu bezeichnen (*Abb. 55–63*). Zunächst folgte die Bekleidung der außerhalb des Dorfes tätigen Männer den „verbürgerlichten“ Modellen. Die Unterwäsche beider Geschlechter war aus Hausleinen gemacht, auch die Männer trugen Leinwand-schürzen und kurze, breite Leinwandhosen, im Winter jedoch enge, verschnürte Tuchhosen und schwarze Stiefel. Frauen trugen gerne rote Stiefel und schwarze Stiefel. Frauen trugen gerne rote Stiefel und Pantoffeln. Typische Kleidungsstücke der Männer waren der weite Tuchmantel (ung. *szűr*) sowie der kurze, ärmellose und der lange, bis zu den Knöcheln reichende Schafpelz (*Abb. 56–58*). Junge Frauen trugen Hauben, die mit langen Bändern geschmückt waren (*Abb. 60–61*) und banden sich um den Kopf teure Seidentücher (*Abb. 63–64*). Den Haarknoten der Frauen hielten ehemals große Holzkämme (*Abb. 62*). Eine Eigentümlichkeit der hiesigen Frauentracht war der kurze Oberrock (*Abb. 63*), doch war im 19. Jh. noch der lange, bis zu den Fersen reichende Rock in Mode. Die Bekleidung der Frauen folgte einer streng eingehaltenen Ordnung, die das Alter sowie den Familienstand der Betreffenden ausdrückte und sich nach den Jahreszeiten sowie dem Rhythmus der Feier- und Arbeitstage richtete (*Abb. 65–67*). Im Winter trugen die Frauen eine aus Schaffell genähte, ärmellose Weste und eine Schafpelzjacke mit Ärmeln (ung. *ködmön*). Typisch war ferner der Mantel mit einem Kragen aus Fuchspelz (ung. *mente*, *Abb. 68*). Zwischen den einzelnen Dörfern gab es viele, kleine Unterschiede, besonders in der Bekleidung der Frauen. Diese waren dem Volk wohlbekannt; eine bestimmte Spitzenart, die Farbe eines Bandes oder die Form einer Haube gab das Heimatdorf der Betreffenden zu erkennen.

8. Die rurale Gesellschaft des *Barkóság*-Gebietes war durch kleine und relativ homogene lokale Gemeinschaften gekennzeichnet. In den kleineren Dörfern lebten 200–400 Einwohner, in den mittleren 500–1000 und nur in 4–5 Siedlungen über 1000. In der feudalen Gesellschaftsstruktur unterschieden sich die Gruppen der Kleinadeligen sowie die Schichten der Untersassen und Hintersassen. Die Erinnerung an diese Schichtung ist bis heute erhalten geblieben, doch in den letzten hundert Jahren wurde die Trennung von

Industriearbeitern, Bergleuten und Bauern noch wichtiger. Um 1900 ging der Anteil der Ackerbauer in den Dörfern auf 50–60% zurück und nahezu die Hälfte der Bevölkerung lebte von der Industrie.

In den 1900er Jahren lockerte sich auch die Kohäsion der alten Gentilorganisation, der Gemeinschaften verwandter Familien und der sog. Großfamilien auf. Die Auflösung der Besitz- und Familiengemeinschaften war bis zu den 1940er Jahren beendet. Bis 1920 waren die Erbschaftsgewohnheiten durch die Erbfolge im Mannesstamm gekennzeichnet; an deren Stelle trat nun das Prinzip der gleichen Verteilung. Seither erben die Töchter den gleichen Anteil an Boden und Hausliegenschaften wie die Söhne. Die Verwandtschaftsterminologie der *Barkós* ist sehr reichhaltig und klassifizierenden Charakters, ebenso wie die der anderen ungarischen Volksgruppen.

Die mit Geburt, Heirat und Beerdigung zusammenhängenden Bräuche festigen die gesellschaftlichen Verbindungen nicht nur der Blutverwandten, sondern auch der Kunstverwandtschaft (Taufpaten, Gevatter), der Nachbarn und praktisch der ganzen Dorfgemeinschaft. In diesem Abschnitt werden die im letzten Jahrhundert nur wenig geänderten Gewohnheiten des Gesellschaftslebens ausführlich beschrieben. Während gewisse Riten undeutlich gewordenen Sinnes weggelassen werden, sind in den 1950–1970er Jahren die Unterhaltungen und Gastereien aufwendiger als je zuvor, wobei sich der Akzent von den geistigen und kultischen Manifestierungen auf die materiellen verlagert. Die Geschenke sind wertvoller, die Hochzeitsfeste kostspieliger, mehr Hochzeitsgäste werden eingeladen als in früheren Zeiten; die Frau, die der Wöchnerin das Mittagmahl bringt, wird von 5–6 Frauen begleitet.

9. Die Volksgruppe der *Barkós* gehört zur römisch katholischen Kirche und begeht deren Kalenderfeste. Der Feiertagszyklus des Winters ist reich an Bräuchen des Jahresbeginns und -abschlusses. Am Andreastag (30. November) feiern die Hirten ihre Jahreseöffnung; am Nikolaustag (6. Dezember) werden die Kinder beschenkt. Der Luzientag (13. Dezember) gilt als „böser Tag“, an dem das Spinnen verboten ist; an diesem Tag beginnt man den sog. Luciastuhl zu schnitzen. Vor Weihnachten führen 6–10 köpfige Gruppen Krippenspiele auf; Puppenspiele sind jedoch um diese Zeit unbekannt. In den 1960er Jahren wurden diese wortreichen dramatischen Spiele nur mehr von den Schulkindern vorgetragen. Am Ende der Faschingszeit veranstaltet die Jugend eine dreitägige Unterhaltung. Die Burschen verteilen unter sich die Rollen und ziehen entlang der Hauptstraße auf. Eine typische Tiermaske ist der Rammskopf. Zum Schluß der Unterhaltung wird der eine Bursch zum Gefangenen „ernannt“, in Stroh eingewickelt und in Ketten gelegt. Nach Aufzählung seiner „Sünden“ wird mit einem Holzschwert seine Enthauptung imitiert

(Abb. 71). Es folgt nun – bis Ostern – die Fastenzeit. Zu Ostern werden die Frauen und Mädchen von den Männern und Burschen begossen. Ein typischer Frühlingsbrauch: Am 1. Mai bringen die Burschen den Mädchen einen Maibaum. Am Pfingsttag wählen die Mädchen unter sich eine „Pfingstkönigin“. Bis zu den 1930er Jahren wurde am Vorabend des Johannistages (24. Juni) das rituelle Feuer angezündet. Die Burschen machten am Dorfrand oder auf den Dorfstraßen Feuer und übersprangen es mit den Mädchen.

In jedem Dorf war das größte örtliche Fest die Kirmes am Tag des Schutzpatrons der Kirche. Auch die Pilgerfahrten in weitenfernte Wallfahrtsorte galten als bedeutsame Ereignisse (Abb. 72). In Nordungarn gibt es mehrere größere Wallfahrtsorte, z.B. *Szentkút* (Mátraverebély, Komitat Nógrád), wo sich die Gläubigen am 15. August (Mariä Himmelfahrt) und 8. September (Mariä Geburt) versammeln. Neben dem landesweit verbreiteten Marienkult ist für diese Gegend auch ein ausgeprägter Kult der St. Anna bezeichnend.

Die Hirtenfeste im Herbst (Michaelstag, Demetrius- und Wendelintag) betreffen nur eine Berufsschicht; ohne Unterschied werden jedoch das Allerheiligenfest (1. November) und der Allerseelentag (2. November) begangen (Abb. 73). Auf den Gräbern werden an diesen Tagen zur Manifestierung des Totenkultes zahlreiche Kerzen angezündet.

10. Die historischen und örtlichen Sagen sind mit dem *Barkóság*-Gebiet eng verbunden. Ihre älteste Schicht bewahrt das Andenken des Mongolensturmes (1241–42) und des vor den Mongolen fliehenden Ungarnkönigs Béla IV. Eine spezifische Gruppe der historischen Sagen behandelt die aus Böhmen einfallenden hussitischen Raubritter und König Matthias Corvinus, der sie verjagt hat. Die Gestalt dieses Königs wird hoch geehrt. Im 16.–17. Jh. kämpfte das Volk der *Barkós* – die im Grenzgebiet zweier Weltreiche, der Türken und der Habsburger, lebten – gegen die türkischen Eroberer, was auch im Sagengut seinen Niederschlag findet. Die Sagen des 18.–19. Jh. sind in ihrer Mehrheit nicht mehr mit der nationalen Geschichte verbunden – im Unterschied zu anderen Landesteilen kommen Rákóczi und Kossuth, Anführer der Freiheitskriege 1703–1711, bzw. 1848–1849, in den Historien und Balladen nicht vor, wohl aber die gegen die Mächtigen aufbegehrenden und daher meist äußerst populären Straßenräuber (ung. *betyár*); der berühmteste hieß Vidróczy.

Unter den Glaubenssagen sind für die Gegend die Geschichten über verborgene Schätze und über das Bergmännchen bezeichnend. Auch im Volksglauben gibt es mythische Wesen, die die Volksgruppe der *Barkós* und die nordungarische Region schlechthin charakterisieren, so der Mondfresser

(*markoláb*) oder der gelehrte Student, der auf einem Drachen reitet (*barboncás*). Der Hirt, der sich in einen Wolf verwandelt, der Müller, der die Ratten mit einem Zauberspruch verjagt, der Oberschäfer (*bacsó*) und der Kutscher, die mit dem Teufel paktieren, sind lauter Figuren des hiesigen Volksglaubens, über die zahlreiche Geschichten kursieren. Spuren des Schlangenkultes sind in der Vorstellung der „weißen Schlange“ zu entdecken; diese nistet unter der Türschwelle, trinkt Milch und darf nicht getötet werden. Auch der „Feuermann“ und das Hühnchen (*lidérc*), welches seinem Herren Geld und Schätze bringt, gehören zu den Figuren des Volksglaubens der *Barkós*.

11. Bei Hochzeiten spielten schon in der zweiten Hälfte des 19. Jh. Zigeunerkapellen, die wenigstens aus vier Mitgliedern bestanden: Primgeige, Baßgeige, Zimbel, Klarinett. Bis zu den 1930er Jahren war die Zither ein beliebtes Musikinstrument der Bauern (*Abb. 75*), unter den Schäfern fand sich ab und zu ein Dudelsackpfeifer. Die meisten Hirten spielten auf irgendeinem Instrument. In den Glaubenssekten verbreitete sich das Musizieren seit den 1920er Jahren (z.P. Frauenkapellen für Mandoline oder Gitarre).

Das *Barkóság*-Gebiet gehört in jene nordungarische Region, die Béla BARTÓK den II. Dialekt der ungarischen Volksmusik nannte. Die Melodien des sog. alten Stils sind bis heute sehr populär und werden mit altertümlichen, im Inhalt ortsverbundenen Texten gesungen. Die Berge der Mätra und des Bükk, der Räuber Vidróczky und andere kommen darin häufig vor. Die Vorherrschaft der Pentatonie ist u.a. daran zu erkennen, daß auch die Lieder des sog. neuen Stils auf althergebrachte Art gesungen werden. Auffallend ist die Ornamentik des Vortrages, die Häufigkeit der Melismen. Neben den örtlichen Balladen, den altertümlichen Hirten- und Räuberliedern waren auch die Bergarbeiter- und *summás*-Lieder sehr populär. (*Summás* hießen die landwirtschaftlichen Saisonarbeiter, die im Sommer im Tiefland arbeiteten.)

Der charakteristischste Tanz der *Barkós* ist der sog. Werbungstanz von Vasvár (*Abb. 76*), der solo, paarweise oder gruppenweise vorgeführt wird. In früheren Zeiten wurde er von vier Burschen getanzt. Örtliche Varianten des Tschardasch, der Schäfertanz (*Abb. 77*), der Schweinehirtentanz, der Flaschentanz, der Besentanz und die hier nicht angeführten Mädchentänze veranschaulichen die Vielfalt der hiesigen Tanzkultur.

Unter den Volksspielen sind für die *Barkós* einige Sportspiele bezeichnend, die von Burschenmannschaften mit Holzkugeln und Schlaghölzern ausgetragen werden. Sie heißen *mancozás*, *guncsa*, *méta*. Unter den gesangvollen Tanzspielen der Mädchen ist das sog. Brückenspiel erwähnenswert, welches auch bei den westslawischen Völkern weit verbreitet ist.

12. In einer Analyse der Eigenarten des Volkslebens überblickt der Verfasser vor allem die Eigenheiten des nordungarischen Volksgebiets und Oberungarns als einer kulturellen Region, wobei er die Rolle des ökologischen Faktors und der slawisch-ungarischen kulturellen Wechselbeziehungen im Zustandekommen der regionalen Einheit hervorhebt. Er behandelt der Reihe nach die Aufgliederung innerhalb der Region, gewisse Fakten der kulturellen Übergangszonen sowie das Verhältnis Oberungarns als eines Randgebietes zur Großen Ungarischen Tiefebene als einen erneuernden, zentralen Volksgebiet. Schließlich werden in zehn Punkten die Charakteristika zusammengefaßt, die das individuelle Antlitz der *Barkó*-Volksgruppe prägen (die Ausscheidung des Hügellandes aus seiner Umwelt, Kontinuität der ungarischen Bevölkerung, hoher Anteil des adeligen Elementes, endogame Tendenzen innerhalb der *Barkó*-Volksgruppe, die römisch-katholische Religion, Einheit der Mundart, Identitätsverständnis der *Barkó*-Volksgruppe, Existenz des Ethnonyms *barkó* und des geographischen Namens *Barkóság*, intraregionale Kommunikation, gemeinsamer Fortschritt im industriellen Zeitalter).

UNTERSCHRIFT DER KARTEN

Karte 1. In der Literatur vor 1910 als *barkó* bezeichnetes Gebiet

Karte 2. Im Volksmund als *barkó* bezeichnetes Gebiet.

Karte 3. Verteilung der wichtigsten Konfessionen Mitte des 19. Jh. A = reformiertes Dorf, B = römisch katholisches Dorf, C = Reformierte und Katholiken in annähernd gleicher Zahl, D = katholische Mehrheit, reformierte Minderheit.

Karte 4. Dörfer mit adeliger und leibeigener Bevölkerung Mitte des 19. Jh. A = Frondorf, B = kleinadeliges Dorf

Karte 5. Ausdehnung der Wälder gegen Ende des 19. Jh.

TARTALOM

1. A táj és népe	5
2. Erdőhasználat	24
3. Gazdaság és munka	37
4. Közlekedés, szállítás, piac	67
5. Település, építkezés	81
6. Táplálkozás	99
7. Népviselet	110
8. A társadalom és a családi élet	124
9. Az esztendő ünnepei, jeles napok	140
10. Mondák és hiedelmek	153
11. Népzene, tánc és játék	164
12. A barkó néphagyomány sajátosságai	174
Irodalom	181
Angol nyelvű összefoglaló	187
Német nyelvű összefoglaló	198

TABLE OF CONTENTS

1. The Land and its People	5
2. Forest Culture	24
3. Farming, Stock-keeping and Industry	37
4. Transport, Freightling and Trade	67
5. Settlement, Architecture and Furniture	81
6. Foods and Cuisine	99
7. Folk Costumes	110
8. Society and Family Celebrations	124
9. Holidays and Festive Days Throughout the Year	140
10. Legends and Beliefs	153

11. Folk Music, Dances and Games	164
12. The Specifics of Barkó Folk Tradition	174
Select Bibliography	181
Abstract in English (including captions)	187
Abstract in German (including captions)	198

INHALT

1. Die Landschaft und ihr Volk	5
2. Waldnutzung	24
3. Wirtschaft und Arbeit	37
4. Verkehr, Transport, Markt	67
5. Siedlung, Bauten, Möbel	81
6. Volksnahrung	99
7. Volkstrachten	110
8. Gesellschaft und Familienorganisation	124
9. Kalenderfeste	140
10. Sagen und Glauben	153
11. Volksmusik, Tanz und Spiel	164
12. Eigenarten der Volkstradition der Barkós	174
Literaturverzeichnis	181
Zusammenfassung und Kartenunterschriften in englischer Sprache	187
Zusammenfassung und Kartenunterschriften in deutscher Sprache	198

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT MŰVEK

1. DOBOSY LÁSZLÓ: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén (1975) (Elfogyott)
2. BENKŐ SÁMUEL: Miskolc történet-orvosi helyrajza – 1782. Sajtó alá rendezte Szabadfalvi József, fordította M. Kiss Júlia (1976)
3. BAKÓ FERENC: Bükki barlanglakások (1977)
4. KATONA IMRE: Miskolci kőedénygyárak (1977)
5. VASS TIBOR: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben (1977)
6. PETERCSÁK TIVADAR: Hegyköz (1978)
7. VERES LÁSZLÓ: A Bükk hegység üveghutái (1978)
8. LAJOS ÁRPÁD: Nemesek és partiak Szuhafeőn (1979) (elfogyott)
9. SZABADFALVI JÓZSEF: Festett asztalosmunkák Megyaszófeől (1980)
10. SZILÁGYI MIKLÓS: A Hernád halászata (1980)
11. FELD ISTVÁN–JUAN CABELLO: A füzéri vár (1980) (elfogyott)
12. VIGA GYULA: Népi kecsketartás Magyarországon (1981)
13. VÉGVÁRI LAJOS: Imreh Zsigmond (1981)
14. SZUHAY PÉTER: A Szendrő környéki falvak paraszti gazdálkodása a kapitalizmus időszakában (1982)
15. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A Barkóság és népe (1983)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
530 SOUTH EAST ASIAN AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: 773-936-5000
FAX: 773-936-5000
WWW: WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU
E-MAIL: CHEM@UCHICAGO.EDU

**BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG**

35 FT BORSODI KISMONOGRÁFIÁK 15